

Юрій Грешко

**Посланець його
ясновельможності**

**Брошнів-Осада
МПП «ТАЛЯ»
2019**

ББК
Г

Юрій Грешко Посланець його ясновельможності
Брошнів-Осада: МПП «ТАЛЯ», 2019 р. - 224с.

ISBN

Безтурботне життя юного Григорія Старосельського кардинально змінюється, після дивовижного порятунку під час нападу татар на його рідне село, у південній Гетьманищині.

Втрата рідних та батьківського дому, спонукує пуститися в мандри, у пошуках кращої долі. На непростих життєвих дорогах його чекає безліч небезпек та труднощів; досягнень та падінь; вірні друзі та підступні вороги, а також глибоке почуття кохання, яке часом є не менш небезпечно, аніж татарська стріла чи меч...

Озброєний гострим розумом, кмітливістю та неабиякою доблестю, Григорій сміливо кидає виклик випробуванням, та вступає у ризиковану боротьбу за своє місце під сонцем, яка приводить його до воріт гетьманської столиці, м. Батурина - осередку найвищої влади Лівобережної України.

***Ілюстрації використано з альбому
«З Української старовини».
Київ. Мистецтво. 1991р.***

ISBN

6 травня 1686 року був підписаний «Вічний мир» між Московією та Річчю Посполитою, який розділяв між двома державами Гетьманщину і зобов'язував Московську державу розпочати війну проти Кримського ханства. В такий спосіб Московія долучилася до Священної ліги - коаліції християнських держав проти Османської імперії, яка загрожувала завоюванням більшої частини Європи. Проте Москва не стільки вболівала за інтереси європейських монархій, як плекала свої власні, хижацькі амбіції...

Сюжет роману є вигаданим,
проте більшість персонажів - історичні постаті і події
відбуваються на тлі реальної історії Української держави
кінця XVII століття.

ЧАСТИНА ПЕРША

Спудей

Глава 1

- А оця схожа на голову нашого дядка!

- Таки правда! Така ж здоровенна і з великими вусами!

Двоє братів, Григорій та Василь Старосельські, лежали у лісі на невеликій просіці, зручно вмовстившись на моховій ковдрі і займаючись улюбленим дитячим заняттям: вгадувати на кого або на що схожа чергова хмара, що пропливає небом над ними. Поруч із кошиків визирали коричневі шапки боровиків, які і були головною метою походу до лісу. Грицько спочатку пручався і не хотів вставати вдосвіта, оскільки вже був у парубоцькому віці - шістнадцять років, а парубки, звісно ж, люблять поспати, допоки їх з постелі не зженуть дрючком. Проте маленький Василько так жалісно його просив, що Гриць мовчки зірвався на ноги і за якусь мить вже був одягнений.

Вони швидко набрали повні кошики грибів, досхочу наїлися малини, ще й нарвали велику торбу суничника, з якого мати варила цілющий чай для батькових хворих нирок.

- А ця, немов перина! – не вгавав Василь. - Розріж і пір'я посиплеться!

Грицько подивився на небо і йому знову перед очима постав образ Оксани, сусідської дівчини. Вона, ніби тонкошия лебідка, пливла перед ним у просторі і дивилась темними, сумними очима...

- Ти чув цей крик? - Грицько хутко підвівся .

- Ні, нічого не чув, - відповів Василь.

- Крики та іржання коней чути із села! Біжимо туди!

Хлопці схопили свою здобич і чимдуж побігли крізь лісові хащі.

Збігаючи стежкою із невеликого пагорба, Григорій помітив стовпи густого, чорного диму, що колонами здіймався у небо зі сторони села. Ось уже останні дерева, а за ними світліє

узлісся, поруч стоять перші сільські хати, одна з яких належить протоіерею Степану Старосельському, їхньому батькові.

- Рятуйте! Вбивають!

До вух хлопців долетів моторошний жіночий крик, від якого стискалося серце у передчутті нещастя. Обережно розсунувши грабові гілля, Грицько визирнув з лісу. Жахіття, яке відкрилося очам, змусило його відсахнутися на крок назад, а потім обережно присівши, продовжити спостереження.

Татари! А це були саме вони, загоном близько із пів сотні воїнів на конях напали на Стецівку!

Хлопець ніколи не бачив татар, тільки чув про них із частих розповідей батька, матері і багатьох людей, які довгими зимовими вечорами приходили посидіти до священникової хати. Малий Грицько багато пізнавав нового із розмов гостей з батьками, коли затягнувши сумної козацької пісні, вони потім довго розмовляли про турок із татарами, ляхів, козаків; про батька Хмеля, Богуна і кошового Сірка. Після почутого він довго не міг заснути, і уявляв себе спритним козаком, що скаче степом на вороному коні і рубає шаблюкою ворогів на всі боки. А тут ось вони... Татари! Напали на рідне село!

Жінка, що несамовито кричала, була їхньою сусідкою тіткою Ганною, матір'ю Оксани, до якої залицявся Грицько. Татарин виволік її, тягнучи за волосся з хати. Придивившись, що вона вже літнього віку, блискавично рубонув шаблею і бідолашна впала на землю із закривавленою головою. Григорій відсунув подалі Василька і розвернув його обличчям до лісу.

- Не дивись! - прошепотів.

З-за хати виїхали верхи на конях ще двоє татар. На мотузці вони тягнули зв'язаних бранок, які заливались сльозами і кричали, благаючи їх відпустити.

- Допоможіть! Господи Ісусе, спаси нас!

Серед них першою йшла Оксана, висока дівчина з довгим, світло-пшеничним волоссям. Її витончене, красиве обличчя було заплакане і скривлене від болю та жаху. Наступною у зв'язці Григорій упізнав свою рідну сестру Віру. Лице її потемніло від горя, а завжди розчесане, чорне волосся було розпатлане і стирчало на всі боки. За нею ще були інші

сільські дівчата. Серце Григорія стрепенулося, він стиснув кулаки: «Що робити? Як врятувати сестру й Оксану? І що з батьками?»

Відповідь прийшла швидко. Татари зігнали з усіх кінців села людей, яких розділили на дві групи. У більшу потрапили всі дівчата, жінки, діти і чоловіки працездатного віку. Всіх літніх та старших людей, а таких знайшлося близько двадцяти, згуртували біля сільської дерев'яної церкви. Серед них хлопець впізнав свого батька - отця Степана, який був у чорному підряснику і пригортав до грудей свою дружину Анастасію. Побачивши матір, хлопець ледь стримався, щоб не кинутись до неї. Сльози почали заливати обличчя, клубок безпорадності от-от загрожував задушити. Грицько витер очі рукавом сорочки і угледів, що його брат Василько також тихенько плаче. Григорій міцно обійняв брата і прошепотів:

- Не бійся, Васильку, все буде гаразд. Вони нас не бачать.

У цей час татарські воїни зігнали старих до церкви і замкнули за ними ворота, підперши двома колодами. Під нелюдський лемент полонених, один татарчук кинув на дах храму палаючий смолоскип. Дерев'яне перекриття швидко загорілось. Язики полум'я почали поглинати великий дерев'яний купол із залізним хрестом. Двоє інших татар підпалили церкву з різних боків.

Густий, білий як молоко дим, затягнув околицю. Татари почали підпалювати всі сільські хати. Солом'яна стріха спалахувала миттєво, і дуже швидко тріск та гул від вогню заглушили людський плач та крики. У непроглядній імлі зникла їхня рідна хата, в якій пройшло все свідоме життя. Коли пориви вітру розганяли дим, то було видно білі стіни з високими мальвами під вікнами. На плетеному тині горіли та голосно тріскали глиняні горщики, що їх торік батько привіз із чигиринського ярмарку. Соняшники, які вже готувалися до цвітіння, понуро схилили голови, немов усвідомлюючи, що сонця їм вже не бачити повік...

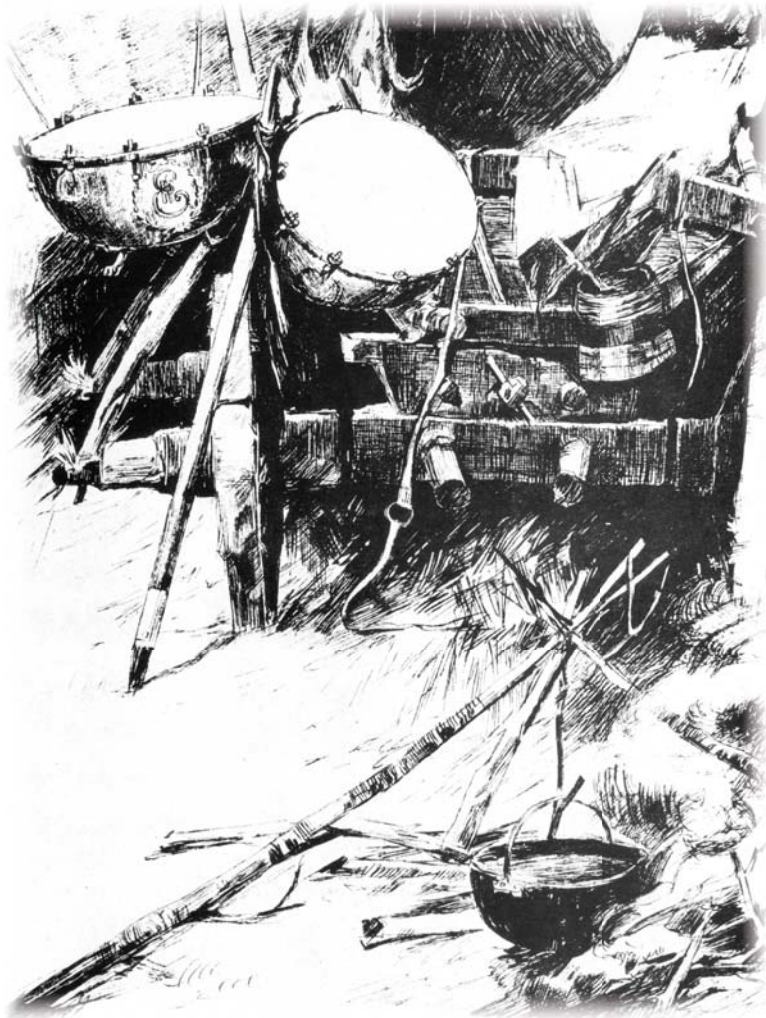
Стецівка палала, навкруги бігали перелякані гуси та кури, які не мали більше куди повертатися. Татари сформували з полонених велику валку і почали виходити із зруйнованого

села, б'ючи бранців нагайками і вигукуючи якісь бусурманські образи.

- Нам потрібно тікати до Чигирини і про все доповісти вйтові. Чуєш?

Василько поглянув на брата зляканими, заплаканими очима і нічого не сказав.

Хлопці розвернулися і попрямували до лісу.

Глава 2

Табір у лісі вони помітили не одразу, можна сказати, що випадково на нього натрапили. Грицько з братом трималися берега річки Тясмин, щоб не заблукати. Коли звернули у ліс, то в неглибокому яру побачили невелике багаття, на якому старших років козак із рідким оселедцем на голові, щось у казанку куховарив. Навколо сиділо ще чоловік з десять. Вдалині у кущах Гриць угледів декілька коней і вози. Запах свіжого кулешу та шкварок примусили живіт відреагувати гучним бурчанням. Василь заплакав:

- Грицю, я хочу їсти!

- Зажди, ми не знаємо хто вони. Я їх ніколи раніше не бачив.

Тут позаду Григорій почув шарудіння кущів та потріскування сухих гілок на землі. Коли він обернувся, в обличчя йому дивилось дуло довгого самопала. Зброю тримав кремезний здоровило з червоним м'ясистим носом.

- Що тут шукаєш, хлопче? Смерті? Ковінька їй в бік!

- Дядьку! Ми з братиком зі Стецівки. На село напали татари. Батька й маму вбили, всі хати підпалили! Страшно, дядьку!

Далі Григорій говорити не зміг, підступний плач скував йому голос і він затулив обличчя руками. Василь також заголосив. Люди біля багаття, почувши голоси та плач, позривалися на ноги. У кожного в руках була зброя.

- Павле! Веди-но гостей до столу! Не по-християнськи це, не нагодувати з дороги, а відразу розпитувати.

Ці слова належали низькому чоловіку з величезним шрамом на все обличчя. Його розпатлане волосся стирчало на всі боки, а дужі мускулісті руки аж ніяк не гармоніювали із коротким зростом. Григорій спочатку його навіть не помітив. Він спритно зіскочив з гілки великого бука, на якому перед тим відпочивав.

- Я Мирон Півдід. Товариство обрало мене своїм отаманом, - чоловік уважно оглядав прибулих своїми колючими очима. - А це Павло Бандура. Він вас помітив, коли ви майже зайшли у наш табір. А якщо б це були гайдуки?

Павло засоромлено опустив очі і втягнув випуклий живіт.

- Прости, Мироне. Мене полуденне сонце розморило.

- Я вирахую цей гріх із твоєї частки здобичі! - суворо сказав отаман. - Ну а ви, гостоньки дорогенькі, присідайте, відвідайте нашої кулеші і розповідайте: «Хто ви? Як сюди потрапили?»

Один із присутніх, опустивши пістоль, пробурчав:

- Голодранці, що з них візьмеш?

Куліш справді був надзвичайно смачним. Грицько з Васильком спорожнили за кілька хвилин глибокі миски і кашовар потягнувся додати ще. Проте Мирон застерігаюче підняв руку:

-Зажди, Трохиме, нехай спершу трохи переведуть дух і розкажуть про себе.

Григорій відклав миску і пальцями обтер масні губи. Поглянувши на Василя, тихо промовив:

- Ми, брати Василь та Григорій Старосельські, діти протоієрея Степана Старосельського, настоятеля Свято- Троїцького храму села Стецівка, що за п'ять верст звідси. Сьогодні вранці на село налетіли татари. Багатьох убили. Наших батька з матір'ю і старших людей замкнули у церкві і спалили. А всіх молодих та дітей згуртували і погнали із села як ясир.

- Скільки їх було? - запитав ватажок.

- Приблизно пів сотні кінних воїнів.

- З кривими шаблями та піками, - додав Василь.

Мирон з побратимами переглянулись.

- А ти грамотний? Бачу рахувати вмієш.

- Так, - відповів Григорій, - батько навчив мене усьому, що знав сам. Цієї осені, по Успенню, я мав йти на науку до Чигирина у братську школу.

Хлопець трохи заспокоївся і міг вже спокійно розмовляти. Хоча у карих очах затаївся великий біль і бажання помсти. Це вже не був звичайний стецівський хлопчисько, який донедавна безтурботно бігав босоніж і дражнив сусідських

дівчат. На Мирона дивився цілком дорослий чоловік ростом у два аршини і сім вершків (172 см). Під носом вже висіявся пушок вусів, а чорна чуприна була акуратно підстрижена “під макітру”, як годиться кожному дорослому чоловікові.

- Вони забрали нашу сестру Віру і Оксану! - Григорій стиснув кулаки. - Нам потрібно до чигиринського в'їта. Він пошле козаків і вони відіб'ють полонених.

- А може до самого гетьмана?! - декілька чоловіків голосно зареготали.

Василько здивовано закліпав очима, силкуючись своїм шестилітнім розумом втямити, чому вони сміються.

- Розумієш, хлопче, - тихо сказав Мирон, - ми вільний козацький загін, покинули службу у війську і не дуже товаришуємо з чигиринським в'їтом. Тому відпустити вас поки що не можемо, оскільки ви нас бачили і тепер про нас знаєте. Побудьте нашими гостями, а там, з Божою поміччю щось тай придумаємо. Ти міг би бути, наприклад, нашим писарем.

Козаки сприйняли слова отамана як жарт і почали голосно сміятися.

- Завтра напишемо листа султанові!

- Або крулю чи Папі Римському!

Мирон Півдід підвівся і гаркнув на них:

- Годі іржати, коней напудите! Згортаємо табір і вирушаємо в дорогу.

Козаки посхоплювались із місць і почали пакувати свій нехитрий скарб, гасити багаття і запрягати коней у вози. Півдід підійшов до одного з бунтарів і тихим голосом сказав:

- Поповичів найближчим часом продамо купцеві Шмулю, не менше ніж за сто талерів.

Той щось задоволено прогудів. Проте не даремно батько завжди хвалив Грицька за тонкий музичний слух. Хоча відстань була чимала, хлопець почув про долю, яку приготували для них ці пройдисвіти. Він спокійно підійшов до брата і посадив його на віз.

- Нічого, Васильку, Бог добрий. З голоду живіт не крутить - за це Йому слава!

Глава 3

Ніч минула спокійно. Кашовар Трохим видав Григорію з братом старий кожух, на якому вони вмостилися спати. Василько заснув одразу, але часто крутився і здригався у вісні. Григорій довго думав, лежачи на возі і вдивляючись в світло далеких зір Чумацького Шляху, який, немов густо розсипана діамантова крупа, вкривав весь небосхил. Одне-єдине рішення крутилося у його голові - тікати! При першій-ліпшій нагоді.

Тихі кроки вартового привернули його увагу. Молодий русоволосий козак присів під деревом і запалив люльку, випускаючи густі клуби диму. Загін, хоч маленький, проте добре організований, залізна дисципліна. Непомітно відійти, а ще й з братом, буде не просто. Але Господь милостивий, пошле якусь оказію. Григорій перехрестився і повернувся на бік, намагаючись заснути. Стрекотіння цвіркунів і шелест листя заколисували. Хлопець швидко заснув.

І Бог про них не забув!

Наступного дня вони йшли від світанку і навіть не спинились на обід. На зауваження одного з козаків Мирон Півдід буркнув:

- Рано ще, рухайтесь швидше!

Григорій помітив, що загін рухається на північ, минаючи Чигирин стороною. Ліс періодично змінювався великими степовими луками, заплавами річок. Подорожніх жодного разу не зустріли, оскільки ватажок вислав кінний роз'їзд наперед, тай самі місця були досить необжиті.

Василько сидів собі на возі і дув в очеретяну трубочку, яку десь зірвав. Дитяче серце просте і необтяжене. Навіть раптове сирітство, яке зненацька звалилося на тендітні плечі, не могло надовго засмутити хлопчика. Правда, інколи він, щось згадуючи, переставав гратися і сумно дивився на брата. Григорій, який йшов поруч із возом, обнадійливо підморгнув йому і Василь усміхнувся. Козак Трохим, який сидів на козлах і правив кіньми, неголосно затягнув стару козацьку пісню:

*Гей, нумо хлопці, до зброї
На герць погуляти!*

*Слави добувати.
Ой чи пан чи пропав,
Двічі не вмирати,
Гей, нумо хлопці до зброї!
Гей, гукнемо з гаківниць,
Вдаримо з гармати,
Блиснемо шаблями!*

Несподівано Трохим затих і всі зупинились. До Мирона під'їхав верхи козак якого звали Гнат Турчин і сказав низьким голосом:

- Попереду їде якась важна птиця. Може купець, а може якийсь гетьманів урядник. У великій і багатій кареті. Супроводжують шестеро гайдуків. Але ми залпом із самопалів їх одразу на небеса відправимо...

Мирон на якусь мить замислився, а потім віддав наказ:

- Всім приготуватися. Розіграємо перед ними лицедійство, а хлопчачи нам у цьому допоможуть.

Потім підійшов до Григорія і взяв його обома руками за плечі.

- Слухай сюди: на возі край дороги буде лежати твій "хворий батько" Трохим. Ти зупиниш карету і слізно поблагаєш ліків, води чи якоїсь допомоги. А тут і ми підійдемо.

Грицько тільки мовчки кивнув головою.

- Страшнуvато таку відповідальну справу доручати цим шмаркачам! - високий козак із гачкуватим носом впритул підійшов до Півдіда. - Ми їх зовсім не знаємо!

- Ми будемо поряд у кущах, - заспокоїв його Мирон. - Вони і пискнути не встигнуть, як усе закінчиться.

Козаки розійшлися в різні сторони. Край дороги залишили один запряжений парою коней віз. Серед казанів і макітер лежав, вдаючи важкохворого, Трохим-кашовар. Він широко розкинув руки і важко дихав, перериваючись на надривний кашель, а молодий хлопець витирав з його чола та обличчя піт.

Обабіч широкої ґрунтової дороги простирався густий, листяний ліс, крім того, все навкруги заросло кущами колючої непролазної ожини. Козаки добре заховалися, і нікого з них Григорій більше не бачив. Василько покійрно сидів на возі і, за

велінням Півдіда, набув жалісливого вигляду. Дуже скоро до співу птахів і шелесту листя доєднався звук кінських копит і скрипу коліс. За якусь мить на дорозі з'явилась карета з четвіркою гнідих коней. Позаду їхали вершники - гайдуки.

За десять саженів від воза кучер про щось повідомив пасажирів через маленьке віконечко і зупинив карету. Відкрились дверцята, на яких був зображений герб, і на землю зіскочив чоловік середніх років у вишневому жупані та жовтих сап'янових чоботях, на руці у нього Григорій помітив масивний золотий перстень із синім каменем.

- Помагай Біг, православні! Що у вас трапилось? - із карети визирнула голова літньої жінки у білому багатому очіпку і з цікавістю розглядалася навкруги.

- Тікайте, дядьку! Це пастка! Тут навкруг розбійники! - несамовито закричав Григорій і схопивши брата, пригорнув до себе.

Трохим хутко зірвався з воза, на ходу дістаючи шаблю. З лісу вдарив мушкетний залп і кучер, тримаючись скривавленими руками за живіт, впав на дорогу. Коні злякано заіржали і позадкували.

- Мамо! Ляжте на підлогу! - крикнув чоловік з карети і витягнув з-за пояса пістоль. - Обороняйтесь по периметру!

Трохим підбіг до хлопців і замахнувся шаблею:

- Ах ти ж, сученя!

Але так і застиг із зброєю над головою, подорожній з карети вистрелив йому в потилицю із пістоля. Трохим звалився мов сніп.

- Давай до карети, швидко! - наказав рятівник.

Григорія двічі запрошувати не було потреби, він хутко схопив брата і заскочив у відчинені дверцята. У кареті на лавці сиділа перелякана жінка і голосно молилася.

- Сиди тут, Васильку! - сказав Григорій і вискочив назад.

У цей час між гайдуками і нападниками йшов справжній бій. Пан із карети підняв своїх охоронців і повів у лобову атаку. Одного гайдука поцілили із самопала і він нерухомо лежав на дорозі. В лісі між деревами п'ятеро гайдуків і їхній господар спритно розмахували шаблями, контратакуючи зухвалих роз-

бійників. Шляхтич був вправним фехтувальником, кількома вмiлими прийомами він рубонув одного з ворогiв по животi, а iншого по шиi. Його охоронцi також успiшно наступали. Одного козака закололи, а iншого застрiлили з пiстоля. Проте з протилежного боку дороги бiгли новi нападники.

Мiж тим Григорiй, вискочивши з карети, пiдповз до краю i спостерiгав за баталiєю. Краєм ока він помітив, що з лiсу вибiг Мирон Пiвдiд та четверо його козакiв. Отаман вистрелив iз пiстоля i влучив гайдуковi прямо в голову. Цей впав, змахнувши руками i випускаючи шаблю.

«Що ж робити? Сили нерiвнi, гайдуки б'ються з трьома козаками, а їм в спину бiжать ще п'ятеро!» - з острахом подумав Григорiй. Він обернувся i побачив мертвого кучера, в якого з-за пояса стирчали два пiстолi. Хлопець блискавично пiдбiг i вихопив у мерця його зброю. «Треба наблизитись впритул, iнакше не поцiлю», - зметикував Григорiй.

Звiвши пальцями два курки у пiстолях, юнак побiг у напрямку бою.

Крики, прокльони i брязкiт залiза... У кого стрiляти? Вiдповiдь прийшла сама. Двоє нападникiв - Пiвдiд i ще один козак, успiшно атакували шляхтича. Пiд їхнiм натиском він тiльки захищався, помітно втрачаючи сили. Вiдступаючи i блокуючи удари шабель, він не помітив маленький пеньок, зачепився за нього i впав. У момент, коли отаман Мирон Пiвдiд замахнувся для смертельного удару, прогримiло два пострiли. Мирон здивовано завмер. Шабля вилетiла iз його рук i він сам, закотивши очi, опустився на землю. Бiля нього лежав мертвим його товариш. Григорiй здивовано дивився на вбитих розбiйникiв i на пiстолi, що димiли у його руках.

- Молодець, друже! Ти дуже вчасно!

Шляхтич зiрвався на ноги i з шаблею наготовi побiг до своїх друзiв, яких вже полишали сили пiд натиском ворога. Одного розбiйника він з розмаху проткнув шаблею, iншого рубонув по голови. Ще за кiлька хвилин з бандою нападникiв було покiнчено. Шляхтич з гайдуками стомлено опустили на траву, переводячи подих. Помiж деревами лежали закривавленi тiла бунтiвних козакiв, деякi ще кволо рухалися.

- Поранених добити! Їх і так чекає страта. Трупі завантажити на підводу. Завеземо і поховаємо між людьми, а не як диких звірів у лісі.

Шляхтич витер шаблю об свиту одного із нападників, який нерухомо лежав біля його ніг. Із карети вийшли перелякана пані з Васильком і невпевнено почали підходити до страшного місця.

Шляхтич підійшов до Григорія і простяг руку:

- Я - Павло Крачевський, сотник міста Сосниці Чернігівського полку. Володію двома хуторами - Кудрівка і Чорнотичі. Ми з матір'ю провідували мого брата в Чигирині, він там служить полковим писарем, хоч вже й полку майже немає¹.

- А я Григорій Старосельський, а це мій брат Василь. Наше село Стецівку спалили татари, а батьків убили. Коли ми втекли до лісу, то потрапили в руки ось до цих.

Григорій показав на мертвого Півдіда.

- Про набіги татарські чув. Вони пройшли південніше Чигирина, - сотник підкрутив довгі вуса. - Після невдалого походу козаків з Голіциним на Крим, у нас з татарами тепер війна.

Гайдуки повантажили тіла всіх убитих на підводу і один з них, за наказом сотника Крачевського, повіз їх до Чигирина.

- Ну от що, - сказав сотник. - Ми з матір'ю їдемо в Сосницю через Київ. Ти хлопець розумний і сміливий. Тобі потрібно вчитись і з тебе вийдуть люди. Ти допоміг мені, а тепер я допоможу тобі - будеш вчитися в Київській колегії, я дам тобі невелике утримання. А брата прилаштуємо в сирітський притулок у Печерському монастирі. Ви часто зможете бачитись. А потім ти сам про нього подбаєш. Годиться?

- Дякую, пане!

Григорій поклонився сотникові, а за ним і Василь.

- Зови мене Павлом Андрійовичем, а матір мою - Ганною Феодосіївною.

Літня жінка, що стояла неподалік, підійшла і погладила Григорія по голові.

¹ У 1678 році після захоплення Чигирина турками, Чигиринський полк було ліквідовано. За Бахчисарайським мирним договором 1681 року, укладеним між Московією та Османською імперією, землі Чигиринського полку мали залишатись незаселеними. Проте протягом 1683-1685 рр. існував військовий підрозділ «Чигиринський полк» під командуванням Громашевського.

- Дякую тобі, синочку! Твоя допомога врятувала всім нам життя. Я бачила все через віконце карети. Буду за тебе, Грицю, Богові молитись, щоб тобі і Василькові послав добру долю.

- Гарзд, мамо! Сідаємо всі до карети і рушаймо в путь. Через п'ять верст є добрий шинок. Там і повечереємо, - сотник дав знак і гайдуки сіли на коней. Через хвилину маленький обоз рушив далі.

Глава 4

До шинку потрапили аж надвечір. Сонце вже зайшло, але небо ще сяло помаранчево-жовтою загравою, надаючи чудернацьких гарячих відтінків кучерявим хмарам, що скупчувалися на заході. Карета у супроводі гайдуків в'їхала у село Грушівці. Біленькі хати-мазанки із солом'яними стріхами розкинулися обабіч дороги. Люди біля хат про щось гомоніли після важкого трудового дня і з цікавістю поглядали на карету, що мчала битим шляхом. Запізнілі пастушки гнали своїх корів із пасовиська, прикрасивши їхні рогаті голови барвистими віночками із польових квітів.

Сільські пси ревно загавкали на приїжджих, доводячи господарям свою відданість. Шинок, а це була величезна багатоярусна хата, розміщувався у самому центрі села, навпроти дерев'яної церкви. На великому подвір'ї на лавках сиділи селяни, курили люльки і обговорювали останні новини. Нерідко розмови переходили на крик або звучний регіт, а зважаючи на те, що обивателі зазвичай свої бесіди змочували великою кількістю чарок горілки, то частенько були й бійки.

От і зараз двоє кременезних чоловіків, вчепилися один одному в чуприни і з диким вереском покотилися по подвір'ю. Навколишні спостерігачі підбадьорювали розбишак заохочувальними криками. Коли сотник Крачевський вийшов із карети, то бешкетники вже борсалися біля його ніг. Гайдук, що виконував функції кучера, хотів було ogrіти їх батоном, але сотник застерігаюче підняв руку. Селяни самі, побачивши шляхтича, піднялись і соромливо схилили голови. Всі присутні поскидували шапки і шанобливо розступилися.

В середині шинку було людно та весело. Козаки, селяни, подорожуючі паломники, священник з дячком - усі знайшли собі тут притулок, де можна добряче повечеряти, перехилити чарку горілки, приємно побесідувати, а то й переночувати. Господар шинку Аарон подбав, щоб коней завели у стайню, перед тим напоївши, і дали доброго вівса.

- А-а! Гостоньки дорогенькі! Щоб я сто літ прожив, як я радий вас бачити!

Шинкар, престарілий єврей із привітним обличчям, вийшов назустріч сотнику і його супутникам, широко розставляючи руки.

- Прошу, прошу, пане сотнику! Прошу до другої світлиці. Тут посполиті надиміли тим зіллям, яке ж воно дороге, але нехай димлять на здоров'я!

Проходячи поміж довгими столами, за якими сиділи гості, Григорій побачив трьох музик: сопілкаря, цимбаліста і скрипача, що у кутку примостившись, вигравали запальні веселі мелодії. Молоді дівчата у вишитих плахтах та сорочках ходили поміж столами та розносили наїдки з напоями. Одна чорноока зі смаглявим обличчям так глянула на Григорія, що йому миттю жар пішов у голову і ледь не підкосились ноги. Але брат Василько підштовхував у спину і не дав навіть добре ту чорнявку розгледіти. У сусідній кімнаті, яка з'єднувалась із головним залом та не мала дверей, було світліше і свіжіше. Столи були накриті вишитими червоними візерунками скатертинами. На стінах - ікони з вишитими рушниками. Запах свіжого соснового дерева поєднувався із ароматом вечірнього саду, що долинав із відчиненого навстіж вікна.

Один стіл був зайнятий. За ним вечеряло троє козаків чепурного виду і в ошатному вбранні.

- Дай Боже здоров'я шанованому товариству! - привітався Крачевський і перехрестився з поясним поклоном на святі ікони. Мати з хлопчиками вчинили так само.

- Дай Боже і вам, щастя та здоров'я! - козаки підвелися з місця. - Я сотник білоусівський Андрій Товстоліс із Чернігівського полку, а це мої побратими - сотенний писар Назар Пашенко та сотенний осавул Іван Кропива.

Козаки вклонились.

Павло Крачевський також представився сам, а потім представив і матір свою з хлопцями.

- Присідайте до нас, панове земляки! Повечеряємо, чим Бог послав! - сотник Товстоліс гречно вказав на місця за великим столом.

- Запропоную панству тушковану свинину, печених курей. Є каші - ячмінна та пшоняна. Галушки, квасоля, капуста, огірки. А варенуха у нас - божественний нектар, - шинкар перевів подих і поправив кучеряві пейси. - Ще є пиво, вино та узвар.

- Неси все, - коротко наказав Крачевський і поклав перед шинкарем три срібні талери.

Аарон блискавично змів гроші зі столу і бадьоро пошкандибав виконувати замовлення. За мить дівчата служниці вже несли різноманітні страви, від яких у Григорія покотилась слина. Василько почав неспокійно крутитись, так що Гриць його легенько штуркнув ліктем, мовляв: "Терпи! Поки дорослі не почнуть!"

Сотник прочитав коротку молитву і всі сіли до столу. Після загальних розмов та ближчого знайомства, коли голод було вгамовано, а від випитої варенухи по тілу розійшлося приємне тепло, сотник Крачевський розповів про напад розбійників, про сутичку у лісі і про сміливий вчинок Григорія та його нелегку долю. Козаки поспівчували хлопцям, а Товстоліс запитав Крачевського:

- А що думаєте про Коломацькі події?

- Які події? Я нічого не чув.

- Так ви нічого не знаєте? - Товстоліс здивовано звів брови. - Позавчора ввечері новина прийшла з поштовою каретою. Волею їх царських величностей Івана, Петра і регентки їх, царівни Софії, за провалений Кримський похід гетьмана Самойловича звергнуто і арештовано ще тиждень тому, 25 липня 1687 року Божого. У військовому таборі, на річці Коломак, під протекторатом світлішого князя Василя Голіцина, військова рада обрала новим гетьманом Івана Степановича Мазепу. Були інші кандидати: генеральний обозний Борковський і полтав-

ський полковник Прокіп Левенець. Проте більшість віддала свій голос Мазепі.

Від почутого у сотника Крачевського змінилося обличчя. У нього був такий вигляд, ніби йому повідомили, що Страшний суд відбувся без нього. Він налив собі повний келих варенухи і випив залпом, а потім відкинувся на спинку крісла.

- Дивні діла Господні! Це ж тепер все переміниться з ніг на голову!

- Це так, - сказав Товстоліс, - арештували також синів Самойловича, Якова та Григорія. Великі зміни відбуваються серед генеральної старшини.

- Я добре знаю Мазепу, неодноразово спілкувався з ним, як з військовим осавулом, - сказав Крачевський і підняв палець, - надзвичайно розумний чоловік. Це не Самойлович, що міг накричати на полковника, мов на якусь кухарку.

- Ну тоді пропоную випити за здоров'я нового гетьмана! - Товстоліс підняв високо келих і оглянув усіх присутніх.

- За гетьмана!

- За Івана Степановича Мазепу!

Козаки і сотник осушили келихи до дна, потяглися до закусок. Григорій помітив, що брат Василь вже засинає сидячи, підсунувся до нього і підпер, щоб той бува не впав.

Павло Крачевський побачив, що його мати та хлопчачки вже куняють, знаком руки покликав шинкаря.

- Слухаю, пане сотнику!

- Проведи хлопців до відпочивальні, а я ще з товариством побалакаю трохи.

Шинкар Аарон завів Григорія і Василя в маленьку кімнатку, де було два тапчани, а Ганну Феодосіївну в іншу кімнату поруч. Коли Григорієва голова торкнулася подушки, свідомість сама провалилася у сон. Одночасно заснув і Василь. А гам від музики та голосів ще довго долітав знизу, але це юним душам зовсім не заважало.

Глава 5

Дорога до Києва зайняла ще десять днів. За Черкасами поромом переправились через Дніпро. На Лівобережжі люду побільшало. Часто траплялися купецькі валки, які везли сіль, збіжжя, борошно, тканини, глиняний посуд і багато іншого. За Переяславом виявилося, що не у кожному гостинному дворі є вільні місця. Хоча срібний півторак² спонукував кмітливих шинкарів десь таки знаходити зайву кімнатку.

Протягом усієї подорожі Григорій дуже прив'язався до сотника Крачевського. Він довгими годинами розповідав про Січ, козаків, про військові походи в Крим, в Молдавію. Гриць слухав про все з щирою цікавістю і завжди ставив багато запитань. Сотникові також було цікаво спілкуватись з хлопцем, який проявляв неабиякі здібності до наук та гострий розум. Під час стоянок Григорій з гайдуками вправлявся у мистецтві фехтування та стрільби з пістоля. А малого Василька гайдуки брали із собою в сідло, і він був у захваті від багатогодинної верхової їзди. Сотникова мати Ганна Феодосіївна хвилювалась за Василька як за рідного сина, і часто визирала через вікно карети, чи бува не впав з коня.

- Справжній козак росте!

- Кінь і вітер йому, як рідні брати!

Гайдуки хвалили малого, а той навіть вже будучи дуже втомленим, не хотів переходити до карети. І от довгоочікуваний момент настав! Карета під'їхала до Дарниці, місця, де сходяться всі дороги Лівобережжя, які ведуть до Києва. Всі вози, карети та мандрівники, які подорожували пішки, зупинились від неймовірної краси, яка відкривалася їхнім очам. Був ранок, сонце вже піднялось досить високо і освітило на дніпрових кручах білокам'яні будівлі Києво-Печерського та Михайлівського монастирів із позолоченими банями і сліпучим блиском золотих хрестів. Позаду виднілась Свята Софія, а попереду Видубицький монастир. Могутній Дніпро омивав цей чудовий берег своїми тихими водами,

² Півторак - севський чех, срібна монета, яка була в обігу у Гетьманщині у XVII столітті.

відображуючи, немов у дзеркалі, цю неземну велич. Григорій з Васильком заворожено вдивлялися у далечінь. Навіть сотник Крачевський, який був тут багато разів, мовчки дивився на древній град. Якийсь священник, злізши із брички, широко перехрестившись, голосно заспівав : “Слава Тебі, показавшему нам світ!”³

Ганна Феодосіївна, хлопці і всі присутні дружньо перехрестилися. Люди голосно славили Бога, що сподобив їх щасливо до Києва доїхати.

Через годину карета вже переправлялась через дерев'яний, наплавний Спаський міст. На правому березі до карети підійшов сердюк у темно-червоному жупані і, оглянувши всіх у кареті, запитав: “Звідки їдете і мета приїзду до Києва?”

Сотник коротко кивнув:

- У державних справах.

Сердюк ввічливо вклонився і побажав щасливої дороги.

- Ну от, ми й у княжому Києві, - сказав Крачевський. - Їдемо на Поділ, в Могилянську колегію. Тут недалеко.

³ “Слава Тобі, що світло нам показав” - виголос із богослужіння православної утрени.

У самісінькому центрі Подолу, на Ратушній площі, чи як її просто називали - Ринок, сотник, поглянувши на хлопців, сказав:

- Не годиться у такому пошарпаному вигляді йти до префекта колегії.

Поруч була купецька лавка тканин та одягу. Власник крамниці, старий єврей, за п'ятнадцять срібних талерів повністю одягнув Григорія та Василька. Добротний сюртук із заморського сукна, вузькі угорські штани - шоси - і легкі шкіряні чобітки. Григорій почувався, як на Великдень після святкової служби. Брат Василько також сявав, мов нова копійка: біла полотняна сорочка, штанці і суконна свитка. Навіть перехожі задивлялись, куди це такі паничі йдуть?

Входом у Києво-Могилянську колегію слугувала брама Братського монастиря із великою дзвіницею. На широкому подвір'ї красувалась Богоявленська соборна церква - головне місце молитви всіх учнів та наставників колегії. Поруч

розміщувались покої архимандрита монастиря, він же і виконувач обов'язків ректора. З іншого боку подвір'я було приміщення трапезної, над якою знаходилась гордість могилянців - наукова бібліотека. В навчальному корпусі їх зустрів високий чернець із акуратно підстриженою бородою і лагідним обличчям.

- Що, Павлуся! Сам не довчився, то тепер дітей своїх привіз?

- Благословіть, всечесний отче!

Цілуючи руку священника, сотник сказав Григорію:

- Знайомся. Це отець Стефан Яворський, префект колегії.

Григорій з Василем вклонились, а префект тричі обійнявся з сотником.

- Це отче, не мій син, але він мені як рідний. Подає добрі надії до навчання.

- Гаразд. Проходьте, сідайте, - чернець посадив гостей на лавки, а сам сів за великий канцелярський стіл.

- Давай перевіримо твій хист до наук.- По діловому взявся до справи Яворський.- Скільки псалмів є в книзі Псалтир?

- Сто п'ятдесят один.

- Добре, - кивнув префект. - Хто віру православну на Русь приніс?

- Рівноапостольний князь Владимир 988 року Божого.

- Яка столиця нашого государства?

- Батурин.

- А не Москва? - чернець пильно подивився на хлопця своїми чорними очима. Григорій часто закліпав, глянув на сотника, потім на префекта.

- Батько покійний казали, що Батурин, там наш гетьман сидить.

- Ну гаразд. Заспівай тропар Хресту Животворному.

Співає: "Спаси, Господи, люди Твоя і благослови достояніє Твоє, побіди православним христіанам на сопотівниа даруя і Твоя сохраняя Крестом Твоїм жительство".

- Ну що ж, весьма обучений. І голос у нього гарний.

Префект задзвонив у бронзовий дзвіночок, який лежав поруч на столі. Увійшов монах.

- Макарію, проведи учня в канцелярію, нехай його зареєструють.

Сотник сказав:

- Ти іди, Грицю, за отцем. А ми тут ще про своє потолкуємо.

Спустившись на перший поверх, вони зайшли у невелике приміщення з арковою стелею. В ніс Григорію вдарило застояне книжне повітря. За захараченим паперами столом сидів писар в круглих окулярах і великим гусячим пером щось старанно виводив.

- Савко! Тут про нового братчика потрібно створити запис, - монах Макарій підвів Григорія до письмового столу, а сам пішов геть, грюкнувши дверима.

- Хто ти? Ім'я твоє? – Сава-писар підвів голову.

- Григорій із дому Старосельських.

- Звідки прибув?

- Зі Стецівки Чигиринського полку.

- Скільки тобі років?

- Шістнадцять у квітні виповнилось.

- Якого ти стану, хто батьки твої?

Григорій з болем проковтнув слину.

- Батько мій, царство йому небесне, отець Степан, був протоієреєм Свято-Троїцької церкви села Стецівки. Мати - Старосельська Анастасія Дмитрівна.

- Ага! Попович значить, - писар щось собі записав на листку. - Маєш добру волю отримати духовний сан або чернечий постриг?

- Колись в дитинстві мріяв з батьком служити, а тепер ще не готовий до такого рішення, - тихо сказав Григорій.

- Ну що ж, часу подумати буде вдосталь. Все навчання розділене на вісім курсів і триває приблизно дванадцять років. Перший рік - підготовчий, або, як тут кажуть аналогія. Разом з наступними другим та третім, їх ще називають граматичними курсами. Ти будеш штудіювати інфиму - попередні відомості про науки, граматику та синтаксис. Це передбачає поглиблене вивчення церковно-слов'янської мови, книжної української, латини, грецької мови, арифметики, геометрії, географії.

Навчання розпочнеться першого вересня. Початок занять о восьмій ранку. За спізнення - тілесне покарання.

Писар Савка пошкрябав засалене волосся та поглянув на Григорія поверх окулярів.

- Питання є?

- Та ні, немає.

- Ну тоді ласкаво просимо у світ науки та знань!

З колегії вийшли далеко за полудень. Серпневе сонце несамовито припікало і після обіду, на який їх запросив префект, хотілося сховатися у холодок та відпочити. Проте ще не всі справи були залагоджені, і сотник Крачевський діловито сказав:

- Тепер ти учень колегії, Грицю. Хоч навчання тут цілком безкоштовне, але за житло і побут кожен дбає своїм власним коштом.

Сотник витягнув з дорожньої сумки великий шкіряний кошіль.

- Тут сто двадцять талерів, що ми знайшли серед трофеїв у небіжчика отамана Півдіда. Вони твої. Цього тобі до весни має вистачити, а там я планую до Києва заглянути.

- Бережи вас Бог, Павле Андрійовичу! - емоційно викрикнув Григорій і хотів було поцілувати сотника в руку.

Сотник руку швидко висмикнув і обняв Григорія.

- Грицю, ми всі перед тобою в неоплатному боргу. Твоя сміливість врятувала нам життя. Студією науки, шануй своїх наставників, а я по закінченні подбаю для тебе про добру козацьку службу.

Після цього всі разом пішли до Кожум'яцької слободи, де одна старенька вдова, яка проживала у своїй садибі одна, взяла Григорія на постій за два талери в місяць. Василька прийняли до сирітського притулку без зайвих питань. Багато бо сиріт тепер ходить порожніми дорогами війни... А коли сотник підніс настоятелю щедру пожертву, то він одразу пообіцяв захищати хлопця в початкову школу і особисто наглядати за ним.

Біля воріт Печерського монастиря розпрощалися. Сотник Крачевський по черзі обійняв хлопців, а Ганна Феодосіївна, сідаючи до карети, перехрестила їх широким хресним знаменням.

- Весною, по Великодню, чекайте гостей! - крикнув Крачковський наслідок.

Василько з Григорієм довго махали руками кареті, яка здійнявши куряву дорожнього пилу все більше віддалялася від них, поки не зникла за поворотом.

- Не плач, Васильку! Я буду дуже часто відвідувати тебе. Принесу калачів, пряників і меду.

Хлопчик поглянув на брата і усміхнувся. В цей час у великій дзвіниці монастиря вдарили дзвони, скликаючи всіх до вечірньої. Численні паломники почали хреститися у бік Лаври. Григорій міцно обійняв брата, після чого той побіг до монастирського корпусу.

Глава 6

Перше вересня 1687 року було погожим сонячним днем, хоча свіже прохолодне дихання Дніпра нагадувало, що це вже таки осінь. З самого ранку, на площі перед Богоявленським собором, роїлися бурсаки різного віку - від дванадцяти і до тридцяти років, а то й старші. Сині, червоні, вишневі, коричневі кольори жупанів та сюртуків створювали неймовірний калейдоскоп від якого мерехтіло в очах. Старі знайомі обіймались, і за стародавнім козацьким звичаєм тричі цілувались. Гаряче ділились враженнями про літні вакації, пригоди та перипетії. Обговорювали головну політичну новину - обрання новим гетьманом Івана Мазепи та заслання родини Самойловичів до Сибіру.

Нарешті численні дзвони монастиря та колегії сповістили про наближення кортежу митрополита Гедеона Святополк-Четверинського, який урочисто в'їхав на територію колегії в кареті, запряженій вісімкою баских коней. Два хори, один чернечий, а другий з числа учнів колегії, голосно заспівали многоліття владиці: "Іс полла еті, деспота". Назустріч митрополитові вийшов архимандрит і ректор Київської Могилянської колегії

Феодосій Гугуревич. Митрополит прийняв від могилянців хліб та сіль і уділив всім присутнім своє благословення. Після цього всі пішли до собору на архиерейську літургію з нагоди відкриття нового навчального року.

Заняття розпочалися після обіду. Навчальний клас, а це була велика кімната із вчительським столом та лавками для учнів, заледве вмістила усіх студентів першого року навчання. Їх було більше ста чоловік. Згодом частина їх відсіється з різних причин: матеріальна скрута, неуспішність, сімейні обставини, хвороби і навіть смерть. Всіх учнів колегії поділяли на “академіків” - дітей із заможних родин, які гарно одягалися, винаймали достойне житло, мали власних слуг, і на “бурсаків” - учнів, які через бідність змушені були жити у загальному гуртожитку - бурсі, де панували злидні, холод та бруд. Ліжок не було, бурсаки спали одягнені, підклавши книги під

голову. Для того, щоб себе прогодувати, вони нерідко йшли у найми до багатих учнів, або давали приватні уроки дітям заможних міщан.

Лєвова частка молоді, яку побачив Григорій у класі, належала власне до “бурсаків”, проте в колеґії панувала атмосфера взаємоповаги та шанування людської гідності, незалежно від соціального статусу.

Заняття завжди розпочинали з молитви. Прочитавши “Отче наш”, учитель з латини Йосиф Лонґін, оглянувши всіх присутніх, сказав:

- Це єдиний раз, коли ми молимося рідною мовою, від завтра вже починаємо молитись ”Pater noster”⁴.

І почалося навчання... З числа учнів обрали дзвінника, який мав сигналом дзвінка сповіщати про початок та закінчення заняття, а також клефактора, який за наказом учителя виконував шкіряними різками дрібні покарання. Учитель Лонґін, низенький та сухенький міщанин, строго настановляв:

- До мене звертатись дидакал, що грецького означає вчитель. Коли виникають у вас якісь питання, не бійтесь мене про них запитати. Краще ви будете кумедно виглядати зараз, чогось не розуміючи, аніж на іспитах чи перевірках префекта.

Учні уважно слухали вчителя і все запам’ятовували. Досконале знання латини було основою всієї освіти у Києво-Могилянській колеґії, до закінчення якої кожен зобов’язаний був вільно писати, читати та розмовляти золотою мовою Горация та Цицерона. Для того, щоб студенти між собою розмовляли виключно латиною, із їхнього середовища обирали аудитора - старшого учня, успішного спудея, який за цим пильно стежив. Усім порушникам він вручав калькулос - футляр, де лежав папірець із прізвищем учня, що відстає. Після виправлення, футляр передавали іншому порушнику.

Заняття тривали годину часу. Після латини була геометрія, а після неї географія, найулюбленіша наука Григорія, коли вчитель розповідав про далекі та маловідомі країни й народи, що їх населяють. Юнак уявляв себе супутником Христофора Колумба чи Магеллана на іспанській каравелі, що пливе неві-

4 Pater noster - Отче наш (лат).

домими водами Атлантики. На усіх заняттях учні виконували екзерциції⁵, а додому їм доручали зробити окупації⁶.

- За невиконання отримаєте різок! - пригрозив учитель геометрії, чернець Юстин Боруля.

Після занять, котрі закінчувались о шостій вечора, Григорій повертався у Кожум'яцьку слободу, до вдовиного будинку, де його чекала своя маленька кімнатка. Господиня, Софія Лаврентіївна, загалом досить прихильно ставилися до хлопця. Проте часті хвороби, час від часу, змушували її лежати у ліжку, так що Григорій ревно молився за її здоров'я, щоб була передчасно не віддала Богові душу.

Пройшов перший, насичений новизною, тиждень Григорієвої науки. Сьогодні, у суботу, в колегії традиційно був день перевірки знань. На всіх заняттях був присутній префект отець Стефан Яворський, який переглядав письмові екзерциції, і пером робив надпис на кожному листку - S (scit.) - знає, або ns (non scit) - не знає. Помилки у роботах підкреслював і ставив позначку - er - помилився, або nt (non totam) - виконав не все завдання. Деякі учні-невдахи отримували вердикт - pns - (prorsus non scit) - не знає нічого.

На заняттях із церковно-слов'янської та української книжної мови Григорій отримав найвищу похвалу. Префект на всіх його листках зазначив "S", а от із латиною, а також з грецькою довелося попотіти. Кожного вечора Грицько старанно зубрив алфавіти та вчився виводити перші слова: "Per aspera ad astra"⁷, "Discipulus est prioris posterior Dies"⁸. Навчання неабияк захоплювало його, як і спілкування з колегами по навчальному цеху. Він уявляв, як гордилися б ним його батько і мати, які завжди мріяли, щоб він вчився, здобував знання. Як би подивилася на нього Оксана, коли б він прочитав їй вірш про кохання чистою латинською мовою, з піднесеними амурними

5 Письмові вправи.

6 Домашні завдання.

7 Через терні до зірок (лат.).

8 Кожен наступний день - учень попереднього (лат.).

метафорами. От і зараз, повертаючись із колегії додому широкими подільськими вулицями, він думав про неї. Де вона зараз? Чи побачить він її ще колись? Чи зможе ніжно пригорнути до свого люблячого серця?

Широка вулиця, обабіч якої стояли великі та багаті садиби, обгороджені великими дерев'яними парканами, звертала ліворуч, а просто перед Григорієм постав невеликий парк, поруч із яким розташовувалися численні купецькі склади вірменської слободи, яка була недалеко звідси. Увагу Григорія привабила компанія молодиків, доволі пошарпаного вигляду, які з вигуками та погрозами оточили якогось хлопця, щось від нього вимагаючи.

«Вони, мабуть, з команди одного із торгових кораблів, що стоять у гавані,» - подумав Григорій, а коли підійшов ближче, то побачив, що юнак, якого схопили міцні руки гультаїв, також як і він, є учнем колегії, і що неодноразово його бачив у могилянських стінах.

Це був спудей, який вчився на другому році навчання. Худорлявий, з чорною чуприною та вусами, у дорогому синьому жупані, підперезаний шовковим вишневим поясом. Він чимось нагадував загнаного вовками благородного оленя, який блукає безнадійним поглядом і не знаходить ніде порятунку.

- А ну пусти його! - вигукнув Гриць, здіймаючи з плеча полотняну сумку.

- А тобі чого треба? Забагато зубів маєш, чи ніс у тебе занадто рівний?

Один із нападників, високий русявий молодик із обличчям, густо вкритим ластовинням, злісно глипнув на Григорія. Його троє товаришів, також повернули голови у бік незваного гостя.

- Четверо на одного? Це ганебно! Ну хіба що ви, можливо, перебрані жінки!

Глузливі слова подіяли на розбишак. Григорій побачив, що один залишився тримати за комір могилянця, а троє інших йдуть на нього! «Головне - не боятись!» - пригадав собі слова сотника Крачевського, - «Хто злякався, той вже програв». Він залишився спокійно стояти на місці, хоча внутрішньо мобілізувався і приготувався до нападу.

- Ну що? Штани вже мокрі?
- Зараз матір кликати будеш!
- Вали його на землю, Семене!

Дебелий лобуряка, найбільший серед гультяїв, якого кликали Семеном, перший наскочив на Григорія. Широко замахнувшись, він планував його звалити одним ударом. Проте Грицько не розгубився і пригнувшись, спритно уникнув удару кулаком в голову. Нападник не очікував, що потрапить тільки в повітря, на мить розгубився, але через секунду, з перекошеною від гніву пикою кинувся на хлопця. Григорій знову відскочив і наніс з усієї сили удар нападникові в пах. Той повалився на землю, зажмуривши від гострого болю очі і хапаючи заслиненим ротом повітря.

У цей момент ще один русявий гультяй та його товстий товариш завдали Григорію декілька ударів ногами. Хлопець впав на коліна, але швидко піднявся. Він побачив, що його товариш по нещастю декількома стусанами в обличчя повалив свого кривдника на землю і той повзаючи витирав заюшений ніс рукавом.

Бійка набирала обертів, але навіть той факт, що противників залишилось тільки двоє, могилянець та Грицько помітно програвали її, пропускаючи удари, часто падаючи додолу і втрачаючи сили. Невідомо чим би закінчилось ця баталія, коли б не пролунав зі сторони громоподібний голос:

- А ну досить! Пси коростяні! От я вам зараз!

Поміж деревами до них біг сердюк, задихаючись від ярма власної надмірної ваги та амуніції. В руках у нього був сердюцький бойовий ціп, на поясі гойдалась козацька шабля. За ним поспішало ще двоє чоловіків, мабуть, складські сторожі. Через хвилину бійка була припинена, а всіх учасників повели у сердюцький дім для детального з'ясування всіх обставин.

Йдучи поруч із Григорієм спудей простягнув руку:

- Мене звати Пилип, а прізвище Орлик.
- Григорій Старосельський. Я бачив тебе на заняттях.

Хлопці потисли один одному руки.

- Йти швидко і не балакати! - прикрикнув сердюк, тримаючи руку на руків'ї шаблі. - Що за молодь тепер пішла? Куди ті батьки тільки дивляться?

Глава 7

- Вражі сини! Не можете голодранця від шляхтича відрізнити!

Полковник сердюцького полку Іван Мороз весь почервонів від люті. Очі його метали блискавки, а огрядне лице, разом з двома підборіддями, тряслось немов різдвяний холодець.

- Геть звідси! Щоб на очі мені не потрапляли!

Двоє сердюків, не чекаючи повторного наказу, вискочили на вулицю як корок з пляшки. Полковник повернувся лицем до присутніх у кімнаті молодих людей, Пилипа та Григорія, і розвів руками:

- От з ким доводиться працювати! - він сів у крісло і розстібнув верхній гудзик сорочки. - Вибачте, панове, за завдані незручності. Крім того, висловлюю вам вдячність, за сприяння у знешкодженні небезпечної ватаги грабіжників. Ми їж вже давно розшукуємо. Тепер підуть в острог.

- Завжди раді допомогти! - ввічливо відповів Пилип Орлик.
- Ми можемо йти?

- Так, звичайно! Гетьманська варта завжди до ваших послуг!

Полковник був уособленням ввічливості та доброзичливості. Ще б пак! Нова влада гетьмана Мазепи здійснювала тотальну заміну всіх самойловичівських урядників на нових. Скарга від шляхтича на неправомірні дії сердюків, вибила б остаточно землю з-під ніг сердюцького полковника. Тому щойно хлопці вийшли за поріг, Іван Мороз дістав із серванта пляшку добірної горілки і налив повний келих. Приготувавшись його одним махом перехилити, він глянув у куток на святі ікони, які підсвічувались лампадкою і, побожно перехрестившись, випив оковиту.

- Може заїдемо у шинок? Тут зовсім поруч? - Пилип зупинився біля паркана, поверх якого звисало густо вкрите червоними яблуками гілля.

- Залюбки. Але я не взяв багато грошей, - Григорій про всяк випадок помацав кишені в жупані.

- Не страшно. Ти не тільки допоміг зберегти мою честь, а ще й гаманець.

Орлик декілька разів підкинув на долоні туго набитий мішечок, у якому брязкало срібло.

Шинок довго шукати не довелось. Поруч із міською ратушею, майже на ринковій площі, стояв великий гостинний двір, один з найкращих у Києві. Тут не тільки харчувались, але й проживали купці, іноземні торгові представники, дипломати з багатьох країн світу. Звичною тут була польська, угорська, татарська - у мирний час - мови. Сам заклад утримували греки. Навіть представники генеральної старшини та царського уряду нерідко зупинялись тут, щоб влаштувати важливу зустріч, а також скуштувати вишуканих страв.

Гайдуки на вулиці зміряли хлопців суворим поглядом, але вирішивши, що панство є достойним, широко відкрили перед ними ворота.

На відміну від традиційної корчми, де всі сиділи у загальній залі, тут приміщення було поділене на окремі кімнати із багатим красивим інтер'єром. В одну з таких завели Пилипа з Григорієм. Коли перед ними слуги поставили глибокі тарілки з рибною юшкою, тільки тоді хлопці зрозуміли, наскільки вони зголодніли.

- Ну що ж, вип'ємо за знайомство!

Пилип підняв келих рубінового токайського вина. Вишуканий смак та легкий хміль свідчили про якість напою.

- Ех, добре вино! Мій батько таке з Криму замовляв і беріг, щоб на Великдень людей в церкві причащати, - сказав Грицько.

- Твій батько священник?

- Був священником, допоки татари не вбили.

Григорій коротко розповів свою сумну історію, а також те, як із сотником Крачевським здолали бунтівних козаків отамана Півдіда. Новий товариш слухав із захопленням.

- Оце ж бо я собі думаю, звідкіля така хоробрість та відвага? А ти ж у реальному бою побував і двох ворогів згубив!

Григорій від похвали розчервонівся. Служниця в цей час розклала на столі печене ягня, кров'яні ковбаски, галушки з маслом і свіжоспечений духмяний хліб.

- Я спочатку сильно розхвилювався, довго думав по ночах - все ж людську кров пролив. А потім, як прибув до Києва, пішов у колегії до монаха на сповідь, от він імені і сказав: «Це гріх, але неважкий, оскільки ти оборонявся і злого умислу щодо противника не мав». Наклав невелику епітимію і відпустив.

- А я от свого батька ніколи й не бачив, - сказав Орлик, доливаючи вино. - Мій батько, Степан Орлик, служив у війську короля Речі Посполитої і загинув від турецької кулі під Хотином у 1673 році. Мені тоді тільки один рік життя виповнився.

- То я від тебе на рік старший! - сказав Григорій, щоб відволікти Пилипа від сумних спогадів.

- Проте на рік молодший у колегії, - зауважив Орлик. - Ну то давай за добру долю, яка нас з тобою звела!

- Нехай вона буде прихильною до нас!

Спудеї стукнулись келихами. Таріль із соковитою гнятиною швидко спорожніла.

- Татари погнали у ясир мою сестру Віру, а також сусідську дівчину Оксану, - сумно протягнув Григорій.

Пилип помітив, що тінь журби промайнула на обличчі товариша. Він подався вперед і поплескав Грицька по плечі.

- Нічого, друже, війна не буде вічно тривати. Скоро цар з султаном підпишуть мир, а ми поїдемо в Крим, розшукаємо твоїх рідних і викупимо.

- Справді? - очі Григорія просвітлили і сповнилися надії.

-“Не бійся, тільки вір”, - так у святому Євангелії від Марка написано. - Пилип підняв вказівний палець і поважно промовив. - Хто вірить, тому все можливо.

- Ти говориш так, як мій покійний батько.

- Ну я також в храмі часто буваю.

До кімнати зайшла молода прислужниця і принесла на підносі велику, подібну до грецької амфори, бронзову посудину з тонким носиком.

- Так як і просили, пане. Кохве.

Прибравши непотрібний посуд, вона поставила кавник перед гостями і пішла геть.

- Який дивний запах! - Грицько вдихнув повні груди повітря.

- Цей напій походить з північної Африки. До нас потрапив через турків. Зараз, коли війна, кажуть, що постачання кави майже припинилось. Хіба хто має якісь старі запаси.

Пилип налив темно-коричневу рідину в бронзовий стакан і подав другові.

- Найкраще смакує, якщо додати трошки меду.

- Які дивні штуки існують на білому світі, скільки усього чудернацького може бути за морями, за горами, - Григорій розмішував срібною ложечкою мед у стакані і ворущачи ніздрями, вдихав запашний аромат.

- От закінчимо штудіювати і підемо на службу до гетьмана, а там і весь світ буде біля наших ніг. Заморські країни, загадкові предмети, цікаві історії...

Пилип підпер голову, і мріючи розповідав все що знав: про османів, про Європу, про великі морські кораблі, про Новий Світ. За розмовами юнаків застала ніч. Розходились по домівках найкращими друзями і пообіцяли, що будуть товаришувати та допомагати один одному, бо *maximum bonum est amicitia*⁹.

⁹ Дружба - найбільше благо (лат).

ЧАСТИНА ДРУГА

На службі у гетьмана

Глава 8

Зима 1689 року видалася холодною та сніжною. Снігу напало стільки, що сани не встигали на шляхах його приминати і міський магістрат залучив для очищення вулиць козаків Київського полку, а також військових сердюцьких та компанійських з'єднань. Крім того, кожен мешканець мав подбати про прибирання снігу навколо своєї території. Могилянці, разом з ченцями Братського монастиря, замість студій вдягали теплі рукавиці і з дерев'яними лопатами в руках, із сміхом та жартами, розчищали сніг. Для цього була ще одна важлива причина - на храмове свято Богоявлення Господнього до колегіуму мав навідатися сам гетьман - Іван Степанович Мазепа.

Григорія на прибирання снігу не послали. Префект Стефан Яворський, з яким у Гриця склались досить теплі стосунки, відібрав його у якості прислуги для самого гетьмана, коли той прибуде на обід.

Григорій добре зарекомендував себе у науці, мав охайний та статний вигляд, показав блискучий талант до вивчення мов, тому Яворський призначив йому додатково курс татарської мови. За півтора року навчання він почував себе у Києві, мов риба у воді. У неділі та всі великі свята, він разом з Пилипом Орликом прогулювались містом. Відвідували купецькі ряди, ярмарки, ходили на вечорниці. Майже завжди юнак із собою брав з притулку свого молодшого брата Василька. І от зараз, розкладаючи дорогий посуд у трапезній залі, його серце стишлося від болю, через те, що сьогодні він не зможе зустрітися з братом. “Добре хоч гетьмана зблизька побачу”, - втішав себе Григорій.

На вулиці вдарили в усі дзвони, від чого задрижали шибки і щоб щось комусь сказати, потрібно було кричати у саме вухо. Це означало одне, що на територію колегії в’їжджає гетьман і зараз почнеться урочиста архиєрейська літургія, а десь через три години Мазепа у супроводі митрополита, ректора, членів магістрату прийде на святкову трапезу. На кухні вже допікали молоденьких поросят, начиняли рибу і викладали в срібний та кришталевий посуд найрізноманітніші наїдки. Прислужі гетьмана належало дотримуватись не менш суворого посту ніж у страсну п’ятницю. Якби хтось угледів, що прислужник щось вхопив зі столу, то дали б такого прочухана, що тиждень не сів би на м’яке місце, та ще й наклали б покуту: не менше триста поклонів відбити у храмі.

Гетьман прибув опівдні у супроводі київського полковника Костянтина Солонини та міського війта Івана Биковича. Григорій побачив середніх років чоловіка високого зросту, досить міцної тілобудови і, що дивно, з делікатними білими руками, котрі контрастували із його статурою. Високе чоло та витончені риси обличчя надавали гетьману аристократичного вигляду, як і чорні пишні вуса, а проникливі глибокі очі випромінювали гострий розум.

- Просимо ласкаво до столу! - запросив усіх архимандрит-ректор і гетьман з гостями попрямували до по-царському накритих столів. Хористи-могилянці заспівали тропар свята Богоявлення, а після вітального слова та благословення трапези, почався обід. До обов'язків Григорія входило доливати гетьману напої та подавати щоразу чисті рушнички, після того, як попередніми він витре руки. Київський війт, лисуватий та огрядний чоловік, що сидів поруч з Мазепою, настирливо докучав йому якимись державними справами:

- Ваша ясновельможносте! Козацькі урядники та старшина постійно порушують наше магдебурзьке право. Захопили землі, які належать магістрату - передмістя Оболонь та Переварку, а також острови Муромець, Осетчину та Труханів.

- Справді? - гетьман погладив пальцями, на яких виблискував перстень із діамантом, вуса та підборіддя.

- Саме так! - емоційно відповів війт і театралью скривив ображене обличчя. - Тиждень тому від царівни Софії з Москви нам прийшла охоронна грамота, яка застерігає порушувати наші права!

- Нехай краще розкаже, скільки він шинків та корчем по-відкривав по цілому Києву та в урочищі Нижній Кудрявець! - полковник Солонина зі злістю зиркнув на війта та перехилив склянку з горілкою.

- Так у чому ж проблема? Все згідно із законом, - перевів війт свій колючий погляд на полковника.

- А у тому, що податки з них майже не надходять! А козацьке шинкування він у цих краях повністю витіснив! - Солонина ледь стримався, щоб не гримнути дужим кулаком по столі. - Хотіли б козаки якийсь гендель затягти, та де там! Усюди війтові шинкарі орудують!

- Бог з вами! Все виплачуємо, як велить закон! - Іван Бикович почервонів як варений рак і перевів розмову на інший лад. - А ось спудеї з колегії взагалі сором втратили! Розбирають міські стіни, щоб деревиною свою бурсу опалювати. Сердюків побили, коли ті їм почали суперечити. Це ж неподобство! А як війна? А як турок прийде, а стіни не буде? Книжками її не залатаєш!

- Важко, мабуть, бурсакам у холодну зиму, - гетьман говорив повільно, одночасно акуратно розрізаючи печене м'ясо ножем. - Я пригадую, ще як я тут штудіював, то за зиму бувало бурсаків із десятків мерли від холоду та хвороб.

Архимандрит захвилювався та щось пробелькотів про економічну скруту, брак коштів і про християнське смирення, яке велить усі випробування зносити покійно та терпеливо.

- Матвію! - голосно покликав Мазепа.

Наче з-під землі біля нього виріс один із його слуг.

- Видай із моєї скарбниці тисячу талерів на утримання бурси. Половина зими вже минула, цього вистачить на дрова і теплий одяг, щоб до весняного тепла дотягнути.

- Слухаюсь, ваша ясновельможносте!

- Спаси вас Господь! Спудеї воздадуть за вас хвалу Всевишньому, - ректор ележно схилив голову у бік Мазепа, не встаючи з місця.

- У мене від ваших скарг живіт розболівся, мушу ненадовго вас залишити, - гетьман відсунувся від столу.

- Проведи його ясновельможність до вбиральні! - наказав ректор Григорієві.

Хлопець ввічливо вклонився.

Темним коридором йшли мовчки. Григорій щоразу відчиняв перед гетьманом двері і з легким поклоном пропускав вперед. Мазепа оглядав приміщення колегії, щось собі роздумуючи та пригадуючи. Нарешті підійшли до вбиральні і Мазепа зник за дверима. Чекаючи на гетьмана, хлопець проходжувався невеликими кроками коридором, голодний шлунок давався взнаки промовистим бурчанням.

«Як там Василько? - подумав Гриць. - Мабуть, вже пообідав. У монастирі обід по розпорядку.» Потім пригадав собі, як у дитячі роки у цей день завжди святити воду у Стецівці. Хлопці вирізали великий хрест у льоду на річці. Батько у святковому облаченні, у присутності всього села, читав молитви на водосвяття.

Раптом роздуми хлопця перервав звук якогось грюкання за дверима вбиральні. Григорій прислухався, не наважуючись

зайти. Потім знову щось грюкнуло і начебто хтось застогнав. Не довго думаючи, схопився за клямку і рішуче відчинив двері. Побачене приголомшило його. Гетьман лежав на підлозі, а позаду нього якийсь здоровило із рудою бородою і в темній свитці, закинувши зашморг на шию, душив Мазепу! Обличчя гетьмана було темно-багряного кольору, а вени на широкому чолі набухли, немов мали б от-от луснути. Очі нещасного загрозували повилазити з очниць, а замість голосу із уст виривався лишень слабенький хрип.

Григорій діяв інстинктивно. Часу все обдумувати просто не було. Він блискавично влетів до вбиральні, і схопивши велике відро для зливу води, кілька разів зацідив ним по голові нападників. Той приголомшений відпустив мотузку і присів, а потім швидко прийшов до тями і вихопивши ніж, кинувся на хлопця. Гриць боронився тим же відром, відбиваючи удари, проте ворог був дуже спритним, і за мить ніж порізав спочатку праве передпліччя, а потім долоню лівої руки. Григорій забився в кут з жахом дивлячись в очі своїй смерті, аж раптом, коли вбивця приготувався завдати смертельного удару, пролунав постріл.

Нападик випустив із рук ножа, який з брязканням впав на підлогу. Із рота по рудій бороді полилася темна кров. Він снопом впав, змахнувши руками. Позаду сидів гетьман, спершись спиною об стіну. Навколо нього повисла хмарка диму. У його руках Григорій помітив невеличкий пістоль, який був менший за долоню.

- Дякую, синку! Ти мене врятував! - Мазепа кволо піднявся на ноги, спираючись рукою об стіну. - Як твоє ім'я?

- Григорій Старосельський, - тихо відповів хлопець, поступово осмислюючи, що з ним щойно сталося.

Коридором затупотіло декілька чобіт. За мить в дверях з'явився зляканий начальник гетьманської охорони з двома жолдаками за спиною¹⁰.

Притьмом оцінивши ситуацію, він найперше кинувся до Мазепи.

¹⁰ Жолдаки та компаніїці - заснована гетьманом Іваном Мазепою військово-охорона структура, основним завданням якої була охорона гетьмана, уряду, державних об'єктів. Чисельність жолдацької варти складала близько вісімдесяти чоловік.

- Іване Степановичу! З вами все гаразд?

- Цей сучий виродок ледь мене не задушив, - гетьман пнув нападника ногою. Із рани у грудях полилася кров.

- Мертвий. Куля пробила серце і легеню, - констатував один із жолдаків, оглянувши вбивцю.

- Займіться хлопцем. У нього руки порізані. Якби не ця дитина, то сьогодні мене б і відспівали. Господи! Два місяці до п'ятдесятиліття не дожив би.

На порозі з'явився полковник Солонина, ректор, префект і ще купа різних людей, так що в коридорі годі було вільно пройти. Всі тривожно перешіптувались, важко зітхали і боязко поглядували на високого гостя.

- Хто б це міг бути, хто підіслав його? - запитав київський полковник.

- Чи мало в мене ворогів? Заздрісників? Самойловичі, Полуботки, Сулими, Ілляшенки, та хто завгодно! Всі мене ненавидять та бажають якнайшвидше знищити. Єдиний хто міг щось розповісти вже на суді божому, - Мазепа перехрестився і переступивши тіло, вийшов у коридор.

У цей час один із жолдаків взяв Григорія під руку і вивів геть. У невеликій кімнатці він оглянув рани і промив їх міцною горілкою.

- Так, так, знаю що пече! - сказав він, бачачи як юнак скривився. - Головне, що жили не зачепило. Кровотечі сильної немає.

Після цього він ретельно замотав порізи чистою полотняною матерією, яку приніс префект отець Стефан.

- Ти тепер герой! - сказав він, обіймаючи хлопця. - Врятував самого гетьмана. Але найголовніше, що ти діло християнське виконав - не шкодуючи власного життя хотів допомогти ближньому.

Відкрилися двері і в кімнату забіг Орлик.

- Живий?

- Живий! - радісно вигукнув Григорій, підіймаючись з крісла. - Але якщо зараз щось не з'їм, то знайдете мене вранці холодним.

- Йдіть у розмовницьку кімнату, - сказав префект - Я накажу принести обід туди.

Глава 9

У невеликій, обставленій багатими меблями кімнаті, слуги накрили для Григорія стіл. Страви принесли з гетьманового меню: печена свинина з хроном, гуска з грибами, перчена пшоняна каша, печінка з цибулею та часником. У кришталевій карафці подали янтарного кольору настоянку на шафрані, а також добірне вино та узвар.

- Ситий голодному не товариш, - сказав Григорій, витираючи уста тими рушничками, що сам нещодавно подавав гетьманові.

- Воістину так, - сказав Пилип наливаючи настоянку, - з медом і старий чобіт добрий!

Хлопці голосно розсміялися.

- Треба трішки розвіятись, а то якось не по собі, - Григорій в мить ока вихилив келих.

- Страшно було?

- Та не те, щоб страшно, - задумано відповів Гриць. - Тіло, руки й ноги в одну мить ніби самі знали, що мають робити.

- Мужність - це дар від Бога, так старші люди завжди кажуть, - Пилип, наслідуючи товариша, випив настоянку до дна.

- Якщо я злякався, то лише за гетьмана, - Григорій сперся на спинку крісла. - Він вже не міг дихати, і якщо б під рукою не було того відра, то я не уявляю, як я того вбивцю мав би зупинити.

- Більшість із нас побігла б за допомогою, а за цей час душолюб би прикінчив ясновельможного. Він тепер тебе щедро винагородить.

У цей час двері кімнати відчинились і хлопці побачили на порозі одного з гетьманових охоронців.

- Григорій Старосельський! Гетьман кличе тебе на розмову. Йди за мною.

Не чекаючи на відповідь, жолдак повернувся і закрокував коридором. Григорієві не залишалось нічого іншого, як схопитися з місця і доганяти посланця.

У трапезному залі за столом сидів гетьман в оточенні полковника Солонини, ректора, префекта та старшини жол-

дацької охорони. На шиї Мазепи було виразно видно сліди та подряпини від мотузки, якою його намагався задушити нападник.

- А от і мій спаситель! - гетьман підвівся з крісла і побатьківськи обійняв хлопця, а потім посадив навпроти себе.

Ректор і архимандрит Йоасаф Кроковський широко перехрестився і промовив:

- Хвала Всевишньому та Його провидінню, що зберіг вас для України. Такого щедрого мецената вже давно ці стіни не бачили, ще від часів блаженної пам'яті Петра Могили.

- Господь наш Ісус Христос врятував мене руками цього хлопця. Воістину дарована нам Божа милість у це велике свято! Слава Богові милосердному, що продовжив мені грішному доживати днів для служіння та покаяння.

Всі присутні дружньо загомоніли, підтримуючи слова гетьмана і бажаючи многая літ життя. Коли хор закінчив співати величання, Мазепа обернувся до юнака.

- Твої наставники добре про тебе відгукуються. Кажуть, що вельми успішно навчаєшся і до мов іноземних маєш хист?

Григорій скромно опустил голову і зробився навіть трішки меншим, ніж насправді.

- Все стараюся на більшу Божу славу, - відповів він так, як вчили його вчителі.

- Скромність - це ознака мудрості та шляхетності, - зазначив Мазепа і піднявши високо келих, виголосив:

- За українських лицарів! Оборонців козацької держави та православної віри!

- За козаків! За лицарів! - загукали всі.

Після того як опустилися келихи, гетьман, уважно подивившись на Григорія, сказав:

- Хочу забрати тебе до себе на службу. Підеш гетьманові служити?

У Григорія від почутого затряслись коліна. В голові роїлося десятки різноманітних думок: «Але ж колегія? Студії? Малолітній брат у притулку?»

- Спасибі, ваша ясновельможносте. Але ж я студію в колегії! Як я покину навчання? - Григорій допитливо подивився на гетьмана.

- А ти продовжиш навчання, але не тут, а в Батурині. Я у столиці відкрив новий заклад - канцелярський курінь для підготовки урядників, - Мазепа звернувся до могилянців: - Навчають на ваш лад, але більше акцентують на риторичі, праві та іноземних мовах.

- Чули про це, знаємо, - сказав ректор кисло зітхаючи. - Шістьох кращих учителів від нас переманили.

- Отримаєш добру освіту і державну службу! Твої таланти та відвага потрібні Вітчизні. То як?

Гетьман не зводив з хлопця очей і легенько перебирав пальцями по столі.

Григорій боявся, що від хвилювання у нього зникне голос і він не зможе вимовити потрібні та важливі слова і гетьман піде, ображений відмовою.

- З превеликою радістю та вдячністю, ваша ясновельможносте!

- От і чудово! - Мазепа широко усміхнувся - Від'їжджаємо через годину. Не спізнуйся!

- Благослови тебе Господь! - проказав ректор і осінив хлопця хресним знаменням. - Ці стіни завжди залишаться твоїм домом.

Прощалися у дворі колегії. Сонце вже заходило і мороз щипав за щоки. Мазепа у соболиній шубі та хутрянній шапці про щось запевняв ректора, готуючись сідати до карети. Жолдаки на чолі зі своїм старшиною вже сиділи на конях, готові вирушати в будь-яку мить.

Григорій з Пилипом обійнялись.

- Прощавай, друже, невідомо коли тепер побачимось.

- Дасть Бог побачимось. При першій okazії - напишу листа.

Прощу тебе, не забувай про мого брата Василька.

Григорій взяв свій дорожній мішок і не обертаючись пішов у напрямку гетьманських саней.

- Вирушаємо! - сказав Мазепа і сідаючи в карету, поманив рукою Григорія. Коли рушили з місця, Мазепа сказав:

- Дорогою ще вступимо до Вознесенського Печерського монастиря. Там матінка моя зараз є настоятелькою.

- Ой! Ваша ясновельможносте! А можна я хутко брата свого провідаю. Він у Лаврі в сирітському притулку?

- Звичайно, - сказав гетьман. - Провідати брата - це свята справа.

До Печерська заїхали швидко. Брат Василько вже навчався у другому класі початкової школи і ріс просто на очах. Коли він почув про тривалу розлуку з Григорієм, то рясні сльози полилися з його очей.

- Грицю, я хочу з тобою! Не залишай мене тут самого.

- Пилип буде тебе провідувати і брати на прогулянки, а я тобі обіцяю, що як тільки з'явиться можливість - заберу тебе до себе.

Хлопці вийшли з Лаври через ворота Троїцької надбрамної церкви на площу перед монастирем. Тут стояв кортеж гетьмана, оскільки Воздвиженська жіноча обитель розташовувалась якраз навпроти Печерського монастиря. Гетьман прощався з матір'ю. Старша жінка, одягнена у чорну мантію та чорний клобук, гладила своїми зморщеними руками сиве волосся свого сина.

- Бережи себе, Іванку, чуєш?

- Чую, мамо! - прошепотів гетьман і поцілував материнську руку.

- Звіряй свої вчинки з наукою святого Євангелія, бо так як Христос і апостоли навчають, так жоден мудрець не навчить.

- Добре, мамо, добре...

- Не читай того флорентійського авантюриста, бо наука його лукава, не від Бога. Стежки, якими він радить ходити - криві та брехливі¹¹. Врешті-решт вони щастя не приносять.

Мазепа мовчки притулився до матері і так якусь мить простояв. Почав падати густий сніг. Гетьман побачив, що підходить Григорій з молодшим братом.

- Поглянь, мамо, це той юний лицар, якому я завдячую своїм порятунком.

Мазепа взяв Григорія за плечі і підвів до матері.

- Це моя мати - ігуменя Марія Магдалина.

¹¹ Тут мається на увазі Нікколо Макіавеллі (1469-1527).

Григорій та Василько по черзі поцілували їй руку, а Марія Магдалина по-материнському обійняла їх і приголубила.

- Спаси тебе Христос, синку. Моя молитва завжди з тобою. Іван сказав, що ти сирота, от і буде тобі він названим батьком.

Поруч стояли архимандрит Лаври з вищим духовенством. Сніжинки падаючи осідали на їхніх довгих, густих бородах. Мазепа взяв Василька за руку і підвів до них.

- Не забудете хлопчину?

- Що ви? Що ви? Ваша ясновельможносте, - архимандрит щиро усміхнувся, - я особисто буду піклуватися ним.

- Ну тоді можна їхати, - сказав гетьман

Ігуменя Марія Магдалина подала йому згорток чорної тканини.

Тут я вишила для твоєї домашньої церкви нову плащаницю. Незабаром великий піст - знадобиться.

- Спасибі, мамо!

Мазепа ще раз міцно обійняв матір і тричі поцілував. Після цього сів у карету і гетьманська процесія вирушила у неблизьку путь.

Глава 10

Дорога до гетьманської столиці зайняла чотири дні, і вже 25 січня в часі обіду, обоз із двох карет, возів та двадцяти вершників компанійського полку наблизився до Батурина. Поштові гінці, які обганяли кортеж дорогою, сповістили батуринців про наближення гетьмана і більша частина міста вийшла зустрічати свого володаря. Над міською брамою висів гетьманський штандарт із родовим гербом Мазепа: на червоному тлі срібний курч¹² із срібним півмісяцем та золотою шестикутною зіркою. Міщани, які стояли по обидва боки дороги, знімали шапки і вітали гетьмана радісними вигуками.

Посеред міста, яке було захищене високими дерев'яними стінами із сторожовими вежами, була окрема фортеця - ци-

¹² Курч - фігура на кшталт латинської літери ігрек (Υ), перехрещена всередині, яка основою своєю впирається в скобу із загнутими кінцями. Походить від литовських князів Гедиміновичів.

тадель. У ній знаходилась резиденція гетьмана з офіційною канцелярією та приватними покоями. Мазепа будував собі новий розкішний палац відразу поруч із Батурином у селі Гончарівка. Проте будівництво на цей час було ще далеко до завершення.

У дворі цитаделі гетьмана зустрічало більшість генеральної старшини. Під калатання дзвонів п'яти церков і двох монастирів карета зупинилась і з відчинених дверцят вийшов Іван Мазепа. Привітно усміхаючись він оглянув присутніх. Висловлюючи радість з приводу його щасливого повернення додому, до нього підійшли привітатись генеральний писар Василь Кочубей, генеральний бунчужний Юхим Лизогуб та генеральний осавул Андрій Гамалія. Гетьман кожного обійняв і подякував. Григорій помітив, що щирими обійми були тільки з боку Андрія Гамалії. Інші старшини, немовби виконували офіційний обряд.

- Дай вам Боже усім здоров'я і щастя! - привітався гетьман.

- Дай Боже і вам, ваша ясновельможносте! - загуділи хором козаки, службовці гетьманської канцелярії та прислуга замку.

- А де Сава Прокопович і Василь Борковський?¹³ Чому їх не бачу?

- Прокопович у Полтаві, а генеральний обозний щось занедужав, уже декілька днів на люди не з'являється, - повідомив Андрій Гамалія.

- Що ж, тоді товариство запрошую всіх пообідати разом! - гетьман жестом вказав на вхід до цитаделі. - Є про що побалакати.

Мазепа із старшиною зайшли до замку. Григорій зауважив на собі пильні погляди присутніх. Всіх цікавило, що це за молодий юнак, з'явився в оточенні гетьмана?

Під час обіду гетьман детально розповів про свої пригоди у Києві і про участь Григорія у своєму порятунку.

- Сама Пречиста Богородиця послала тобі оборонця, - сказав Юхим Лизогуб, сорокалітній козак із лисіючим чубом і хитрими проникливими очима. Темно-вишневий каптан з англійського сукна та коштовні перстні на пальцях, свідчили про приналежність його до найвищого кола знаті.

13 На 1689 р. виконували уряд генерального судді та генерального обозного.

- Хлопець дійсно молодець! Лицарський вчинок, - втрутився огрядний, смагливий чоловік із ледь помітними татарськими рисами обличчя. Це був Василь Леонтійович Кочубей, генеральний писар і голова гетьманової канцелярії. - Що плануєш із ним робити?

Мазепа торкнувся пальцями кришталевого келиха і чашник, що стояв неподалік, в цю ж мить долив запашного рубінового вина.

- Призначу його поки що на студії в канцелярський курінь. Не хочу, щоб переривав навчання. Я ж його з Могилянської колегії забрав. Хлопець подає добрі надії. Кмітливий, знає мови, вміє себе гарно поводити у вищому суспільстві. А також надається до військової служби.

- Буде славний козак! Нам таких треба, - сказав Андрій Гамалія, який був одного віку з гетьманом і сидів по праву руку

- Андрійку! Скажи сотнику моєї варти, щоб зайнявся його військовою підготовкою - фехтування, стрільба з мушкета і пістоля, все як годиться.

- Слухаюсь, Іване Степановичу!

- А що, Василю Леонтійовичу, листів від царівни Софії немає? - перейшов до іншої теми гетьман.

- Поки що ні, - Кочубей витер чорні як смола вуса і служниця відразу подала йому чистий рушничок. - Але чекаємо з дня на день.

- Весна не за горами, - сказав Мазепа. - А згідно останнього листа від князя Василя Голіцина, що я отримав на Різдво, скоро буде похід на Крим, як сніг зійде.

Юхим Лизогуб перехрестився на ікони в золотих окладах, під якими горіли маленькими вогниками лампади і запально вигукнув:

- Мало ми нашої козацької крові пролили два роки тому, коли ще з Самойловичем на Крим ходили! Козаки не хочуть воювати, козаки хочуть торгувати. Січ нас не підтримає!

- Січ зробить так, як скаже гетьман і царівна Софія! - Андрій Гамалія grimнув кулаком по столі, що аж тарелі і кухлі попідскакували. - Тим більше, що кошовим зараз є Іван Гусак. Він поважає думку гетьмана і розуміє тонкощі гетьмансько-московських відносин.

- Так то воно так, - обіззався Василь Кочубей. - Але Січ - то не сам лише Гусак. Січ то стихія, яку часом приборкати неможливо. І правду каже Юхим, торгівля з турками та ханом тепер вельми жвава. При тому, що ми в стані війни і торгіві обози на Гетьманщину не ходять, проте через Січ ми маємо велику частину кримських товарів.

- Добре ти кажеш, Васильку!

Мазепа взяв невеликий срібний дзвіночок із столу і задзвонив. Відчинилися дубові двері і до світлиці увійшов молодий козак в дорогому одязі, гетьманів секретар.

- Напиши, Гнате, щоб із скарбниці виділили десять тисяч золотих червінців для підтримки запорожців, а також із складів нехай видадуть по двадцять аршин найкращого сукна, тафти, кумачу та атласу. А для кошового Івана Гусака в мене особливий подарунок - гетьман встав з крісла і дістав зі скрині шаблю в дорогих піхвах.

- Це подарунок мені від князя Голіцина, а я його Гусаку передарую.

Позолочене руків'я і дорогоцінне каміння виблискували при денному світлі. Присутні схвально загомоніли. Писар подав на невеликій письмовій дощечці папір і перо Мазепі, і гетьман тут же його підписав.

- Посланців на Січ у супроводі сердюків вислати сьогодні ж! Це трохи прихилить до нас козацьке товариство.

Писар вийшов, щільно причинивши за собою двері, а гетьман зі старшиною перейшли до світських розмов, спогадів козацької молодості з амурними пригодами та пікантними подробицями. Все частіше до вух охорони, яка стояла у коридорі, долинав веселий сміх та гучний регіт.

У той сам час, в іншій частині замку, каштелян¹⁴ Лазар Голубович, старий огрядний козак, який служив з Мазепою ще у Петра Дорошенка, показав Григорієві його покої.

- За Самойловича тут селили послів іноземних держав,

¹⁴ Каштелян - управитель замку.

але після Колмака перестали¹⁵. Григорій зайшов до світлої кімнати. Робочий стіл, креденс для паперів, декілька дорогих різьблених шаф для одягу та посуду, а також розкішний диван для відпочинку у турецькому стилі. У світлиці були ще одні двері у невелику спальню, яка в свою чергу мала вбиральню із великою чавунною купільницею.

Грицько від захопленням затамував подих. Він про такі покої міг тільки мріяти. Відразу згадалася убога кімнатка, яку він винаймав на Подолі, із старезним незручним ліжком та маленьким віконцем, у яке ніколи не заглядало сонце.

Він підійшов до вікна і відчинив його навстіж. Холодне січневе повітря освіжило обличчя і занесло всередину круговерть із сніжинок.

- Ну годі, годі! - суворо сказав каштелян наїжачившись, немов кіт. - Хочеш якусь слабість підхопити?

І вже трохи лагідніше промовив, вказуючи рукою:

- Он бачиш кахельну пічку? Слуги щоденно будуть приносити дрова, а ти вже собі сам метикуй, скільки тобі того тепла треба.

Після цього Голубович повів хлопця на кухню. Біля неї була велика кімната, де обідали козацька старшина, служителі гетьманської канцелярії та гості замку. Довгі дубові столи були накриті вишитими обрусами. На стінах - ікони з тліючими лампадками.

- Зараз тобі подадуть обід, а потім можеш прогулятись, оглянути замок, цитадель, або навіть місто.

Каштелян широко усміхнувся і Григорій помітив, що довгі і досить тонкі сиві вуса уподібнюють його до риби сома, яку рибалки часто продавали на ринковій площі у Києві.

- Пелагіє! Нагодуй хлопця. Він тепер буде служити в гетьмана.

Старша кухарка, жінка середнього віку з поважною вагою, як і личить справжнім кухарям, з цікавістю зиркнула на Григорія. Потім зникла за дверима і за хвилину, разом із двома помічницями, розклала на столі воістину гетьманський обід:

¹⁵ Згідно Колмацьких статей 1687 року Гетьманщина втрачала право провадити самостійну зовнішньополітичну діяльність.

шматок запеченої оленини, тушковану капусту, пшеничну кашу зі шкварками і кухлі з вином та узваром.

- Якщо пан забажає, то є дещо міцніше - горілка, насто-
янки...

- Ні, ні, дякую! - замахав руками Григорій.

Але його протести були перервані німим здивуванням, коли служниця поставила перед ним маленький срібний під-нос із яскраво помаранчевими фруктами, які невеликою гір-кою лежали перед ним і своїм солодким ароматом перебивали навіть оленину.

- Апельсини! - здогадався хлопець. Він чув багато про ці фрукти в колегії, а Пилип Орлик розповідав, що навіть їх ку-штував. "Треба буде обов'язково до Києва Василькові переда-ти", - подумав Григорій і одразу взявся за екзотичні фрукти. Кухарка розсміялась і пішла геть. За вікном пішов густий сніг і світла у кімнаті відчутно поменшало. Одна із служниць поста-вила на стіл трисвічник і запалила свічки.

Закінчивши обід, Григорій прогулюючись вийшов на бал-кон однієї з веж замку, найвищої від усіх. Його погляду від-крилась вся західна околиця Батурина та навколишні території. Річка Сейм, яка протікала біля самісінької цитаделі, до болю в серці нагадала йому ріку Тясмин з рідної Стецівки. Все нав-круги, куди сягав зір, було вкрите ковдрою білого снігу. Річка, поля, соснові ліси, маленькі селянські хатки - все дрімало, поринувши у живописну зимову казку. Біля великого млина вода частково не вкрилась льодом і продовжувала вирувати під млинарським колесом. "Все пливе, все змінюється", - згадав Григорій слова древньогрецького філософа Геракліта, якого вивчали недавно в колегії. І таки дійсно... Чи міг він, простий хлопець із далекого південного села, ще два роки тому уяви-ти, що стане спудеєм Київської колегії, що вільно говоритиме татарською, польською мовами. Що познайомиться із самим гетьманом! Дивні речі...

Мінливість - це великий закон буття усього суцього. Все змінюється. Жива і нежива природа. Люди і цілі держави з'яв-ляються на світ та зникають. Інша справа, що ніхто цих змін не любить і не радо їх приймає. Але, як навчав римський фі-

лософ Сенека: “Покірного доля веде за руку, а впертого тягне за волосся”.

Маленька синичка сіла на краєчок балкона і допитливо поглянула на Григорія, чи не пригостить бува чимось смачненьким? Хлопець перервав свої роздуми і помацав кишені. Вони були порожні. Треба було йти до середини, а то мороз почав вже дійсно проймаєти, і він увійшов, зачинивши за собою двері. Зміни у його житті тільки-тільки починались, і приємними їх робити доля аж ніяк не поспішала.

Глава 11

Гетьман прокидався зазвичай дуже рано. Коли він перебував у себе вдома, то йшов на ранішню службу у замкову каплицю, де священник відправляв літургію. Молитва та медитація допомагали зберігати ясність розуму, впевненість у обраному шляху, заспокоювала розбурхану душу. Мазепа любив молитися. Цього навчила його мати ще від ранньої юності, і тепер, часто відвідуючи її у монастирі, вони довго молилися разом, обговорювали різноманітні богословські та цивільні питання. Оточуючи себе духовенством, талановитими проповідниками та дорадниками, гетьман підкреслював важливість духовності та щирої релігійності у житті, особливо коли ти володар чималої держави і на тобі лежить відповідальність за тисячі душ.

Священник біля престолу проспівав вголос:

- Возлюбім друг друга, да єдинодумно ісповіми!¹⁶

Мазепа відразу подумав, що так, дійсно, умовою справжнього християнства є щира, безкорислива любов до ближніх. Без фальші та лукавства, без хитроців та підступу.

«Але хтось з моїх ближніх задумав мене вбити!» - лице гетьмана насупилось і на чолі з'явилися зморшки, яких зазвичай не було видно.

- Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас Боже твоєю благодатію! - співав священник. Мазепа перехрестився, вклонившись у бік вітваря, та заспокоївся: “Потрібно більше довіритися Богові, як Авраам, як Давид, на все Його воля”.

¹⁶ Возлюбім один одного, щоб єдинодумно визнавати (церковносл.).

Після служби, під час сніданку, до гетьмана підійшов каштелян Голубович:

- Ваша ясновельможносте! Вночі прибув посланець від царівни¹⁷. Зараз, мабуть, підійде.

- Пошли за ним когось, чекаю його негайно!

Каштелян вийшов зі світлиці, а гетьман продовжував снідати. Придворний кобзар загравав ліричної мелодії, яку господар замку дуже любляв. Настрій у Мазепи був чудовий. Служниця принесла великий порцеляновий кавник і налила в чашку запашного напою. Через вікно було видно чисте блакитне небо. Вчорашня похмура погода змінилася погожим сонячним днем.

- Біда! Біда! Іване Степановичу! Біда!

- Що таке? - гетьман підвівся з місця.

Переляканий каштелян задихався від браку повітря. Було помітно, що біг, з першого поверху на другий, дався йому нелегко, і через надмірну вагу він дістав задишку. На спітнілому обличчі застигла печать тривоги та потрясіння. Округлі очі схвильовано дивились на гетьмана.

- Ну, кажи, щоб тобі добре було!

- Ваша ясновельможносте! Царський посланець вбитий, ножем у серце, в гостьовому покої, - видихнув Лазар Голубович.

Обличчя гетьмана потемніло, він стиснув кулаки і наказав:

- Гамалія до мене, швидко! І сотника моєї охорони!

Вийшовши з-за столу, і зірвавши з коміра нагрудну серветку, широкими кроками залишив світлицю.

Гонець лежав на підлозі з широко розкинутими руками. Це був молодий парубок, трохи більше двадцяти років. У грудях у нього стирчав ніж з дерев'яною ручкою, встромлений по саме руків'я. Навколо тіла зібралася велика калюжа крові. Обличчя вбитого відображало жах та біль, немовби передаючи моторошність останньої миті життя, коли зустрівся зі своєю

¹⁷ Царівна Софія, дочка царя Олексія Михайловича Романова, регентка малолітніх царів Петра та Івана, правителька Московського царства (1682-1689).

смертю. Недалеко лежала шкіряна поштова сумка, біля якої були розкидані різні папери.

Сотник гетьманської охорони Богдан Шило, високий, тридцятип'ятирічний козак із густими чорними вусами, детально оглянув кімнату і переступив тіло, намагаючись не стати у кров. Зігнувшись, він зібрав з підлоги всі папери і подав гетьманові.

- Тут царська печатка зламана... Лист від князя Василя Голіцина також розпечатаний.

Мазепа оглянув листи і коротко кинув:

- Накажи варті, щоб припинила випускати людей з міста! Запитай сердюків-воротарів скільки люду сьогодні вже пройшло міську браму.

- Слухаюсь, ваша ясновельможносте! - Шило кинувся виконувати наказ.

- Багато не виїхало, тільки дев'ята година ранку, - сказав генеральний осавул Гамалія, що саме підійшов. - Пропоную опитати всіх мешканців замку, хто що робив цієї ночі.

- Займися цим, Андрійку! Дивись, злочинці зламали печатку на листах царівни Софії та князя Голіцина. Це ж надтаємна інформація про весняний похід на Крим! Це зрада! - у голосі гетьмана відчувалися гнів та розпач, від нестачі повітря він розщібнув верхній гачок натільної сорочки.

- Слухаюсь, пане гетьмане!

У величезній світлиці, яку завжди використовували для багатолюдних нарад, за довгим столом сидів гетьман Мазепа, а по боках від нього генеральний писар Кочубей, Андрій Гамалія, Юхим Лизогуб та генеральний обозний Василь Борковський. Гетьман виглядав стривоженим, в руках тримав листи.

- Тут наказ царівни Софії про початок нового походу проти татар. А тут, - він підняв скручений папір, - розпорядження князя Голіцина, згідно якого ми з п'ятдесятитисячним військом, не пізніше середини березня, маємо виступити на південь і об'єднатися з його армією, яка складає сто дванадцять тисяч стрільців.

- Святий Боже! - скрикнув Кочубей, тепер про це все буде знати хан і Порта¹⁸.

¹⁸ Порта - стародавня назва Османської імперії.

- Батурин вже залишили декілька торгових та поштових об'єктів на світанку, - сказав Андрій Гамалія. - Зараз міські ворота зачинені. Людей тільки впускають, але нікого не випускають.

- Ну, це ж не може тривати довго, - тихо промовив Борковський, старший, кволий чоловік із хворобливим, жовтуватим обличчям.

- Стільки, скільки буде потрібно, щоб знешкодити шпигуна! - рішуче заявив Мазепа. - Ви почули панове, що пишуть царівна і князь. Готуйте кампанію.

Старшина почала активно обговорювати з гетьманом деталі підготовки до військового походу, підраховуючи видатки й витрати та ймовірний маршрут до з'єднання з військами князя Голіцина.

У той самий час, в іншій частині замку, сотник Богдан Шило зібрав всіх мешканців та служителів цитаделі і по черзі допитував. Три десятки людей стояли в доволі великій кімнаті, проте дихати ставало все важче. Григорій стояв поруч із гетьмановим секретарем Гнатом Кандибою: високий, статний, у дорогому синьому жупані, розшитому золотими нитками, його червоні сап'янові чоботи були ідеально вичищені. Писар одягнувся не згірш самого гетьмана. А на лівій руці Гриць помітив у нього золотий перстень із синім сапфіром у центрі. "Але що це?" - щоб краще роздивитись, юнак навіть трішки нагнув голову: на рукаві сорочки, яка виглядала з-під жупана, було помітно коричнево-буру пляму, немовби від крові. "Дивно», - подумав Григорій. - Можливо порізався під час гоління? Але ні, обличчя ціле і пальці..." Пальці! Вони помітно дрижали, а щоб це приховати, Гнат потирав долонями і стояв із стиснутими руками. Обличчя його було досить бліде, а на чолі та на шиї виступали ледь помітні крапельки поту.

Допит був коротким: де він був цієї ночі? На що хлопець відповів, що у своєму покої, а один із слуг підтвердив Григорієві слова, оскільки ще затемна приніс оберемок дров і особисто передав їх господарю кімнати. Сотник повідомив, що він може бути вільним. Після чого Грицько кинувся шукати гетьмана. Коли він підійшов до дверей нарадчої світлиці, варта його не впустила.

- Не вільно турбувати! Гетьман зі старшиною радиться.

- У мене надзвичайне повідомлення для гетьмана, стосовно вбивства гінця цієї ночі.

Вартові переглянулися між собою і один з них недовіркою буркнув:

- Чекай тут, - сердюк зайшов, зачинивши за собою двері. Через мить двері відчинилися і його покликали.

- Заходь швидше!

За столом сиділо п'ятеро чоловіків на чолі з гетьманом і буравили хлопця своїми важкими поглядами.

- Кажі, синку, що тобі відомо? - гетьман говорив лагідно. Обличчя його було сірим та втомленим.

- Ваша ясновельможносте! Зовсім нещодавно я помітив, що у вашого писаря Гната Кандиби на рукаві сорочки велика пляма крові, і ще він помітно нервував.

Мазепа кивком голови подав знак сердюку і той, миттєво розвернувшись, загримів чоботами по коридору.

- Давно в тебе цей писарчук? - запитав Юхим Лизогуб.

- Більше року, - похмуро відповів гетьман. - Мав добрі рекомендації і проявив себе непогано на службі.

- Може він Богу душу не винен, - припустив Кочубей.

- А це ми зараз побачимо, - хижо оскалився Гамалія і підвівся з місця.

До світлиці зайшов сотник Шило, а позаду нього два сердюки ввели попід руки переляканого писаря Кандибу.

- Зніми з нього жупан! - наказав Гамалія і підійшов до підозрюваного впритул.

Сердюки стягнули верхній одяг і писар залишився стояти в сорочці.

- Руки підніми!

Коли Кандиба підняв руки, присутні побачили, що весь лівий рукав під долонею вкриває широка пляма від крові.

- Звідки це у тебе? - грізно запитав генеральний осавул.

- Я, я... я не знаю! - залепетав приголомшений писар і невпевнено позадкував.

- Сорочка досить вим'ята. Він її навіть і не скидав цієї ночі! - обернувся до гетьмана Андрій Гамалія.

- Скажи правду, як було і я тобі залишу життя, - гетьман пронизливо дивився на Кандибу.

- Змилуйтесь, ваша ясновельможносте, я нічого не знаю!
- заскиглив писар. – Христом-Богом присягаю!

- Нема часу на твоє белькотіння! - закричав Гамалія і схопивши перепудженого писаря за чуприну виволік у коридор, а звідти на перший поверх, де знаходилась кухня. Всі, хто був у світлиці, кинулись за ним.

У центрі просторої кухні було невелике обмуроване каменем вогнище. Зверху на металевій решітці кухарі смажили курей та фазанів. Саме туди приволік скиглячого писаря розлючений генеральний осавул, і довго не думаючи, з розгону припер його головою до розпеченої решітки. Бідолашний писарчук заверещав не своїм голосом. У повітрі відчувся запах горілого м'яса та людських фекалій.

- Говори! Сучий сину, ти вбив гінця? Кому передав відомості?!

Від побаченого кухарки покидали казанки і з криками розбіглися. На кухню увійшли Мазепа, Кочубей, Григорій та сердюки.

Гамалія затряс Кандибою як солом'яним опудалом. Одна сторона обличчя і вухо були повністю обпечені.

- Кажи, вражино! Кажи!

Прибіг один із сердюків. У його руках був невеликий кошіль з грошима.

- Тут шістдесят п'ять царських ефімок¹⁹. Це московські гроші. Їх знайшли у його покоях і тисячу талерів в скрині.

Гамалія зібрався своїми могутніми руками ще раз прикласти писаря головою до вогнища, але той слабким голосом прошепотів:

- Це все Панагіотіс, грек, він є багатим купцем із Ніжина. Це він мене підмовив так вчинити. За тисячу талерів.

Сказавши це писар відключився, втративши свідомість. Його обм'якле тіло Гамалія впустив на підлогу.

- Дійсно, греки з ніжинських купців сьогодні ще затемна виїхали із Батурина.

- Піднімайте весь гарнізон! Послати козаків та жолдаків у

19 Ефімки - срібні дрібні гроші Московського царства XVII ст.

всі напрямки. Вони не могли далеко від'їхати, - Мазепа виглядав схвильованим. - А цього вкиньте до холодної. Суд буде коротким.

- Я сам особисто поїду на пошуки! - сказав генеральний осаул. - Ми їх знайдемо.

- З Богом, Андрійку! - Мазепа перехрестив його на дорогу.

- Дякувати Всевишньому, що знайшли зрадника, - тихо сказав Кочубей. - А то невідомо, що на такі події сказали б у Москві?

- Спасибі тобі, Грицю! - гетьман по-батьківськи обійняв Григорія, який так і стояв збоку. - Твоя уважність гідна найвищої похвали. Але ми про це ще поговоримо, коли все залагодиться.

Глава 12

Протягом дня Григорій вивчав місто. Обійшов всі церкви, монастирі, ринкову площу, арсенал, казарми. Відвідав поштову станцію та будівлю генерального суду. Смачно пообідав у шинку в самому центрі, який за різноманіттям страв не поступався кращим корчмам Києва. Хлопець зауважив, що велика частина будівель у Батурині є мурованими, що було дивно бачити після здебільшого дерев'яних садиб на Подолі. Багато міщан були ошатно вбрані у дорогий одяг, чимало на породистих красивих конях. Нове місто однозначно подобалося Григорієві, під час прогулянки навіть забулися неприємні події тривожного ранку. Тільки повернення у цитадель, знову воскресило в пам'яті страшні картини кривавого вбивства.

Шпигуна-втікача привезли ще до заходу сонця, зв'язаного та побитого, оскільки він вчинив опір при затриманні. При допиті були присутні сам гетьман та генеральний осаул Гамалія.

- Твоє ім'я Панагіотіс Катракіс? - запитав сердюк-дознавач з кам'яним обличчям, яке не знало емоцій.

- Так, пане.

- Ти належиш до грецької спільноти ніжинських купців?

- Саме так.

- Місце проживання Ніжин?

Грек середнього віку, потерся вкритою синцями щокою об плече і, сплюнувши криваву слину на підлогу, кивнув ствердно головою. Сердюк відклав перо і чорнильницю.

- Якщо не скажеш все добровільно, то тоді тебе піддадуть тортурам, дуже жорстоким: розпорють шкіру батогами, так що місця живого не буде, а потім рани засиплять сіллю. Суглоби всі на руках та ногах повиломлюють...

Грек повернувся до сердюка і подивився на нього приреченим поглядом.

- Я служу Ор-бею Шарину із фортеці Ор-капи²⁰. Йому я повинен був передати всі здобуті відомості. А за те, він дозволив мені задарма набирати сіль на його сиваських промислах.

Сердюк ретельно записав слова шпигуна на папір, каліграфічно виводячи літери.

- Скільки часу ти шпигуєш для Шарин-бея?

- Три роки.

- Я почув достатньо, - обізвався Мазепа. - Прослідкуй, щоб після вироку суду він помер швидко та не мучився.

Мазепа та генеральний осавул вийшли з кімнати допитів. Біля входу до замку Григорій випадково зустрівся з гетьманом.

- Грицю! Приходь завтра вранці до мене на сніданок, я маю для тебе подарунок.

- Дякую, ваша ясновельможносте! Для мене велика честь служити вам.

Гетьман поплескав хлопця по плечу і пішов далі. Осавул Гамалія пильно подивився на Григорія і йому здалося, що погляд його був вже не такий суворий, як минулого разу, а навіть трохи лагідніший.

Наступного ранку Григорій зайшов до гетьманських покоїв. У трапезній кімнаті за столом зібралася вся генеральна старшина, окрім генерального судді Прокоповича. Коли

²⁰ Перекопська фортеця.

Мазепа побачив Григорія, то піднявся з місця і подав знак своєму слугі, а той приніс гетьманові великий пакунок, замотаний у червону тканину. Коли тканину було знято, Григорій побачив дивовижної краси шаблю.

- Цей шотландський палаш я колись купив у Амстердамі, в одного чиновника голландської Ост-Індійської компанії, він казав, що придбав його у англійського лорда. Тепер він твій.

Мазепа урочисто передав палаш хлопцеві, в якого очі сяяли від захоплення: “Тепер у мене є своя зброя!”

- Крім того, - вів далі гетьман, - за виявлену мужність та сміливість в обороні моєї многогрішної особи, а також за допомогу в затриманні державного зрадника, я надаю тобі звання молодшого бунчукового товариша²¹. З виплатою державного жалування триста золотих червінців на рік.

Юхим Лизогуб від здивування підняв голову і відклав ложку. Він вже пів року очікував такого звання для свого сина Якова, а тут гляди, якийсь безродний вискочень - щось десь допоміг, щось десь підгледів - і на маєш! Молодший бунчуковий товариш!

- Будь гідним козаком! Пам’ятай про лицарську честь, завжди будь на боці правди, уникай брехні та фальші, вірно служи Батьківщині та захищай слабких і нужденних, - настановив хлопця Андрій Гамалія.

Генеральний писар Василь Кочубей промовчав, мирно сьорбаючи гарячий розсіл, а Василь Борковський хворобливо та надривно закашлявся.

- Сідай-но, з нами поснідаєш! - сказав гетьман, займаючи своє місце.

- Спасибі, ваша ясновельможносте! Завжди радий послужити!

Слуги поставили перед хлопцем тарілку, ложку і подали чистий рушник на коліна.

- Отже, товариство! - гетьман продовжив перервану приходом Григорія розмову. - Якщо Порта та хан так цікавляться нашими планами, то я пропоную задовольнити їхню цікавість.

21 Система невійськових звань встановлена у Гетьманщині в кінці XVII і в першій половині XVIII століття. Бунчукове, значкове та військове товариство порівнювались за рангами до старших козацьких військових звань.

- В який спосіб? - вперше подав голос Кочубей, підводячи від тарілки округле обличчя.

- Послати до хана нашого гінця, з листами про добру волю до миру і запевнення нашої щирої дружби з побажаннями високодостойному хану довгих літ щасливого життя!

Слова Мазепи оживили дрімаючого генерального обозного Василя Борковського.

- Це небагато нам дасть - татари ж не малі діти. Та й шпигунів у них, як вошей у нечесаній голові, що у нас, що у Москві.

- А все ж краще, ніж повна мовчанка, - зауважив Гамалія.
- Відсутність інформації породжує домисли, підозри, розбурхує нестримну уяву.

- Кого пошлемо? - запитав гетьман.

- Пропоную Якова Глуховця, - Гамалія нахилився вперед до Мазепи. - Він добре себе проявив у дипломатичних місіях до Речі Посполитої та й до Москви успішно з'їздив.

- Глуховець погано знає татарську мову, - кисло скривився Юхим Лизогуб, - та й розум нагострити краще не завадило б, а то коли потрібно щось швидко зметикувати, то він починає довго роздумувати.

- Я добре балакаю по-татарськи, - вигукнув Григорій, - відправте мене!

В цю мить у нього стиснулося серце. Він відчув, що це можливо єдина нагода потрапити в Крим і щось дізнатися про сестру Віру та Оксану...

Всі присутні від несподіванки замовкли і з подивом дивились то на хлопця, то на гетьмана.

- А що, місія доволі проста - доставити листи ханові, калга-султанові та великому беєві, - генеральний осавул встав з місця і став ходити по трапезній. - Переговорів ніяких проводити не потрібно, ні домовленостей якихось досягати, так що я вважаю, що ваш молодший бунчуковий товариш цілком осилить це завдання.

- Нехай їде, - коротко сказав Лизогуб.

- Пошлемо їх обох, Григорія Старосельського та Якова Глуховця, так певніше буде, - Мазепа подзвонив у маленький дзвіночок, коли прийшов слуга він звелів:

- Скажи сотнику Богданові Шилу, щоб прийшов до мене негайно.

- Відпустиш з ними начальника своєї варти? - Кочубей здивувавшись, високо підняв брови.

- Саме так, часи зараз непевні, дороги небезпечні. А з Шилом та його козаками можна хоч на край світу.

- Дякую! Ваша ясновельможносте! - Григорій зрозумів, що його доля вирішена. - Я не осоромлю вашої довіри!

- Добре синку, збирайся у дорогу. Завтра вирушаєте на світанку, - Мазепа тяжко зітхнув і перехрестився, закінчуючи трапезу.

Вийшовши на задній двір цитаделі, Григорій роздивився на всі боки, і побачивши, що нікого немає, дістав подарований палаш²². Сталевий клинок зблиснув на сонці і зі свистом розсік повітря декілька разів. Рука ідеально підходила до руків'я, а позолочена гарда надійно захищала від поранень противника. Сам палаш був доволі легким, не більше чотирьох з половиною фунтів²³ ваги і аршин з чотирма вершками довжини²⁴. Біля основи леза хлопець побачив якийсь напис - чотири латинські літери - через крапку A. M. D. G. Григорій добре знав, що то за букви - це скорочений латинський девіз - Ad maiorem Dei gloriam, що означає "Для більшої Божої слави". Це гасло прикрашало герб ордену єзуїтів, а також більшість університетів Європи використовувати його у своїх символах. Цей девіз ліг в основу усіх хрестових походів; конкістадорів-визволителів Піренейського півострова від сарацинів, а також підкорювачів Нового світу. Тож не дивно, що майстер-зброяр вибив цей напис на такому чудовому клинку.

Хлопець замахнувся і рубонув уявного супротивника, потім ще раз і ще раз. Різко повернувся і наніс колючий удар іншому.

- Ова! Рятуйтесь всі турки разом із татарами! Великий лицар в Україні народився і скоро всіх вас винищить!

²² Перехідна форма холодної зброї між мечем та шаблею, довжиною до 100 см. Використовувалася офіцерами піхоти та кавалерії багатьох армій Європи та Сходу.

²³ У кін. XVII ст. на Лівобережній Україні 1 фунт ваги = 393, 13 г.

²⁴ Аршин = 72 см; вершок = 4, 4 см.

Біля дверей у цитадель стояв сотник Шило і сміявся. Григорій опустил палаш і почервонів.

- Я просто... я хотів спробувати, як це: махати шаблею.

- Ну що ж, махаєш ти досить непогано, - весело проказав сотник, - але до професійного фехтування тобі так само далеко, як звідси до Константинополя.

Сотник Шило дістав свою шаблю з піхов і сказав хлопцеві:

- А ну, рубай мене щосили! Не бійсь!

Григорій невпевнено наніс спочатку один удар, потім другий, третій... Сотник легко блокував кожен напад так, наче його й не було. Григорій подумав, що той з легкістю міг би іншою рукою лузати насіння. Нарешті Шило одним круговим рухом обдурив Григорія і точним ударом вибив палаш із його рук.

- Це вже був один із спеціальних прийомів, яких у кожного доброго козака має бути багато.

- А навчите мене такого? - Григорій благально поглянув на сотника.

- А чом би не навчити, лиш би ти надавався до науки, - Шило підійшов впритул до хлопця. - От поглянь, як ти стоїш?

- Як?

- Немов вагітна попадає, незадовго перед пологами! Воїн має бути рухливий, готовий будь-якої миті кинутись на ворога, або відскочити назад чи в бік. Справжній бій - це свого роду танець, у якому рухається все тіло, кожен м'яз.

Сотник ногою спритно підбив Григорієву стопу і вона від'їхала в бік. Ліву руку хлопця він закинув за спину.

- Так, це щось подібне на фехтувальну стійку. Ноги завжди мають бути на ширині плечей, щоб ти з легкістю міг перемістити свою вагу з однієї на іншу, якщо задумав здійснити випад, або відступити.

Хлопець декілька разів переминаючись з ноги на ногу наніс рубаючі удари по невидимому супротивнику.

- Оце твій сьогодні перший урок, - сказав Шило. - А таких ще буде багато. Кожного дня, без вихідних, навіть у великі свята

- То ви будете мене вчити?

- Гетьман наказав, - суворо відповів сотник. - А зараз ходімо, потрібно нам тебе приодягнути на дорогу, а також заглянемо до гетьманської зброярні.

Сотник і хлопець зайшли до замку. Душу Григорія переповнювала дика радість: "Тепер я стану справжнім козаком, справжнім воїном!"

Збори тривали цілий день. Спочатку пішли до зброярні. У Григорія розбіглися очі від розмаїття холодної та вогнепальної зброї, яку зібрав гетьман Мазепа у цьому арсеналі. Різноманітні мушкети, з оздобленими золотом та коштовностями прикладами, ручні мортири, аркебузи та пістолі. Величезний вибір шабель, палахів та шпаг на будь-який смак та уподобання. В окремій секції зберігались навіть важкі дворучні мечі, бойові сокири та алебарди. Все це було дбайливо доглянуте і розкладене на дубових полицях, на потіху очей справжніх поціновувачів зброярського мистецтва.

- З усього, що тут представлено, тобі потрібні лише два хороші пістолі, - сказав сотник Шило. - І зараз ми тобі їх підберемо.

Оглянувши весь наявний арсенал, він зупинив свою увагу на невеликій коробці. Це виявився футляр для двох дуельних пістолів, відомого німецького зброяра.

- Ось ці - найкращі. Найновішого зразка із кремінним замком. Щойно почали надходити на озброєння і далеко не кожен офіцер європейської армії має такий. Старі пістолі із колісцевим замком стріляють через раз і в них дуже велика ймовірність похибки. А ці осічок майже не дають, а постріл відбувається практично в момент спуску гачка.

Шило із великим естетичним задоволенням направив пістоль у протилежну стіну і клацнув кремінним замком.

- З часом і ти навчишся влучно стріляти, звісно, якщо регулярно вправлятимешся.

- Я застрілив двох розбійників біля Чигирина, які напали на мирних людей і хотіли їх убити.

Григорій не любив хвалитися, проте сотник був бувалим, загартованим у боях запорожцем, і підступне почуття власної значущості взяло гору над скромністю. Захотілося показати себе, що він також вже не цуцик. Богдан Шило зупинився на мить і уважно подивився Григорієві в очі, можливо випробовуючи на правдивість. Побачивши, що хлопець із ним щирий, він весело сказав:

- Ну що ж, тоді мені буде легше тебе навчати, бо чує моє серце, що практичні уроки у нас почнуться швидше, ніж ми собі гадаємо.

Із зброярні пішли на гетьманську конюшню. Вона знаходилась на другому кінці міста і була справжньою гетьмановою гордістю. Тут були зібрані декілька найкращих порід коней, і професійні конюхи ретельно займались їхнім доглядом та розмноженням. Арабські скакуни, андалузька, ганноверська, норманська, угорська та інші породи роками зміцнювали племінне поголів'я. Кожна із порід мала окрему секцію та доглядальників. Кожен кінь був втіленням грації та краси. Витончений корпус пропорційно та красиво поєднувався з довгими ногами та пишними гривами. Григорій, на мить заплющивши очі, уявив як вони скачуть на цих "пегасах" по безкрайньому придніпровському степу.

На зустріч їм вийшов головний конюший, якому сотник подав у руки маленький папірець. Через декілька хвилин слуги вивели зі стайні п'ятеро коней сірої масті в яблуках. На вигляд вони були набагато низькоросліші, ніж ті, що Григорій бачив перед тим.

- А я думав, ми на цих поїдемо, - хлопець показав у бік стайні, де зі стійла виглядало декілька красивих андалузців. Шталмейстер, він же головний конюший, засміявся і сказав:

- На цих можна на полювання або на кінну прогулянку, а вам потрібно, щоб коник тридцять верст без зупину проскакав і без корму цілий день. Отож...

Слуги поставили сідла та упряж. Коні з цікавістю вивчали відвідувачів, роздуваючи ніздрі.

- Який із них найсумирніший? - запитав Шило.

- Ха! Тоді не він, а вона - кобила Сойка.

- Сойка?

- Саме так. Вона вже не дуже молода, їй одинадцять років, проте має дуже лагідну вдачу.

Григорій підійшов до кобили і вона потяглася мордою до нього, обнюхуючи і схвально форкаючи.

- Коні розумні істоти. Вона вже зрозуміла, що ви її новий господар.

- Яка це порода? - запитав сотник, розтріпуючи кобилі гриву.

- Це татарська степова, або як її ще називають - скіфська. Дуже витривала і у швидкості також добре себе зарекомендувала. Єдиний недолік - не така красуня, як арабська.

- Нам потрібно ще дві, тут написано, - Шило показав на папірець. - Завтра на світанку вирушаємо.

- Буде виконано, - сказав конюший, передаючи вуздечку юнакові.

Сотник і Григорій, сівши верхи на коней, пустилися рясно об'їжджати округу.

У своїх покоях Григорій знайшов новенький жупан із срібними гудзиками, вузькі угорські штани, дві шовкові сорочки, хутряну шапку та теплу накидку, яка вдягалась поверх жупана з хутряним коміром. Одягнувши все це і ставши перед дзеркалом, хлопець відкрив від подиву рота: на нього дивився справжній панич з Москви чи з Варшави. Він заплющив очі та уявив собі, як на чистокровному коні під'їжджає до Оксани, садить її верхи поруч із собою, і вони скачуть разом на зустріч сонцю, сповнені радістю та коханням...

- Я тебе відшукаю, де б ти не була! Хоч би на край світу потрібно було бігти! - сказав собі, лягаючи спати Григорій. Щойно його голова притулилася до подушки, як він провалився у глибокий сон.

Прокинувся від того, що його розштовхував сотників джура Тарас²⁵.

²⁵ Джура або чура - так називали в Гетьманщині у XVI-XVIII ст. зброєносця або учня козацької старшини.

- Пане, прокидайтеся! Через годину вирушаємо.

Була п'ята година ранку, про це повідомив великий годинник на ратуші, який пробамкав п'ять разів. Хлопець швиденько вмився, одягнувся і, прочитавши коротку молитву, вийшов за двері. На кухні вже снідали сотник Шило з джурою Тарасом Книшем та п'ятьма козаками, які мали їх супроводжувати у дорозі. Сьогодні була п'ятниця, пісний день, тому м'яса не дали. Всі їли кашу, вареники та печену рибу.

Двері трапезної відчинились і до кімнати зайшов гетьман у супроводі архиєпископа Дмитра Туптала, який часто гостював у замку, а також молодого козака, на вигляд тридцяти років, з короткими вусиками і чорною, немов смола, чуприною.

- Знайомтесь - це Яків Глуховець, - представив козака гетьман, - він поїде разом із вами. - Яків також має звання молодшого бунчукового товариша, але у нього вже є великий досвід дипломатичної служби, тому головою місії я призначаю його

- Доброго здоров'я, товариство! - привітався Глуховець.

- Доброго здоров'я! - загомоніли козаки.

Яків потис руку сотникові Шилу та Григорієві. Рука була липка та волога, було помітно, що Глуховець хвилюється перед походом.

Гриць помітив, що Глуховець уважно розглядає його, ніби намагається проникнути у свідомість, у саму душу. Якийсь неприємний холодок торкнувся Грицькового серця, ніби якесь нехороше передчуття, але все миттєво зникло, коли заговорив архиєпископ Дмитро:

- Пускаючись у далеку дорогу, пам'ятайте слова Господа нашого Ісуса Христа: "Я є дорога, правда і життя" (Ів. 14, 6). Не забувайте про Його присутність на цій дорозі, якою ви мандруватимете. Допмагайте нужденним, яких зустрінете, навіть якщо вони не є одної з вами віри. Бо всі ми люди створені на образ і подобу Божу, всі ми маємо душу, серце і людську гідність, яка робить нас богоподібними. Справжній сильний лицар - він найперше милосердний, а вже потім справедливий. Якщо будете подорожувати з Господом у серці, то і милість Його завжди буде з вами!

- Амінь! - сказав Мазепа. - Гарні та духовні слова, владыко! Гідні справжніх лицарів!

- Спаси вас Господи! Ваша ясновельможносте! Дякую, що запрошуєте мене, раба Божого, звіщати вам і вашому дому Боже Євангеліє!

Слова і настанови владыки Димитрія глибоко запали в серце Григорія і він потім багато та довго про них роздумував, будучи на самоті. Іван Мазепа, прощаючись, обійняв хлопця і сказав:

- Бережи себе, синку! Ти мені потрібен тут, живий і здоровий!

На кінець гетьман дав проїзну грамоту із своєю печаттю, яка засвідчувала його особу - Старосельського Григорія Степановича, молодшого бунчукового товариша, посланця гетьмана з особливих доручень. Всім, кому грамота буде представлена, належало сприяти посланцю всілякими благами. А також Мазепа до цього додав ще й тугий капшук із золотом.

- Це твоє річне жалування наперед, - гетьман усміхнувся і поплескав хлопця по плечі. Архієпископ прочитав коротку молитву і благословив всіх на щасливу дорогу, після чого він разом з гетьманом пішли у замкову каплицю на ранкову службу. А загін козаків на чолі з Яковом Глуховцем, перехрестившись на святі ікони, вирушив у путь.

Глава 13

На початку лютого 1689 року дороги Лівобережжя були вельми засніжені, тому загін пересувався досить повільно, близько п'ятдесяти верст на день²⁶. В той час як влітку вершник легко може проїхати і сімдесят, а то й більше. Снігу було багато. Він виблискував щирими діамантами на столітніх соснах та модринах, а маленькі дерев'яні та глиняні хатинки, по селах чи слободах, ризикували взагалі не витримати багатопудового тиску снігових шапок і завалитися з тріском, немов яєчна шкаралупа.

²⁶ Верста = 500 сажнів чи 1,0668 км.

Відстань від Батурина до Миргорода подолали майже за тиждень часу. По дорозі зупинялися у великих полкових містах - Ніжині, Прилуках, Лубнах - для того, щоб передати полковникам листи від гетьмана Мазепи про початок військової кампанії. Життя в Гетьманщині пливло у звичному руслі, люди тільки відсвяткували Різдвяні свята, а до Великого посту ще було далеко, тому масово ходили один до одного в гості, влаштовували забави, вечорниці, справляли весілля. Завдяки цьому жваво процвітала торгівля. У кожному, навіть найменшому містечку була ринкова площа, на якій організовували багаті та веселі ярмарки. Торгові люди звозили свій крам з усіх кінців близького та далекого зарубіжжя, що приносило їм чималий зиск, оскільки Лівобережжя лежало на перетині шляхів між Московією, Річчю Посполитою та Османською Туреччиною з Кримом. Податки від торгівлі зміцнювали місцеві громади, які інтенсивно розбудовувалися, а також наповнювали гетьманську скарбницю. Проте у кожного козака на поясі висіла шабля, на випадок війни, і він вправно вмів її використовувати. Та й у більшості міщан та селян на горищі лежали мушкети, бойові коси та ціпи, як недавнє відлуння Хмельниччини.

На нічліг загін ставав у гостинних дворах або на квартирах. Кожного ранку сотник Богдан Шило проводив тренувальний урок із Григорієм та своїм джурою Тарасом. Вони довго гамселили один одного дерев'яними палицями, відпрацьовуючи техніку бою на шаблях. Часом брали до рук і справжню зброю.

- Гляди, хлопче! Моя шабля досить важка, кавалерійська. За довжиною вона десь така, як твій палаш. Від її клинка татарська голова злітає немов капуста.

Сотник замахнувся і з усієї сили відрубав дерев'яний вершок стовпця, що підпирав тин.

- А у джури мого шабля піхотна, вона коротша на одну п'ядь²⁷ і набагато легша. Нею ворога ти не розрубаєш, проте легко відіб'єш всі атакуючі удари і сам завдаси декількох смертельних.

²⁷ П'ядь – 22 см.

Сотник взяв у джури шаблю і почав творити дива: він так вправно жонглював нею, що очі просто розбігалися у різні боки. Після декількох викрутасних вправ із клинками, Богдан дістав з-за пояса пістоль.

- Чому ми тепер не використовуємо порох з порохівниці і свинцеві кулі, як це робили наші діди-прадіди?

- Тому що це дуже повільно. Паперовий патрон набагато швидше заряджати, - з виглядом учня-відмінника відповів Григорій.

- Все вірно! Паперовий патрон легко виготовити самому і він пришвидшує стрільбу удвічі. Але є один недолік! Який?

Григорій задумався, наморщивши лоба.

- Вологість, - сказав Тарас - Патрони дуже не люблять вологи.

- Молодець, джуро! - вигукнув сотник. - Пам'ятайте про це і не раз цим врятуєте собі життя. Швидше намочіть спідне, аніж свій патронташ.

Хлопці здійснили декілька пострілів по цілях та провели навчальний двобій. Від задишки та втоми вони ледь рухалися, проте сотник закінчувати тренування ще не дозволяв.

Яків Глуховець, який волів на годинку довше поспати, ніж витратити час на брязкання зброєю, дивився на навчальний бій заспаними очима.

- Ти махаєш руками, Грицьку, як вітряк. Так і око собі можеш виколоти.

- Ходи, Якове, разом помахемо, - запропонував задиханий Григорій.

- Та ні, я син генерального лубенського обозного. Мене з дитинства навчали фехтувати шаблею, а тебе кадилом мабуть?

- Яків Глуховець розсміявся.

- *Exercitatio artem parat*²⁸, - відповів Григорій і награно вклонився.

- Га? Що ти там сказав? Ти в поході, а не на занятті в колегії! - злісно блиснув очима Яків.

- А й справді, вам би не завадило тренування, - сказав сотник, дивлячись услід Глуховцю, який розвернувся і пішов геть.

28 Вправи породжують майстерність (лат.).

За Миргородом, дорогою на Полтаву, снігу було набагато менше. Кобила Сойка, яка дуже прив'язалась до свого нового господаря, жваво вицокувала копитами на втрамбованому тракті. Місцевість все більше переходила у степову. Сіл та містечок ставало все менше, а відстані між ними збільшувались.

Дорога зблизила сотника Шила і Григорія, вони годинами могли розмовляти про все на світі, їдучи поруч один біля одного. Богдан розповідав про Січ та її порядки й традиції, про тактику та стратегію у бою, про похід гетьмана Самойловича на Крим два роки тому, в якому він сам брав участь і ще багато чого різного. Григорій все уважно слухав, часом ставив запитання. Інколи хтось із козаків вставляв у їхню розмову якесь своє слово або жарт і тоді всі дружньо сміялися. Лише Яків Глуховець підкреслено тримався на відстані. Всі вже давно зрозуміли, що його дратує присутність Григорія у цій місії, яку він би хотів здійснити сам-один, не розділяючи ні з ким своєї слави та заслуги.

- Пане сотнику! Село попереду! - крикнув козак Василь Кривоzub, який їхав у авангарді.

- Це добре, слава тобі Господи! - Шило широко перехрестився. - Скоро почне смеркатись, тут і заночуємо.

Село називалося Комарівка і було швидше хутором, який мав не більше двадцяти дворів. В центрі височіла невелика дерев'яна церковця із цибулевим куполом. Поруч неї білів вкритий льодом маленький ставок.

- Та тут навіть шинку немає! - вигукнув джура.

- Нічого, добрі люди православні нас переночують, - відказав сотник.

- А от і православні, - тихо промовив Глуховець.

Із церкви почали виходити люди. Почувся церковний спів. Шестеро чоловіків несли на плечах дерев'яну домовину. Декілька жінок, заливаючись сльозами, голосно плакали та голосили.

Загін під'їхав до похоронної процесії, всі поскидали шапки та перехрестилися. У труні лежав молодий хлопець, Григорієв ровесник. На голові було чітко видно рубану рану від шаблі.

- Помагай Біг! Що у вас тут сталося? - сотник зліз з коня і підійшов до людей. Козаки за його прикладом вчинили так само.

Із процесії вийшов старший сивий чоловік, лице якого вкривала густа борода.

- Біда в нас, пане...

- Я сотник Богдан Шило з Батурина.

- Біда велика! Банда розбійників напала сьогодні вранці на нашу слобідку. Ми люди небагаті. Живемо з того, що полюємо на бобрів, лисів, іншу дичину. Шкури вичиняємо і до Полтави звозимо на продаж. Про комарівських бобрівників вам кожен розповість... Так от, сьогодні вранці загін розбійників увірвався у Комарівку і давай бити всіх підряд, не шкодуючи жінок, дітей, старих. Вимагали бобрових шкур і грошей. Ми все винесли і віддали. Їхній ватажок не повірив і вдарив шаблюкою мого сина по голові.

Дід вказав рукою на мерця і гірко заплакав. Двоє молодших чоловіків підхопили його під руки, щоб він не впав.

- Я є вїтом цього села, а це був мій син...

Старий не міг говорити через сльози, що горохом котились по його обличчю. Один із тих, що його підтримували, сказав:

- Розбійники дали нам часу до завтрашнього обіду. Якщо не віддамо ще бобрових шкур, то сплять наше село, а нас продадуть ногайцям у неволю.

- Скільки їх було? - запитав сотник

- До пів сотні.

- Піші чи верхи на конях?

- Ні, майже всі піші, лише декілька вершників було, а всі решта на возах під'їхали.

- Ми маємо захистити посполитих! - сказав твердо Григорій, який стояв біля сотника.

- І зрвати нашу місію?! - закричав гнівно Глуховець. - Ти при своєму розумі? Їх п'ятдесят чоловік, всі озброєні, а нас всього дев'ятеро!

Сотник глянув на Григорія задуманими очима, потім на всіх інших, і сказав спроквола:

- У нас дійсно дуже відповідальне завдання, і ми не маємо права піддавати його загрозі.

- Завтра до вечора будемо у Полтаві, про все доповімо полковнику Жученкові, а він вишле на них каральний загін, - Яків Глуховець схвильовано обвів поглядом козаків.

Війт трохи заспокоївся і перестав плакати. Він схопив сотника за руку, тряс її і благав:

- Христом-Богом вас молимо, пане сотнику, доки з Полтави козаки підйдуть, ми вже всі будемо на тому світі.

- Ми не можемо залишити їх помирати! Вони всі приречені тут! - Григорій пронизливо дивився на сотника.

Козаки й собі загомоніли.

- Чи ми не православні? Чи ми бусурмани якісь?

- Та як ми на Великдень в церкву Божу зайдемо?

- Треба допомогти! - вставив слово джура.

Обличчя сотника змінилося та просвітліло. Всі одразу помітили, що він прийняв якесь рішення.

- У вас порох є? - запитав він у війта.

- Є трохи. Ми ж мисливці, - з надією видихнув війт.

- Е! Е! Ви що надумали? Я вам всім наказую їхати звідси негайно! - закричав Глуховець.

- Сраці кобилячій будеш наказувати! - вигукнув Василь Кривоzub і презирливо сплюнув.

- Якщо чуєтесь зле, то йдіть відпочиньте, селяни вас проведуть на постій, - лагідно сказав сотник. - А ми тут ще трохи затримаємось.

- Ви за це відповісте! Гетьман про все дізнається! - Яків погрозив нагайкою, але нікуди не пішов, залишився стояти і слухав мовчки.

На хуторі знайшлося декілька бочок з порохом, з якого сотник Шило заходився виготовляти ручні гранати, засипаючи порох у мішечки разом із свинцевими кулями та ретельно заліплюючи все воском. Двадцять шість боздатних селян проходили терміновий військовий вишкіл. Козак Гаврило Окунь терпляче роз'яснював:

- Ви всі мисливці і влучно стріляєте, проте у вас буде усього лише один постріл. Після цього береде вила, коси, а хто має – шаблі, і кидаєтесь на ворога. Розбійники не чекатимуть нападу і це буде для них несподіванкою. Головне - нічого не боятися!

- Та ми не боїмося! - загуділи селяни.
- Ми ж рідні обійстя боронимо!
- Тут наші жінки та діти! Нам відступати нікуди! Це наша земля!

Селяни виглядали озлобленими та войовничими. Сотника цей факт вельми втішив. Адже відомо, що високий бойовий дух - це половина успіху в битві. Розпрягши коней та добре повечерявши, козаки пішли спати, попередньо визначивши чергу нічної варті. Григорій засинав із подвійним почуттям. З одного боку він радів, що козацька честь не буде осоромлена і їхній загін захистить селян. А з іншого, йому вкрай не сподобався злий та презирливий погляд Глуховця, який майже весь час мовчав. Це означало тільки одне - в особі Якова Григорій набув собі ворога, амбіційного та підступного, який ще пригадає у майбутньому всі свої образи та приниження.

Вранці, як тільки розвиднілось, козаки поснідали та вмилися і сотник провів із ними короткий інструктаж. У цей час прибігли двоє сільських хлопчаків і задихаючись, випалили:

- Ідуть!!!

Розбійники не стали чекати до обіду і це було своєрідною хитрістю. Якщо селяни надумали б чинити опір, то ранній приїзд банди застав би їх зненацька. З десяток грабіжників їхали верхи на конях. Решта сиділа на п'ятьох возах, які від великого навантаження їхали дуже поволі. У кожного з них за поясом звисала шабля або турецький ятаган. У багатьох на плечах були мушкети або пістолі за поясом. Вони весело про щось розмовляли і голосно при цьому реготали.

Все населення Комарівки вийшло на площу біля церкви. В перших рядах стояло багато жінок, підлітків і декілька старих. Розбійницький караван зупинився менше ніж за сто сажень²⁹ від селян.

- Ну що посполиті, зібрали оброк? - закричав червонощокый молодик, сидячи на гнідому коні.

- Готуйтесь! - дав команду сотник.

Жінки та діти швиденько розбіглись в сторони. Двадцять

²⁹ Сажень - стародавня міра довжини, дорівнює 142 см.

шість сільських ополченців миттєво наставили мушкети та самопали у бік грабіжників.

- Вогонь! - крикнув Богдан Шило.

Затріскотіли постріли і селян вкрила густа хмара білого диму. Почулися крики та прокльони поранених бандитів. Заіржав в агонії смертельно поранений кінь. Кілька нападників лежали нерухомо, а сніг навколо них зафарбовувався у червоний колір.

Ватажок розбійників закричав, дістаючи пістоль:

- До зброї, браття!

І в цей момент у вози полетіли гранати, кинуті козаками, і декілька потужних вибухів накрили димом та вогнем нападників. У вухах дзвеніло, а у кількох ближніх хатах

повилітали шибки у вікнах. Григорій дістав палаш і спрямував Сойку у бік димової завіси. Поруч неслись на конях Тарас Книш і Яків Глуховець. Їхні шаблі блищали, високо підняті над головами. Позаду було чути тупіт інших вершників.

- Злочинців не милувати! - закричав Глуховець і першим розкroj череп очманілому від вибуху розбійникові.

Григорій побачив, що попереду стоїть бандит і цілиться у нього з мушкета.

«Встигну?» - подумав хлопець і приготувався завдати рубаючого удару. У цю мить мушкет вистрелив і куля знесла хутрянну шапку з Грицькової голови. Обагрившись кров'ю розбійника, палаш отримав перше бойове хрещення в руках Григорія.

В цей час селяни з бойовим ревом пішли в атаку, колячи та ріжучи косами й вилами на всі боки. Мушкетний залп та гранати вивели половину нападників з ладу, а інша була розгублена і тільки хаотично захищалась.

В поле зору Григорія потрапив один з розбійників, який спритним ударом заколов селянина, а двох інших примусив відступати, захищаючись від його нападів. Випадом шаблі він вибив вила з рук ополченця, поранивши його в руку, і готувався вже зарубати його, але не встиг. Григорій вихопив пістоль і пострілом звалив його з ніг. Селянин, схопивши свою зброю, декілька разів проколов йому живіт.

- Стережись! - закричав джура.

Григорій інтуїтивно розвернувся, підіймаючи палаш. І дуже вчасно. Ватажок грабіжників якраз наніс по хлопцеві удар шаблею страшної сили. Сойка злякано заіржала і спробувала вкусити за вухо коня нападника. Кінчик ворожої шаблі зачепив цоку хлопця і залишив кривавий надріз.

- Ну що, сучий хвіст! Готуйся до смерті! - зі злобою прошипів розбійник.

Григорій спокійно відбивав удари супротивника, готуючись контратакувати у відповідний момент. І коли нападник зробив сміливий випад, відкривши свій торс, хлопець швидким, косим ударом розпорів йому черево. Бандит впав з коня, випустивши шаблю з рук, і лежав

важко стогнучи та підтримуючи бебехи руками, не даючи їм вивалитись назовні.

Сотник Шило бився з ворогами, немов танцюючи, то миттєво ухиляючись від удару, присідаючи, то сам блискавично рубаючи, колючи, відправляв на суд Божий противників один за другим. Кожна зустріч з ним за кілька хвилин для нападника закінчувалась смертю. За пів години бій було закінчено. Декілька гюльтяїв важко стогнали, помираючи від ран. Вся площа була залита кров'ю, десятки трупів лежали у різних позах, дивлячись на світ порожніми очима. Із селян загинуло тільки двоє, ще четверо дістали легкі поранення.

- Це ще несправжній бій! - сказав сотник Григорієві, витираючи свою шаблю об шматок свити, відірваної із вбитого. - От як потрапиш поміж важку татарську кінноту, коли на тебе пруть на скаженій швидкості нукери³⁰ зі списами, ото бій!

- Якби не ваш джура, цей би мене зарубав, - Григорій показав на мертвого ватажка.

- Будеш мати ще багато можливостей йому віддячити. На війні, це звичне діло, допомагати побратимові у бою.

Козаки обшукували тіла розбійників, забирали зброю, гроші. Селяни розвантажували вози.

- Всі наші боброві шкури тут і ще багато різного добра.

- Забирайте все собі, - сказав сотник. - Лише скарбницю їхню ми конфіскуємо і розділимо між побратимами.

- А ділити дуже і немає що, - обізвався Глуховець. - Знайшли двісті талерів і триста татарських акче³¹.

Козаки привели до ладу коней, зброю, помилися, і разом з селянами пішли до церкви, де місцевий священник відслужив подячний молебень до Пресвятої Діви Марії за порятунок села. Люди плакали та дякували, коли проводжали загін всім селом. Хлопчаки залізли на дзвіницю і вибивали передзвін. Старожили, що не могли вже стояти, сиділи на лавці і хрестячись говорили:

- Що не кажіть, але є на Україні гетьман, є й козацька влада!

³⁰ Нукер - елітний воїн ханської кавалерії.

³¹ Акче - дрібна срібна монета Кримського ханства.

Глава 14

Федір Іванович Жученко, полтавський полковник, прийняв гетьманських посланців у приймальній світлиці своєї канцелярії. Сивоволосий, весь у старечих зморшках, з проникливими, глибоко посадженими очима. Він був ще активним учасником Хмельниччини і останні двадцять років обіймав старшинські уряди. В присутності Якова та Григорія, полковник зламав гетьманську печать і швидко перечитав листа.

- Значить знову війна! От Голіцин з Софією, трясця їх матері! Ніяк не вгомоняться! - Жученко встав з крісла і почав ходити по світлиці, емоційно викрикуючи слова і не шкодуючи міцних епітетів.

- Мало їм минулого походу? Бідний Самойлович за це дорогою ціною заплатив. Скільки козаків, скільки коней згубили у голодному, випаленому татарами степу!

Жученко поглянув на молодих людей, які ніяково стояли мовчки перед ним і змінив тему:

- За те, що хутір захистили - вельми вдячний. Ви виконали державний обов'язок, боронити посполитих. За це мій дім - до ваших послуг.

- Спасибі, пане полковнику. Це дуже люб'язно з вашого боку, але ми завтра вранці вирушаємо на Січ, - відповів Глуховець.

- Не дуже то будуть раді запорожці вашим вістям, а зрештою... на все воля Божа, двом смертям не бувати, а однієї ніяк не уникнути. Їдьте з Богом!

Місто Полтава було схоже на величезну фортецю. Численні фортифікаційні укріплення, рови, земляні вали та оборонні стіни з бастіонами, перетворили південне полкове поселення на міцний горішок для неприятеля, який би захотів його захопити. Проте охочих завжди вистачало. Після земель Війська Запорізького, Полтава була першою лінією оборони Гетьманщини від турецько-татарського війська, яке часто здійснювало загарбницькі походи на північ. Тоді до оборони міста ставав багатотисячний козацький гарнізон, а також міщани, які проживали велелюдною громадою у тисяча

трюхстах дворах. Дзвони п'яти церков і одного монастиря швидко мобілізували все населення, сповіщаючи про небезпеку.

Сьогодні вранці міські дзвони розбудили полтавчан не через війну, а традиційно скликаючи на ранкову молитву. Вийжджаючи за міські ворота, козацький загін вирушив у подальшу подорож до Криму. Менше ніж через сто верст починалися землі Війська Запорізького Низового із столицею на острові Чортотлик. Запорізька Січ була особливим пунктом, який посланцям гетьмана слід було відвідати.

- Доброго здоров'я, товариство! Куди путь тримаєте?

Козак кінного паланкового загону мав привітне лице, проте його очі уважно оглядали вершників, котрі в'їхали на територію, що належали Запорізькій Січі.

- Ми посланці гетьмана Івана Степановича Мазепи, - відповів Яків Глуховець, подаючи проїзну грамоту. - Веземо листи до пана кошового Івана Гусака.

Козак побачивши гетьманську печать, повернув грамоту і пришпорив коня.

- Тут недалеко, пане, за десять верст звідси, є село Козирщина, якраз до заходу сонця доїдете.

- Спасибі за добру пораду!

- Щасливої дороги!

Прикордонний козацький роз'їзд з чотирьох кінних козаків поїхав геть. Було чутно, як козаки затягли пісню:

*Бігли коні через степ,
Де червоний мак цвіте,
Бігли коні без зупину
Крізь палаючу країну.*

Загін вирушив далі у напрямку, який вказали запорожці. Снігу було небагато, а слабкий морозець міцно скував ґрунт. Їхати було легко та приємно.

- Складають враження щирих та привітних людей, - поділився враженням Григорій, наганяючи сотника Шила.

- Ага, щирі! - іронічно посміхнувся Глуховець, який почув слова хлопця. - Не люблять вони нашого гетьмана, ой, як не люблять! За те, що військові остроги на їхній землі московитам будує. Та чи зі своєї волі?

- Як так? - здивувався Григорій.

Яків спопелів хлопця презирливим поглядом, проте вирішив пояснити.

- Царівна Софія примусила гетьмана збудувати дві фортеці на річці Самарі, а гарнізони там - тільки московські стрільці. Не менше тисячі душ. От запорожці і лютують на Мазепу за те, що пустив москалів на одвічні козацькі землі.

- Запорізька Січ - це окрема держава, яка веде свою власну державну політику, а владу гетьмана визнає тільки формально, як і царівни Софії, - вставив своє слово Богдан Шило.

- Скоро сам побачиш! - похмуро буркнув Глуховець і стрімко погнав свого коня вперед.

Всю дорогу до Козирщини їхали мовчки. Сотник щось глибоко роздумував про своє. Козаки бубніли собі під ніс якісь пісні, а Григорій завчав напам'ять уривок латиною Марка Туллія Цицерона, постійно підглядаючи в маленьку книжечку.

Глуховець побачивши палітурку, саркастично зауважив:

- Вже краще б якусь античну лірику вчити. Вірші про кохання всі панночки люблять. А це що? Пхе! Якась політика.

«А й справді, - подумав Григорій. - Як красиво було б прочитати Оксані, коли я її знайду, високу поезію латиною!» - він заховав книжечку у дорожню сумку і більше не витягував. Цицерон відтепер в голову ніяк не ліз. Всі помисли Григорія заповнила Оксана і думки про неї.

- Вже близько! Потерпи ще трішки, - сказав сам собі Григорій.

Козирщина виявилась великим, красивим селом, з високою дерев'яною церквою, млином, який стояв на березі річки, та знатним шинком. Позаяк місця на нічліг в шинку не знайшлося, загін розквартирувався по хатах. Сотник Шило, Глуховець і Григорій потрапили до заможного пасічника, козака Харитона, якому було вже за шістьдесят, проте він мав балакучу вдачу і не за роками неабияку спритність.

- Проходьте, гостоньки дорогі! Скуштуйте, чим Бог по-слав.

У величезній кімнаті стояла піч, біля якої поралась жінка років на двадцять молодша від свого чоловіка. Біла сорочка із вузькою вишивкою на рукавах, вовняна в клітинку плахта, покрита фартухом-запаскою, свідчили про ошатність та чепурність господині. З печі виглядало двійко біловолосих маленьких діток, які з цікавістю поглядали на вечірніх гостей.

- Параско! Ладнай на стіл! - суворо наказав господар.

- Дай вам Боже щастя! - привітався за всіх Шило і перехрестився на святі ікони.

- Дякуємо! Дай Боже і вам!

Параска, з буряковими, палаючими щоками, від жаркої печі, поставила на стіл макітру з варениками, від яких підіймалася біла пара. В глибокі миски налила ароматного борщу і наклала поруч велику гору свіжоспечених пампушок

із часником. Вхідні двері відчинились і до хати зайшло ще двоє старшого віку козаків.

- Доброго здоров'я! Я - Нестор Швець, - відрекомендувався старий, - а це Августин Пузир. - Він показав на свого товариша. - Ми чули, що тут люди від самого гетьмана зупинились. Дай, гадаємо, заїдемо тай побалакаємо.

- Проходьте, товариство. Борща з медовухою у нас на всіх вистачить, - господар налив усім у глиняні кухлики запашної настоянки і проголосив першу заздоровницю:

- За здоров'я дорогих гостей і за їхню добру путь!

- Будьмо!

Шість кухлів зіштовхнулися в повітрі над столом.

- Ар-хх! Добра медовуха! Міцна! - сотник витер рукавом вуса, а Яків Глуховець, випивши це, голосно ікнув.

- Це я зварив з меду, що Божа комаха в тутешніх лугах зібрала. Мою медовуху багато хто навіть на Січі знає, називають харитонівкою.

Всі дружньо засміялись. Після ще декількох шанувань та побажань, почали обговорювати політичну ситуацію на Гетьманщині і у світі загалом. Про промисли та господарювання гніздюків³², про минулорічні врожаї збіжжя та ярини. Григорій розповів про заморські овочі - картоплю та кукурудзу, які не так давно були завезені з Нового Світу і тепер активно приживаються у старій Європі.

- Бісові яблука, а не картопля! - гнівно висловився Харитон, часто блимаючи очима. - Ми з діда-прадіда пшеничку з вівсом сіяли та капустку підсаджували і жодної маїси нам не треба!

- Дуже смачна страва, печена картопля з олениною. Я у Києві куштував, - весело відповів Григорій.

- А якщо відьмаки з того Нового Світу навмисне її заворожують, щоб ми всі тут повиздыхали? - козак Пузир подався вперед, притискаючи до столу свій чималенький живіт.

- Або мор чи чума від них? - спитав Нестор Швець.

- Дурниці та забобони, - авторитетно заявив Григорій. - Чарівниці та відьмаки, то все шарлатани та пройдисвіти. Так нас в колегії навчали.

³² Гніздюк - осілий, сімейний козак, що проживав за межами Січі і займався мисливством, скотарством або землеробством.

- Ну, ну... - усміхаючись сказав Шило.

- Та ти що! - мало не крикнув Харитон, а його очі вибалушилися, немов у причинного. - Молодий ще панич, життя не бачив.

- Майже в кожному селі є відьма, особливо на Гетьманщині, - сказав Пузир і погладив подвійне підборіддя.

Одна із запалених свічок догоріла і загасла, від чого в кімнаті стало темніше. Світло ще двох свічок відкидало химерні тіні на стіни від козаків, що скупчилися за столом.

- А тут на Запоріжжі що? - запитав Шило.

- Багато є козаків, що з лукавим знаються, - стишив голос Харитон. - Є тут і такі, що рани за ніч загоюють або погоду можуть змінити. Потужні ворожбити.

- Було колись, - розпочав Нестор, - звів один молодий козак у нашому селі молоду дівчину. От вона від нього і понесла... Вона до козака, а він одружуватись зась! От та дівчина біля млина і втопилась. Тепер часто вночі людям являється, лякає...

Швець промочив горло медовухою і вів далі:

- А минулої осені, після Покрови, їхав Карпо Джміль пізно ввечері на возі. Всю околицю мряка густа вкрила, так що витягнутої руки не видно. Він глип, приглянувся, а біля шляху якась панночка стоїть. Красива така, каже, аж страх! Тай махає рукою, підвези! Карпо посадив її позаду себе і їде. Через мить він обернувся до неї, а замість голови у неї кобилячий череп, а очі пекельним вогнем горять...

На печі злякано заверещали діти, які уважно слухали розповідь козака. Перепуджені від крику коти зірвалися з лавок і дременули в сіни.

- Та годі вже брехати! - Параска досипала ще вареників і засвітила нову свічку. - Карпо відомий навкруги пияк. Перебрав оковитої, от і привиділось щось страшне.

- Та їй Богу, що не брешу! - перехрестився Швець. - Карпо лишив коні з возом і ледь живий додому добіг. З того часу - горілки ні краплі! А у церкві завжди перед царськими вратами стоїть!

- Це так, - поважно сказав Пузир. - Завжди його там бачу. А у мене сусід був Гаврило. Так от, посварився він з сусідом

козаком, за межу. Навіть боки йому пом'яв. От старий козак його і заляв: “Сьогодні смерть за тобою пошлю!”. Гаврило не звернув уваги на його слова. А ввечері, коли ліг спати, чує: “Тук-тук-тук” - стукіт в двері. Він мовчить, не відзивається. Потім знову: “Тук-тук-тук”. Жінка йому каже: “Не йди! Ми нікого не чекаємо”. Він не відчинив, але наступного вечора знову повторилося: “Тук-тук-тук”. Гаврило підбіг і розчинив двері...

- І що? - хором запитали всі.

- І нічого, - відповів Пузир. - Пусто. Нікого немає. Тільки холодний вітер залетів у хату. Гаврило подумав, що сусідські діти бешкетують. А вранці пішов набирати воду до колодязя, впав у нього і втопився. Отож бо...

- Смерть впустив... - тихо прошепотів Нестор.

Козаки з острахом перехрестилися, навіть господиня дому Параска. Ніхто вже не піддавав сумніву правдивість оповіді.

- Гаразд! Треба на відпочинок, - сказав сотник встаючи з-за столу.

- Хвала Богові і господарям, - подякував Швець.

- Спасибі за гостину, - вклонився Григорій і погладив наповнений варениками живіт.

Сон прийшов майже миттєво, навіть попри хропіння сотника. Грицькові наснилась рідна хата у Стецівці. Мати, як завжди, напекла пиріжків з вишнями. І вони всі сидять за святковим столом разом із сестрою, братом Васильком та батьком, п'ють чай та їдять пиріжки. Яскраве сонце світить через вікно, наповнюючи кімнату світлом, і мама, яка стоїть біля столу і усміхається... Тут у двері постукали: “Тук-тук-тук”, потім знову “тук-тук-тук”. Всі повернули голови до дверей і вони самі відчинилися, а на порозі стоїть дівчина у білому. Замість голови у неї - кобилячий череп...

- Га! Що? - Григорій зірвався зі сну, відчуваючи тілом мокру від холодного поту сорочку. В другій частині кімнати Шило, щось нерозбірливо бурмочучи, перевернувся на інший бік. Хлопець прислухався. На вулиці заіржав кінь та загавкали собаки. Десь зовсім поруч відбувалася якась метушня. Не довго думаючи, Григорій схопився на ноги і, звівши курки

в обох пістолях, вибіг через сіни на двір. Картина, що відкрилася його очам на подвір'ї, приголомшувала. Двоє чоловіків виводили його Сойку зі стайні, на ходу впрягаючи її в упряж. Кобила біла ногами і форкала, даючи зрозуміти, що вона категорично проти цих нічних маніпуляцій. Ще двоє інших крадіїв вже вивели сотникового скакуна за ворота і там чекали на своїх товаришів.

- Конокради! - закричав щосили Григорій і вистрілив з пістоля у повітря. Інший пістоль він навів на злодія, що тримав Сойку за вуздечку.

- Стояти на місці! Інакше голову продірявлю!

Грабіжники зупинились невпевнено, а потім почали повільно підходити до хлопця.

- Тихо, тихо! Отроче! Ти ще такий юний, опусти пістоля, а то палець ненароком смикнеться і тоді бах!

У одного із злодіїв Григорій побачив у руках великий ніж. Позаду почувся шурхіт. Це ще один конокрад зайшов через хвіртку і з шаблею наготові тихенько підходив до хлопця зі спини.

Часу на роздуми не було. Григорій вистрелив у грабіжника з ножем, а сам накинувся на іншого, що тримав Сойку, і повалив його на землю. Боковим зором хлопець помітив, що вцілів у злодія і той лежить тримаючись руками за груди. Гірше було з другим. Він схопив Григорія за шию і почав душити. Голова стала наливатися кров'ю і була велика небезпека, що кадик, не витримавши натиску міцних рук, зламається. Інший стояв поруч з шаблею у руці і бубонів:

- Кінчай його швидше!

В одну мить прогрімилі два постріли. Тіло нападника обм'якло і сповзло з Григорія на землю. Інший його товаришів і, тримаючись руками за живіт, простогнав:

- Силоньки більш нема, - і впав біля свого напарника.

- Ти цілий? - підбіг Шило.

- Так, цілий. Там ще один! - Григорій підвівся і показав на ворота.

Почувся стукіт копит. Сотник вибіг на дорогу, поруч з ним був Яків Глуховець.

- Дай пістоля! - попросив Шило і Глуховець протягнув йому свою зброю.

Втікач був вже у п'ятдесяти сажнях і стрімко віддалявся. Шило прицілився і натиснув на курок. Гримнув постріл. Конокрад впав з коня, широко змахнувши руками.

- Ах, вражі сини! Конокради! Що вчинили! - підійшов Харитон з каганцем у руці.

- Поспати вже сьогодні не вдасться, - похмуро сказав Глуховець і позіхнув.

- Добре, що коней відбили, - проказав Григорій, потираючи шию.

- І живими залишились! Це найголовніше, - сотник перевернув грабіжника на спину.

- Ба! Та я його знаю! - Харитон підсвітив каганцем. - Він з товаришами вже третій день в шинку гульдебаняць, там і живуть.

- Більше не живуть, - поправив його Шило.

- Твоя правда, - Харитон перехрестився. - Вони десь зі сторони Кодака приїхали.

- Звичайнісінька сірома³³, - сказав сотник. - Побачили добрих коней і вирішили трішки підзаробити.

Стривожених коней розпрягли і загнали в стійла. Залишок ночі пройшов у розмовах та легкій дрімоті.

Глава 15

Запорізька Січ.

Острів Чортмлик.

15 лютого 1689 року.

Кошовий отаман Іван Гусак, закривши руки за спину, міряв невеликими кроками простору світлицю. Молодий джура розтопив дровами кахельну пічку і вклонившись вийшов геть.

³³ Сірома або голота - найнижча соціальна верства козацької держави.

Отаману було тридцять з чимось років і з його простуватого вигляду важко було припустити, що йому вже вдруге доручають тримати булаву козацької держави. Ніколи не шукаючи влади, він підкорився священній волі січового товариства, яке часто під впливом емоцій або ворожих намовлень замість “Осанна!” могло закричати: “Розіпни! Розіпни!” Гусак чудово це усвідомлював, оскільки сам був свідком недавніх падінь кошових Григорія Сагайдачного та Філона Лихопоя. Богу дякувати, що хоч без кровопролиття, а то бувало збунтовані січовики на смерть забивали киями отамана, що недогодив їм, а на його тлінних кістках витанцьовували гопака. Смерті кошовий не боявся, а от безчестя, ганьби, через недолугий уряд - так. Тому оточення і старшину собі підібрав відповідну - мудрих та досвідчених козаків.

Ставши перед невеликим дзеркалом у бронзовій оправі, він пильно поглянув у свої сірі очі, пригладив численні зморшки на чолі, які не за роками рано з’явилися, як і сивина на колісах чорному, немов вороняче крило, волоссі.

У двері постукали.

- Так!

- Пане отамане! До вас посланці від гетьмана! - доповів джура.

- Скажи, нехай заходять.

На порозі з’явився високий світловолосий козак у дорогому вбранні, а за ним ще один зовсім юний, але із невеликим шрамом на щоці.

- Посланець гетьмана, молодший бунчуковий товариш Яків Глуховець з листом від його ясновельможності, Івана Степановича Мазепи, - козак простягнув листа.

- Григорій Старосельський, - коротко відрекомендувався його супутник.

Третім зайшов кремезний чоловік, побачивши якого лице кошового розпливлося у широкій усмішці і, відклавши листа, він пішов йому на зустріч.

- Шило! Бусурманів син! От кого не очікував! Набридло охороняти старого лиса в Батурині, то ти на Січ приперся!

Сотник Богдан Шило та кошовий Іван Гусак міцно обійня-

лись і за православним звичаєм розцілувались. Бачачи здивовані погляди своїх побратимів сотник пояснив:

- Ми з Івасем - однолітки, разом на Січ прийшли, разом у джурах ходили. Не раз мені у бою плече підставляв, рятуючи від татарської стріли.

- Ну годі, годі... Ще не відомо, хто кого більше рятував. Це ти мене витягнув непритомного з-під стін палаючого Казикермена, рани мої перев'язав, доглядав за мною.

- Ех, було колись... - зітхнув Шило.

- Ну сідайте, братчики! Розповідайте, як на Україні-матінці тепер живеться?

Яків, Григорій та сотник сіли за довгий стіл. Кошовий розпорядився і джури принесли вуджене м'ясо, сало, печену рибу, мариновану ярину та напої.

- Добре сало на Січі! - похвалив Шило. - А пиво та мед! Ніде на білому світі такого не знайдеш.

- Де ж ти, козаче, встиг з шаблею поцілуватись? - запитав Гусак Григорія, вказуючи на поранену щоку.

- Ми хутір від розбійників обороняли, - відповів хлопець, - так от, зачепило.

- І що? Оборонили?

- Покарали псів поганих! - за хлопця відповів Шило. - Тепер що в гетьманському краї, що у січових землях, повно розбійного люду шляхами волочиться. Грабують, кров християнську проливають!

Сотник детально розповів про їхні пригоди під час подорожі. Кошовий, слухаючи, тільки похмурнів і кивав головою.

- Навколо Січі також повно грабівницьких ватаг. Купців зупиняють і обирають до нитки. Вже декілька випадків було. Днями пошлемо за ними каральний загін. Так чого ж ви все ж прибули на Січ?

Кошовий обвів поглядом присутніх.

- Війна. Трохи більше як за місяць сюди прибуде князь Голіцин із величезним військом стрільців, тай гетьман скликає всі полки, - відповів Шило. - В листі запрошення від гетьмана приєднатися до походу.

- Січовиків назбирається хоч двадцять тисяч? - несміливо запитав Глуховець.

- Не менше тридцяти! - кошовий почав рахувати, загинаючи пальці. - На Січі зараз близько семи тисяч шабель. Зимівників, насельників паланкових слобід та хуторів - двадцять п'ять, а взагалі на усіх землях Війська Запорізького Низового набереться до сто тисяч козацьких душ. Але ти ж бобрівнику в руки мушкета не даси - ногу може собі прострелити, чи ще щось...

Всі дружньо розсміялися.

- Сила потужна! Можна весь Крим у баранячий ріг скрутити, як колись славний Сірко.

- Так то воно так, браття, проте вже не так давно ходили на Крим потугою великою. І що? Повернулися з ганьбою! - емоційно сказав Гусак. - Якщо загін вовків веде вівця, то він може бути розбитий загоном овець, якими провадить вовк.

- Це правда, князь розумний, освічений, але як воїн - гірше баби! - Шило емоційно вдарив себе по коліні.

- Тай гетьман цезаревої слави на бойовищах поки ще собі не здобув, - тихо сказав Гусак

- Ну не скажи! - заперечив Шило. - Він ще з Дорошенком у походи ходив, із Самойловичем. А два роки тому, як він бунт гадяцького полку усмирив? Всі пам'ятають!

Кошовий отаман не прокоментував аргументи свого товариша, натомість запитав:

- Ви надовго на Січ?

- Післязавтра вирушаємо до Криму, в Бахчисарай. Маємо листи до Селім Гірея, а також до калги та великого бея із запевненням вічного миру та дружби.

Сотник налив собі квасу і випив одним духом. З виразу його обличчя всі помітили, що він не у захваті від цього завдання.

- Так, так, на таку небезпечну дипломатичну місію гетьман посилає необ'їжджених лошаків, - кошовий встав з місця. - А не повернуться - невелика втрата.

Нікому з присутніх не сподобалася прямолінійність отамана Гусака, проте ніхто й не посмів заперечити.

- Все в руках Божих! - сказав Шило встаючи з-за столу, а за ним і всі інші. - В мене до тебе отамане ще одне діло є, але то наодинці.

- Гаразд, друже.

Яків з Григорієм вийшли зі світлиці, зачинивши за собою двері, а сотник Шило залишився з кошовим, проводжаючи Григорія дивним, загадковим поглядом.

Запорізька Січ вразила Григорія до глибини душі. Це було велике військове містечко близько двох верст у діаметрі, розміщене на острові, який омивався притоками Дніпра. Дерев'яні оборонні стіни з вежами та бійницями надійно захищали січовиків від нападу ворога, крім того, перед стінами було вирито рови і насипано земляні вали. На вежах безперервно чатували вартові, які пильно вдивлялись в обрій та повідомляли сторожу про наближення вершників, обозів чи піших загонів. В центрі Січі красувалася велика трикупольна церква Покрови Пресвятої Богородиці, яку запорожці особливо шанували. Біля церкви був великий січовий майдан, на якому приймалися колективні рішення щодо усіх державних справ. Навіть зараз

майдан не пустував. Чимала кількість козаків, зібравшись у групи, щось жваво обговорювала, голосно регочучи. Довкола майдану стояли курені, великі будинки з дерева та очерету, де козаки жили, спали та харчувались. Кожен курінь мав назву якоїсь місцевості і управлявся курінним отаманом. Ззовні Січ нагадувала великий мурашник, де сотні і сотні людей, скільки охоплює зір, ходять, виконують якусь роботу, спілкуються, кричать, сміються та співають. З одного боку долинає звук ковальського молота, який б'є по ковадлі, а з іншого чути іржання коней, яких джури ведуть до річки напувати. Десь старий кобзар співає сумну думу про важку невільницьку долю, а зовсім поруч молоді запорожці вправляються у мистецтві володіти шаблею та списом.

Спостереження юнака перервав сотник Шило, який вийшов з покоїв кошового.

- То що, йдемо до наших, батуринських?

- Як ми їх тут знайдемо у цьому вавилонському стовпотворінні?

- Ха! Ноги до братчиків самі нас виведуть! - весело відповів сотник.

Яків Глуховець пішов до своїх, до лубенських, а Шило, Григорій та джура Тарас за якийсь час підійшли до великого дерев'яного будинку із двадцять сажнів довжиною.

- А що, товариство, пустите подорожніх пообідати?

- А чом би не впустити, - відповів козак із розчервонілим обличчям та довгими вусами. - Лиш би ти віри був православної.

- У такій похрестили, у такій і помру, - сказав Шило і широко перехрестившись, вклонився козакам.

- Тю! Та це ж Шило! - впізнав сотника один з козаків. - Проходь, брате! Батуринський гніздюк!

- Богдане! То ти теплий жіночий бік таки проміняв на січову службу!

Запорожці, котрі були знайомі із сотником, вийшли назустріч, міцно обійняли старого товариша, і провели всіх трьох до куреня. Всередині Григорієві у лице вдарило тепле повітря і запах свіжовипеченого хліба. Здійнявши шапки, всі перехрес-

тилися на ікони, які у дорогих срібних окладах стояли у куті, підсвічені вогниками негасаючих лампадок.

Настав час обіду, і численні козаки зібралися біля довжелезного столу. Кухар з помічниками насипали з казанків у тарілки гарячу щербу³⁴, розкладали нарізаний хліб, цибулю, хрін та часник. Підійшов курінний отаман Панас Макогін і розпочав молитву. Козаки, склавши руки на грудях, поважно повторювали за ним слова. Після цього всі сіли за стіл і почали обідати. Шум навколо стояв, як у вулику, більше сотні запорожців їли страви при цьому перемовляючись та жартуючи.

Григорій, Тарас та Сотник сиділи поруч із курінним. Коли всі поїли, отаман подав знак і кухар приніс та поставив перед Григорієм та Тарасом два великих кухлі з горілкою.

- Ану доведіть, що ви козаки, а не бусурмани якісь.

- Пий до дна! - закричав козацький курінь. Десятки зацікавлених та веселих поглядів було зосереджено на молодих хлопцях, для яких почався іспит посвяти у велику січову родину.

Тарас Книш, недовго вагаючись схопив кухоль і не переводячи подих вихлебтав весь його вміст. Після чого смачно крякнув під гул загального схвалення. Григорій, який не був особливим прихильником оковитої, вдихнув побільше повітря і перекинув посудину, ковтаючи пекучу рідину, аж поки на дні нічого не залишилося. Жар охопив все його нутро, груди і піднявся в голову, викликаючи легке головокружіння. Але довго прислухатись до своїх відчуттів хлопцям не дали. Міцні руки підхопили їх і повели до виходу на двір.

Відчуття були такі, немовби потрапив у вир гігантської хвилі, яка кудись несе все, що підібрала на своєму шляху. Тією стихією була козацька лава, десятки збуджених та розбурханих запорожців, котрі злилися у суцільний потік бурливої людської маси, що прямує у тільки їй відомому напрямку. Вийшовши через головні ворота, зупинились біля широкого рову, яким була оточена Січ з усіх боків. Вода на дні давно замерзла на лід, який вкривав товстий шар білого снігу. В одному місці через рів було перекинуто товсту колоду старого зрубаного ясеня.

34 Щерба - козацька рибна юшка з додаванням кількох видів круп.

- Ступай сміло! Під ноги не дивись! - сотник декілька разів підбадьорливо поплескав Григорія по плечу.

- Падати буде м'яко!

- Головне спідні не намочи!

- Будь козаком! То баби тільки висоти бояться!

Козаки весело викрикували заохочувальні слова та жарти. Легкий вітерець освіжив розчервоніле Григорієве обличчя. Він глянув на Тараса. Той невпевнено позирав на стовбур дерева та на глибину рову, яка була не менше шести сажнів.

Якщо у Григорія і був якийсь страх, то він вивітрився ще у курені, залитий квартою горілки. Хлопець підняв руки і впевнено ступив на стовбур. Перед очима було тільки місце призначення - другий кінець колоди, до якого було близько двадцяти кроків. Раз, раз, раз - швидко перебираючи ногами, Григорій без зупинок дібрався на другий бік рову, а потім назад. Кроків виявилось вісімнадцять. Натовп запорожців радісно заревів, вихваляючи хлопця за спритність.

- Тепер ти! - сотник підвів свого джуру до колоди, тримаючи за плече.

- Вона достатньо широка, головне - не зупиняйся! - вигукнув Грицько.

Тарас Книш рушив уперед. Десь на середині рову він, втративши рівновагу, замахав руками, проте зумів втриматися на ногах і дійшов до кінця. Назад повернувся успішно і отримав свою порцію козацької похвали та схвалення. Останнє випробування чекало на них зовсім недалеко, у вигляді двох необ'їжджених молодих жеребців гнідої масті, які стояли поруч із двома молодими козаками, стривожено б'ючи копитами мерзлу землю.

Старий козак, у вицвілій від часу шапці і з шрамом від шаблі через ціле обличчя, погладив вуса і сказав:

- Є декілька варіантів, як приручити коня. Можна його зламати, підкорити його своїй волі і він буде завжди твоїм невільником. А можна завоювати його довіру і набути собі доброго бойового товариша, з яким і в походи, і на промисли, і по житті можна пройти не озираючись і боячись, що товариш тебе підведе у важку хвилину. Тобі вирішувати...

- Товариша собі за один раз не виховаєш, - заперечив іншій. - Проте перше знайомство дуже важливе.

- Головне, щоб кінь тебе не боявся, - порадив Шило. - Налагодь із ним контакт.

Григорій підійшов до жеребця, погладив його по густій світло-коричневій гриві. Коли кінь побачив руку хлопця, то злякано заіржав і позадкував, тягнучи за собою козака, який на мотузці його стримував. Гриць знову підійшов до нього зліва і провів долонею по теплій спині та крупу. Кінь повернув до нього свою голову і подивився темними, великими очима, вдихаючи ніздрями повітря.

- Вам пощастило, ці коні вже пройшли мішкування³⁵, - сказав козак із шрамом, - так що сильно брикатися не будуть.

Кінь покрутив головою і голосно зафоркав. Григорій підскочив і опинився на коні, міцно вчепившись у гриву руками. Той заіржав і рвонув з місця, то брикаючи задніми ногами, то опускаючи голову низько до землі, намагаючись скинути вершника. Григорій відчував, що кінь його не боїться, але йому неприємний дискомфорт, який спричиняє новий тягар на спині. Пробігши близько ста сажнів, кінь зупинився, потім знову побіг. Зробивши велике коло кінь та вершник наблизились до запорожців. Григорій зіскочив на землю і швидко взяв мотузку, яка звисала із шиї тварини. Підійшовши до товариства, він передав коня конюшому. Запорожці радісно вітали хлопця з перемогою.

Тарасу поталанило менше. Його кінь був надто переполоханий і після нетривалого гарцювання, лошак впав на передні ноги і перекинувся на бік разом з вершником. Джура перекопився декілька разів і зірвався на ноги, невпевнено позираючи на січовиків.

Тут його провини нема!

- Він добре тримався, молодець!

Товариство порадившись, вирішило зарахувати випробування і Тарасові також. Весело перегукуючись запорожці повернулися до куреня, де курінний отаман Панас Макогін проголосив:

³⁵ Мішкування - протягом якогось часу коней привчають возити на спині важкий мішок, для того щоб звикали до тягарів.

- Віднині обоє більше не є джурами, а повноправними запорожцями-товаришами. Козаками ви станете одразу, як проявите себе у поході. А допоки ви неодружені і сповідуєте віру православну - можете жити в курені. Та ми не ченці, нікого силою тут не тримаємо. Чиніть так, як велить вам ваш обов'язок та серце підказує.

Козаки в курені дружньо закричали:

- Слава! Слава!

Макогін підійшов до Григорія.

- Тебе ми нарекаємо - Грицько Розум, бо кажуть, що ти любиєш книжну мудрість. А ти будеш - Тарас Ловикінь, враховуючи останні твої пригоди з конем.

- Дякуємо, батьку! - відповіли хлопці.

- Так тримати, і не за горами той час, коли козацька, лицарська слава знайде вас!

Запорожці обступили хлопців зі всіх боків, вітали та обіймали, гучно пригадуючи всі деталі їхніх недавніх пригод.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Крим

Глава 16

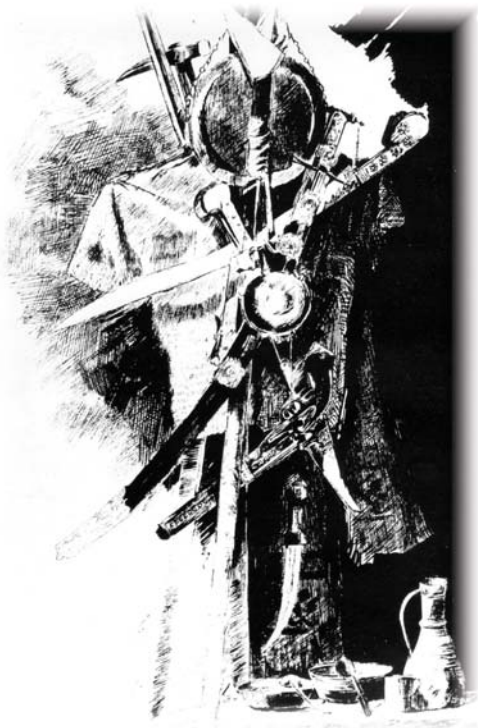
Фортеця Ор-Капи (Перекоп).

2 березня 1689 року.

Серед безкрайого степу, який простягався навколо і зливався вдалині із небосхилом, виростала, наче з-під землі, грандіозна споруда - Перекопська фортеця з глибочезним ровом, викопаним ще прадавніми скіфами. Цей рів мав довжину вісім верст, а глибину місцями до двадцяти сажнів.

Над ровом височіли оборонні вали зі сторожовими вежами. Сама фортеця мала добре укріплений кам'яний мур, який охоронявся загонами яничарів по усій протяжності і потрапити до Криму можна було лише через великий підйомний міст над ровом.

Саме тут закінчувався знаменитий Чорний шлях, або як його назвали турки - Керван Йолу (Караванна дорога). Тисячі торгових обозів з різноманітним крамом, велику частину якого складала сіль, яку тут добували поруч, тіснилися на великій площі перед воротами чекаючи своєї черги. Рев волів, іржання коней та людський гамір створювали

шум, який було чути за багато верст звідси. Снігу не було зовсім. Вигоріла торішня трава ще гірше псувала і без того сумний, брудно-сірий пейзаж. Ось якийсь ногайський мурза, із своїми воїнами, женуть кілька сотень зв'язаних між собою за руки та ноги невольників із південного Поділля. Обличчя полонених, переважно молодих жінок та чоловіків, почорнілі від горя та безнадії. Приречені погляди рідко підіймаються від землі. Наглядачі нагайками жорстоко підганяють свій крам, однак стараються не пошкодити, щоб невольники не втратили товарного виду. У Григорія від побаченого закололо серце. Десь тут так само прогнали, як худобу його сестру Віру і любу для серця Оксану! Юнак стиснув кулаки і глибоко вдихнув повітря, що пахло гірким полином.

Сотник, помітивши його реакцію, сказав:

- Допоки торгівля невольниками буде найприбутковішою справою нашого часу, доти будуть бусурмани гнати ясир через перекопські ворота.

- Господь Бог створив людину вільною! Як люди, які створені на Його образ та подобу, можуть чинити таке із собі подібними!

- Для них, - сотник показав нагайкою на татар, - ми завжди будемо товаром.

- Ну, не скажіть! - Яків Глуховець під'їхав до них і втрутився в розмову. - Скільки в Гетьманщині невольників мусульман? Тисячі! Та навіть московитами за часів гетьмана Сагайдачного не нехтували.

- Ти не рівняй обсяги! Крим - це найбільший невольничий ринок у Європі! - гаряче заперечив Шило.

- То й що? Всі знають, що Хмельницький з татарами ясиром розрахувався, при тому, що сам два роки у татарському полоні просидів.

- Інакше він би не вистояв проти Яна Казимира, - сотник почав втрачати терпець. - А з татарами він розбив поляків та підписав Зборівський мир!

- Так, а я про що! - Глуховець засміявся. - Гідна оплата за гідні послуги. Рабство - це вимушена необхідність і розмінна монета у світовій політичній грі.

Григорій від'їхав в бік, не бажаючи більше слухати нестерпні та огидні слова. Між тим наближалася їхня черга проїзду крізь ворота. Гарнізон фортеці складався повністю з турецьких солдат. Яничари, у синіх кунтушах та білих клобуках на голові, лаконічно розпитували подорожніх про мету поїздки і одразу пропускали їхати далі. Коли турецький офіцер побачив проїзні грамоти козаків, то затримав їх і доповів коменданту фортеці. Такі були вимоги прикордонного законодавства, щодо подорожніх з тих країн із якими Порта веде війну.

Весь вигляд коменданта, якого звали Камрад-ага, випромінював невдоволення та недовіру. Він покрутив перед собою документи і сухо промовив:

- Московія три роки тому приєдналась до антиосманської ліги, а ваш гетьман є московським васалом. Отже ми з вами у стані війни.

Глуховець ступив крок вперед.

- Ми їдемо до найсвітлішого хана із дипломатичною місією та посланнями від ясновельможного гетьмана, щоб покращити стосунки між нашими народами.

Маленькі чорні очі злісно блиснули з-під білого тюрбана. Камрад-ага піднявся зі свого зручного дивана і повернув листи з гетьманськими печатами.

- Нехай премудрий Аллах благословить ваш путь і хай його ім'я засяє перед усіма народами!

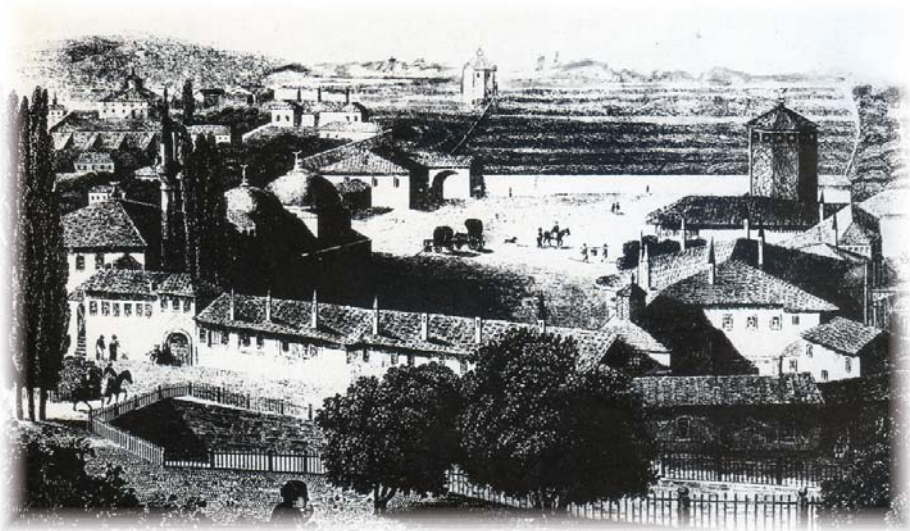
Дозвіл на проїзд було отримано. Вартові яничари з пошаною відчинили перед посланцями гетьмана ворота до Кримського півострова.

До кінця наступного дня солончаковий степ змінився на горбисту місцевість із лісовими насадженнями. Почастішали поселення. У одному татарському селі загін зупинився на нічліг. Григорій на практиці вправлявся у вимові татарських слів і розмовляв майже без акценту. Місцевий мула за кілька дрібних монет написав йому народну героїчну поему "Богатир Чора", яку хлопець взявся завчати напам'ять. Вранці, перекусивши свіжими катлама - житніми коржиками та кислим молоком, вирушили в дорогу. До вечора, не перевтомлюючи

коней, дісталися величного та красивого міста Ак-Месжид³⁶, у якому було багато кам'яних будинків та декілька мечетей. До столиці ханства - Бахчисараю залишалося не більше сорока верст.

5 березня, в полудень, козакам у всій своїй незрівнянній красі відкрився вид на ханський палац, який разом із містом, розмістився в долині річки Чурук-су, між двома хребтами скелястих гір.

Палац без перебільшення можна було назвати перлиною архітектурного мистецтва. Це був ансамбль будівель, оточених садами та парками. За головними воротами простяглась велика площа. Будівлі були перекриті декоративною червоною черепицею, а поверх них у небо здіймались неймовірної краси мінарети. Стіни палацу східні майстри розписали чудернацькими орнаментами, а поруч них серед літніх квітників пульсували свіжою водою граціозні мармурові

фонтани. Ханська гвардія, яка охороняла помешкання свого володаря, витягнувшись струнко та урочисто, тим не менше пильно спостерігала за всім, що відбувалось навколо.

³⁶ Теперішній Сімферополь.

Через пів години після того, як козаки повідомили про своє прибуття, один із ханських візирів запросив їх в середину палацу, повідомивши:

- Хана Селім Гірея в палаці немає, він серед свого війська в Угорщині. Вас прийме калга-султан Девлет Гірей³⁷.

У великому залі, оздобленому у жовтогарячих барвах, на центральному троні сидів чоловік у розшитому золотом халаті - Девлет Гірей, а з обох боків на диванах сиділи придворні вельможі, без ентузіазму та цікавості блукаючи поглядами на новоприбулих.

Григорій вийшов вперед та шанобливо вклонився.

- Його ясновельможність, гетьман Іван Степанович Мазепа, шле вам вітання та побажання довгих років життя у доброму здоров'ї та благополуччі!

Григорій, Яків, а за ними і весь їхній супровід, схиливши голови, чемно вклонилися можновладцю.

Калга, якому було близько сорока років, погладив чорну з першою сивиною борідку та усміхнувся.

- Як почуваеться ясновельможний гетьман? Давно не мали ми щастя споглядати його славу та світлу персону.

Григорій, чітко вимовляючи кожне татарське слово, відповів:

- Іван Степанович цілком здоровий і молиться за вас та ваших близьких, а також запевняє у своїй цілковитій добрій волі, щодо налагодження миру між нашими народами.

Юнак з поклоном передав візиру листа від гетьмана.

- Я вельми ціную добру волю вельмишановного гетьмана, - сказав калга, - проте всім відомо, що вона у нього, на превеликий жаль, підпорядкована московським монархам.

Калга-султан подав знак рукою, що означало: "Аудієнцію закінчено". Козаки знову вклонились і вийшли геть із зали. Коли сторожа замкнула двері за ними, Глуховець видихнув:

- Ну, все! Ми свою місію виконали. Відпочинемо до завтра - і в путь!

Ніхто не заперечував, оскільки перебувати у ворожому середовищі всім було некомфортно. Один із придворних хана,

37 Калга-султан - друга особа в державі, переважно рідний брат хана.

повів козаків у будинок для послів, де вони змогли поставити коней в стійла тай самі добре відпочити.

Погода стояла пречудова, яскраво світило сонце. У Бахчисараї починалась справжня весна. Сотник Богдан Шило з Григорієм вирішили прогулятись славнозвісними ханськими садами.

- Влітку тут, мабуть, красиво, як у Едемським саду! - вигукнув із захопленням юнак.

Шило задумливо подивився на бурхливий потік Чурук-су, яка несла із гір брудну, дощову воду і повернувся до хлопця.

- От ми постійно ганьбимо цих татар: за те, що поневолюють українців, захоплюючи біля рідної хати; за те, що палять наші села та міста; за те, що зраджували нас, як погані союзники, втікаючи просто з поля бою. А вони так само як і ми - поневолений народ! Вже два століття татарами править Порта. Султан, коли захоче, може втрутитися у внутрішні справи ханства, може змістити хана і призначити нового. Правда тільки з династії Гіреїв, от вони і змагаються між собою за владу!

- Чим їм під турками погано?- здивувався Григорій.

- Османи - це імперія! А кожна імперія зацікавлена у власному процвітанні, яке вона здійснює за рахунок своїх підневільних. Султан завоював практично все Середземномор'я, окрім Італії та Піренеїв. Західні держави, натомість, утворили Священну лігу проти Османської імперії. Теперішня війна, що наближається, лише частина великого протистояння, яке європейська цивілізація провадить проти турецького завоювання. А бідні татари мусять воювати за свого володаря і у північній Африці і на Балканах. А вони ж просто хочуть спокійно жити, як і ми, обробляти землю, випасати худобу у степах, народжувати дітей.

- Дивна вся ця політика, - задумливо проказав юнак.

Проходячи повз посольський будинок, який густо був обсаджений вічнозеленими кипарисами, Григорій та сотник зустріли гурт служниць, які виносили лантухи білизни на прання. Коли Гриць поглянув на них, то не повірив власним очам і, міцно їх стуливши, ще раз розплющив. Серед них була Оріся Савченко, сусідка із його села Стецівки, яку татари

також викрали у той зловісний день, два роки тому. Красива, чорнява молодиця, за цей час помітно постаріла та змарніла.

- Орисе! - вигукнув Григорій.

Жінка від несподіванки підскочила, невпевнено зупинилась і обернувшись, не змогла приховати потрясіння на своєму обличчі.

- Грицю! Це ти? Очам не вірю!

Григорій та Орися міцно обійнялися. Відчуття зустрічі з чимось рідним, теплим, давно призабутих торкнулося серця хлопця, проте він помітив, що злякані невільниці, озираючись, швидко побігли до будинку.

- Грицю, нам не дозволено ні з ким розмовляти, інакше розпишуть спину нагайкою. Ти тут і вільний?

- Так! Це зараз не важливо. Де Оксана? - випалив схвильований юнак.

- Там де і твоя сестра Віра. Їх обох разом з багатьма іншими одразу купив у Кафі, на невільничому ринку, один багатий бей³⁸ - володар міста-фортеці Гезлев.

Григорію стало соромно, що він спочатку запитав не про рідну сестру і він густо почервонів. Неподалік долинула татарська мова і двоє сановників вийшли з-за рогу. Орися притьмом підбрала лантух і шмигнула, не прощаючись, у двері.

- Я мушу їх знайти та викупити! - безапеляційно заявив Григорій, дивлячись сотникові у вічі.

- Добре, добре. Не хвилюйся. Гезлев нам трохи не по порозі та й Глуховець буде проти, але ми обов'язково туди потрапимо, обіцяю!

Юнак у емоційному пориві обійняв сотника, який впродовж подорожі став для нього не лише бойовим наставником, але й щирим другом.

Проте приголомшливі події цим не завершилися. Коли настав вечір і сонце заховалось за скелясті кручі, у двері Григорієвого покою тихо постукали. На порозі стояв високий татарин середніх років у дорогому халаті. Золоті перстні на пальцях свідчили про його високий статус. Після кількамиттєвого оцінювання юного козака, він промовив:

³⁸ Бей - татарський феодал, правитель.

- У мене є дещо цікаве для тебе, ходімо зі мною.

- Хто ви?

- Я Селямет Гірей, рідний брат хана.

Обличчя татарина було безпристрасним, позаду нього стояло двоє його охоронців у кольчугах та з кривими шаблями.

Григорій почепив на пояс свій палаш і, подумки перехрестившись, вийшов з кімнати. Йшли дуже швидко, очевидним було те, що Селямет Гірей не бажає, щоб хтось його помітив у сумнівній компанії. Перетнувши двір вони увійшли у якісь ворота, за якими були довгі та темні коридори. Нарешті охоронець відчинив ще одні двері і Григорій з татариним увійшли до маленької тісної кімнатки. За невеликим віконцем було темно. В кімнаті ледь розрізнялись контури предметів. Селямет приклав палець до губ, мовляв: “Тсс! Тихо!” і поманив хлопця до стіни, у якій було помітно невеличкий круглий отвір.

Григорій приклав око до отвору і побачив той сам зал, де він в обід побував на прийомі у калги- султана. Девлет Гірей так само сидів на троні, проте з вельмож було лише двоє чоловіків. Перед калгою стояв високий чоловік у червоному каптані, підперезаному шитим золотом поясом. Густа світла борода закривала більшу частину його обличчя, натомість у широкій лисині відбивалися вогні численних каганців та свічників.

- Я стольник³⁹ Ілля Васільєв, ваша милосте! Неодноразово зустрічався з вашими людьми і в Москві і за її межами.

- Чого ти сам сюди приїхав? - здивовано запитав калга.

- Новина, яку я вам привіз, надзвичайно важлива: за наказом царівни Софії, князь Василій Голіцин, незабаром вирушає з Москви із стодванадцятитисячним військом на Крим. На річці Самарі із ним має об'єднатися гетьман Мазепа із п'ятдесятитисячним корпусом козаків. Приблизно через місяць-півтора, вони підійдуть до Перекопу.

- Брудні і віроломні гяури!⁴⁰ Я їхні голови насаджу на піки і виставлю тут для загального огляду!

Девлет Гірей зірвався з місця і стиснув кулаки. Його обличчя перекошилося від гніву.

39 Стольник - значний державний чиновник Московського царства.

40 Гяур - іновірець, представник неісламської релігії.

- Слід терміново сповістити хана, - сказав великий бей, який стояв поруч. - Хоч він із султаном зараз воюють із австрійцями, проте якщо не встигне підійти до Перекопу з військами вчасно, то нам всім кінець.

- То в ім'я Аллаха всемогутнього, якнайшвидше пошліть гінців! - закричав збоку муфтії, невисокий худий чоловік із бурштиновими чотками в руках.

- Раджу вам поквапитись, - стольник підійшов на крок ближче. - В обозі князя близько трьохсот важких гармат і вони своєю вагою суттєво затримують рух, але все одно, на початку травня він підійде до Ор-капи.

- Ти отримаєш багато золота за послугу нам, - калга сів на трон. - А від мене особисто - доброго скакуна. І нехай благословить тебе Аллах!

Григорій відсахнувся від стіни і подивився на Селямет Гірея, а той кивнув головою, кличучи йти за собою.

- Тепер ти все знаєш. Не зволікайте і зараз же скачіть якнайдалі від Бахчисараю, бо з хвилини на хвилину ханська гвардія кине вас в темницю, як військовополонених.

- Дякую, пане. Навіть не знаю чим я зможу...

- Досить! - татарин грубо увірвав Григорія. - Все, що від тебе потрібно - передай все, що чув і бачив гетьману та князю Голіцину.

Селямет Гірей провів юнака до посольського будинку і розчинився в темряві. Григорій вбіг до будинку і розбудив сотника Шиля, який вже дрімав.

- Богдане! Нам треба негайно їхати звідси!

- Що таке? - Шило заспанний сів у ліжку.

Хлопець швидко переповів останні події. За декілька хвилин вже сіддали коней. Глуховця ніде не було. Козак Кривозуб просвітив:

- Він пішов десь із польськими послами, мабуть, до місцевого шинку.

Коли під'їхали до великого гостинного двору, то побачили нерадісну картину: гурма яничарів виводила п'яного Глуховця із зв'язаними руками. Шило дав знак і козаки зупинилися.

- Вони нас не бачать і це добре. Бій влаштувати не будемо, їх занадто багато, і тоді вже піти непомітно не вийде, а у нас надто важлива інформація для гетьмана.

- Ідемо на Гезлев! Я хочу звільнити свою сестру.

- Це непогана думка. Татари, не знайшовши нас в будинку, вишлють за нами вершників навздогін, але не в бік Гезлева, а в Ак-Месджид!

Козаки тихо розвернули коней і не створюючи надмірного галасу поїхали у західному напрямку.

Глава 17

Їхали всю ніч, не зупиняючись ні на мить. Коні, яких в посольському будинку добре нагодували та напоїли, повні сил, впевнено несли своїх вершників у безкрайню темряву. Ближче до ранку, коли зорі на небі почали розчинятися у світанковій зірниці, зі сторони степу подув холодний східний вітер, від якого не рятували навіть теплі жупани та накидки. Крім того, підступно став підбиратися сон. Повіки обважніли від безсонної ночі і дуже хотілося їх стулити хоч на коротку мить. Спробувавши один раз, Григорій усвідомив, крізь сон, що летить з коня. Кобила Сойка злякано заіржала, проте все обійшлося, падіння не спричинило жодних травм, лишень трішки поболовало плече. Щоб не спати, юнак завів розмову з сотником.

- Як гадаєш, чому Селемет Гірей допоміг нам?

Слова Григорія вивели Шила із якихось своїх глибоких роздумів. Він скерував свого коня так, щоб їхати поруч з хлопцем. Позаду прилаштувався Тарас Книш, він же Ловикінь, який також боровся з підступною дрімотою.

- Від початку світу було так, що брати часом ворогують між собою за спадщину, за владу, за жінку. Згадати хоча б біблійних Каїна та Авеля, чи Якова з Ісавом, які навіть в утробі матері билися за те, хто першим з'явиться на світ. Очевидно, що Селямету конче потрібна поразка свого брата Селіма Гірея у цій війні. Тоді, можливо, турецький султан його призначить ханом.

- Тепер виходить, що наша місія даремна? В оточенні царівни Софії є шпигун!

- Що шпигун є, то це вірно. А що місія даремна, ну це ти брате загнув! - сотник засміявся. - Ти ж його бачив і зможеш на нього вказати при князеві Голіцину. І те, що хан йде з Мадярщини з військом - це безцінна інформація, яку необхідно швидко донести до гетьманових вух.

- А що з Яковом тепер буде, з Глуховцем? - подав сонний голос Тарас.

- А що буде? Посидить у татар в холодній, і після нашої перемоги його випустять. Буде мати вдосталь часу пороздумувати наскільки корисна для розвитку добробуту держави работоргівля! - Шило зловтішно посміхнувся.

Загін їхав абсолютно рівнинною місцевістю, куди не кинеш оком, всюди степ. Праворуч з-за обрїю виглянуло сонце і лагідно обігрїло замерзлі обличчя. Поруч радісно заспївав жайворонок, милозвучним співом приваблюючи свою другу половинку, з якою в цьому році зібрався привести на світ Божий маленьких пташенят. Хижий степовий орел також вилетїв на полювання і з висоти уважно вистежував здобич. Попереду вдалині зажовтіла курява від дорожнього пилу, немов піщана буря, що здіймається вітром. Тарас приклав долоню, щоб затулити очі від сонячного світла.

- Татарський роз'їзд. Чотири озброєні вершники і скачуть сюди.

- Приготувати зброю! Будьте пильні! Дїяти за моєю командою.

Сотник звїв курки на пістолях, проте не вийняв їх на показ. Тупїт гнаних галопом коней наближався. Через декілька хвилин до них під'їхало четверо легких татарських вершників, одягнених в цупкі, темно-синї халати, на головах - гостроверхі шоломи. Біля сідел у кожного був сагайдак зі стрїлами та лук. Один татарин голосно прокричав:

- Ви знаходитеся на землях його світлості правителя Мансур-бея. Що вам тут потрібно?

Григорій під'їхав ближче і відповїв татарською:

- Ми козацька дипломатична місія, ясновельможного гетьмана Мазепа. Були з візитом в Бахчисараї у калги-султана, тепер - їдемо в Гезлев

- Навіщо вам до Гезлева? На купців ви не схожі!

- Це державна справа! Ми маємо дозвіл від його світлості Девлет Гірея.

- Можете його нам показати, пане? - запитав воїн, пильно роздивляючись козаків.

- На жаль, ні, ми маємо його усний дозвіл.

Григорій нутром відчув, що напруга зростає. Татари скупчилися і про щось тихо розмовляли між собою. Тоді старший із них сказав:

- Ми змушені вас затримати і допровадити в Саки, це тут село поруч. Там є мурза, от він і вирішить, що з вами далі робити.

Гриць все переклав Шилові:

- Вони нас супроводять до свого начальника, у них тут поруч аванпост.

- А це вже ні! - вигукнув Шило розряджаючи пістолі в двох татарських воїнів.

Двоє інших навіть не стали вступати в бій, а одразу розвернули коней й заходились втікати, б'ючи їх щосили нагайками. Дружній залп з усіх пістолів, які дістали козаки, не залишав їм жодного шансу. Відтягнувши мертві тіла в степ подалі від тракту, козаки також відігнали татарських коней.

Шило суворо наказав:

- А тепер будьмо уважні. Ми тут - поза законом.

Саки проїхали стороною, пильно вдивляючись чи не видно татарських вояків. Маленькі глиняні будиночки ледь-ледь виднілися над горизонтом, і якби не високий мінарет місцевої мечеті, то взагалі село можна було б не помітити. І тут Григорій вперше у житті побачив море. Дивовижні відчуття охопили його: краса лазурної води, яка з шумом та піною розбивалась об берег; свіже морське повітря, яке подібно до гірського джерела, відновлювало сили після безсонної ночі; особлива містична аура, яку випромінювала ця водяна безодня, притягуючи до себе.

Близкість моря суттєво зняла напругу, яка утворилась після зустрічі з татарським роз'їздом. Під шум морських хвиль та крики чайок, які полювали на дрібну рибу, загін проїхав ще декілька годин. На обрії з'явилися ряди вітряків та господарські будівлі. Це був пригород Гезлева. Саме туди скерували своїх коней козаки.

Місто Гезлев виглядало ще красивіше ніж Бахчисарай, може тому, що із заходу омивалося Чорним морем. Висока фортечна стіна оточувала поселення з усіх боків. Двадцять одна сторожова вежа з численними бійницями, немов фантастичними очницями, за однією із версій і дали назву містові⁴¹.

У гавані на якорі стояло декілька великих і багато маленьких кораблів та човників. Біля одних із п'яти воріт міста, скупчилась стосаженева черга із торгових обозів, купців, пастухів та селян. Григорій з козаками також прилаштувалися

41 Гезлев - з тюркської «місто тисячі очей», тепер Євпаторія.

в чергу. Він помічав здивовані погляди людей, які стояли поруч. Козаків тут не бачили вже багато років.

Перед воротами вартовий яничар підняв руку і запитав:

- Стій! Хто ви? Куди їдете?

Григорій подав проїзну грамоту з гетьманською печаттю і сказав:

- Ми посольська місія, побували у Бахчисараї, тепер їдемо до Гезлева у державних справах.

Смагляве обличчя турка зморщилося від потоку думок, які роїлися в його голові. Було помітно, що на цей випадок у нього не було жодних вказівок і він не знав, що має робити. Григорій швидко витяг декілька срібних талерів і простягнув вартовому.

- Це від нас скромна пожертва на благоустрій міста.

Яничар швидко забрав срібло і відійшов убік.

Коли загін із восьми козаків проїхав у місто, вартовий покликав іншого яничара, що відпочивав.

- Заміни мене на годину, я збігаю до Алтан-аги. Не подобаються щось мені ці відвідувачі!

Проте прийшовши до казарми, він коменданта не знайшов, оскільки той пішов до лазні, але не сказав до якої, а їх у місті було п'ять. Яничар не став залишати надовго свій пост і повернувся назад, вирішивши, що доповідь про прибуття козаків в кінці зміни.

- Тут сам чорт собі ногу зламає! - сердито бурчав Шило і крутив головою на всі боки.

- Потрібно знайти гостинний двір, щоб залишити коней, тоді будемо менше привертати увагу, - висловив Тарас слушну думку.

Хвилюватись козакам було чого. Все місто поділялося на дві великі частини - житлову та торгово-ремісничу. До останньої вони якраз і потрапили. Всі вулиці, які періодично переростали у невеликі площі, являли собою великий ринок, де продавали, вимінювали та купували все що завгодно. Окремо були відведені місця для торгівлі кіньми та невільниками.

- Шановний! Мир тобі! Скажи, будь ласка, де можна тут зупинитися на нічліг?

Торговець тканинами до якого звернувся Григорій, побачивши, що мандрівники не є його потенційними покупцями, зробив кислу міну і відвернув голову. Інші також не поспішали з допомогою, відповідали щось заплутане та незрозуміле.

- Ви шукаєте притулок? - пролунав збоку хриплий голос.
- Тоді вам до мене.

Невисокий, середніх років чоловік, із гачкуватим носом та довгою чорною бородою, одягнений у смугастий темно-червоний халат, стояв поруч і уважно розглядав козаків.

- Нас восьмеро і ми верхи на конях.

- Дуже добре! І вас прилаштуємо, і коней нагодуємо, - сказав незнайомец. - Тут недалеко, дві хвилини ходу.

Григорій з Шилом переглянулись і вирішили: "Треба йти". І тут чоловік їх здивував, звернувшись до них досить пристойною українською мовою:

- І що ж вас занесло у цей далекий край?

- Ви знаєте нашу мову?

- Мене звати Армен. Я вірменин, в Гезлеві мешкаю з діда-прадіда. До війни водив каравани в Річ Посполиту, в Київ, Переяслав, Ніжин. Зараз, на жаль, тільки з османами торгую.

Армен скривився і сплюнув на землю, всім своїм виглядом демонструючи неприязнь до турок. Взявши Григорієву Сойку за вуздечку, він кивнув:

- Йдіть за мною.

Всі вулички були вражаюче схожі одна на одну, всюди жваво йшла торгівля, оповита гамором та криками торговців та купців. Кілька разів до Грицька підбігали надто ревні продавці і, хапаючи за рукав, закликали зупинитись і зайти до їхньої крамниці. Після того, як їх ввічливо ігнорували, вони ображались і кричали навздогін, що таких товарів ви, мовляв, більше ніде не знайдете! Нарешті вірменин зупинився біля великої двоповерхової кам'яниці, яка була швидше схожа на маленьку фортецю.

- Коли ворог захоплює місто, а таке не раз траплялося, - пояснив Армен, - кожен будинок перетворюється на оборонну вежу.

Кам'яниця мала доволі широкий внутрішній двір, викладений кам'яними плитами. Аркові склепіння по периметру, у стилі ренесансу, давали можливість назвати його італійським. Слуги швидко підійшли і забрали коней, а господар дому завів гостей до великої кімнати, де стояли низькі дерев'яні столики, з такими ж низькими диванами навколо.

- Сідайте, шановне панство, - Армен ляснув у долоні і служниці принесли великий мідний кавник зі стаканчиками. - Ось цей напій вас збадьорить після важкої дороги.

Поки козаки зручно вмощувались та смакували турецьку каву, Григорій відвів вірменина вбік і сказав:

- Я розшукую свою сестру та наречену і мені стало відомо, що їх викупив у Кафі на невільничому ринку Мансур-бей, правитель цього міста.

- Гм... Справді? Потрібно подумати, - Армен погладив пишну бороду. - В мене є добрий знайомий, він один з помічників дворецького в палаці Мансур-бея.

Григорій дістав золотий червонець і поклав перед вірменином.

- Це лише аванс. Дам ще два таких після закінчення справи.

- Чом не допомогти братам по вірі, - сказав вірменин, забіраючи гроші. - Відпочивай, а я за кілька годин про все дізнаюся. Назви тільки їхні імена та детально опиши їх.

Глава 18

Григорій міцно спав. У його плани це зовсім не входило, проте щойно він зняв чоботи та жупан і приліг у м'яке ліжко, втома та недосипання минулих днів, зробили свою справу. Його зараз пострілом з гармати годі було розбудити. Підклавши долоні під голову, він монотонно сопів, в такт підіймаючи та опускаючи грудну клітку. Армен марно тряс його за плече, а потім і цілого. Дух Морфея міцно сповив молодого козака своїми солодкими обіймами. Тоді вірменин взяв зі столу дзбан з водою і вилив його вміст хлопцеві просто на голову. Це дало миттєвий ефект. З гучним форканням юнак зірвався на ноги.

- Вибачте, пане, але в мене не було іншого виходу, - вивувато сказав Армен, ставлячи глек на стіл. - Є добрі новини. Ваша сестра Віра та дівчина на ім'я Оксана дійсно перебувають в палаці бея.

- І?!

- І дворецький готовий їх вам продати за десять золотих.

- Скільки?! Це ж набагато перевищує вартість невільника у Кафі!⁴²

- У цій справі є деякі тонкощі, ходімо, самі побачите.

Григорій із сотником пішли за вірменином, інших козаків вирішили не турбувати. Місто в цей післяобідній час вже втратило свій ранковий запал, стихли торгові пристрасті, деякі крамниці готувались до закриття. Проте людей на вулицях, а особливо наближаючись до центру міста, не поменшало. Біля величної мечеті Джума-Джамі, яка без перебільшення була перлиною Гезлева, стояв палац Мансур-бея.

Оточений фортечним муром, він не мав того колориту та помпезності, як ханський у Бахчисараї, проте товсті стіни та вікна-бійниці надійно захищали від ворогів свого господаря, а їх у ці неспокійні часи було чимало.

Армен, йдучи до палацу, звелів своїм супутникам зачекати його на площі, а через якийсь час вийшов у супроводі двох жінок. Чорноволоса Віра, побачивши брата, зі сльозами кинулася йому на шию. Він механічно обіймав її та говорив якісь теплі слова, гладив рукою по голові. Вся увага юнака була прикута до іншої визволеної з полону, яка постала перед ним, немов якесь казкове марево, у яке важко було повірити. Та ж довга руса коса, ті ж милі та витончені риси обличчя. Ті ж очі - озера бездонні, з яких маленькими струменями лилися сльози. На руках у неї лежало сповите у білі пелюшки крихітне смагляве немовля, яке з цікавістю розглядало все навкруги.

- Я була невільницею, - тихо сказала Оксана, опустивши низько голову, - господар мого дозволу не питав, а прийняти мученицьку смерть я була не готова.

42 У XVII ст. ціна раба на ринку у Кафі становила від 10-20 копійок. Для порівняння дрібний шляхтич при дворі монарха тоді отримував 40-50 копійок в місяць.

Лють, відчуття зради, ненависть та злість почали переповнювати хлопця. Всі мрії, сподівання та світлі почуття готові були луснути як бульбашка. Сотник побачивши почорніле обличчя Григорія, взяв його за плече.

- Тут стояти не можна, повертаємось до заїзду.

- Грицю! Саме Небо нам тебе сюди прислало, скільки ми молилися, скільки сліз пролили безсонними ночами. Ми вже й не сподівалися на якийсь порятунок, а тут ти...

Сестра Віра тримала хлопця за руку і так йшла, боячись знову його втратити. Позаду крокував Шило, а біля нього Оксана з дитям на руках. Сотник вказівним пальцем погладив хлопчика по чолі і запитав:

- Як назвали малечу?

- Він не хрещений. Його батько капітан беєвої варти, - тихо відповіла Оксана. - Після народження дитини він жодної цікавості до мене і немовляти не виявляв.

- А ти як його кличеш ?

- Грицьком.

- Гарне ім'я! Не хвилюйся, все буде добре, ми повертаємось додому.

Сотник легенько погладив Оксану по плечі і нахмуривши брови подивився на свого вихованця.

У будинку слуги накрили чудовий обід. Григорій, щоб не піддаватись лихим думкам, не став сідати з усіма, а вийшов у конюшню перевірити коней. Потім розрахувався за все з господарем, який щиро подякував за гідну оплату, а потім нахилившись до хлопця, сказав:

- Ти не журись, що так сталось. Дівчина ні в чому не винна, ти повір мені. Тут таке трапляється - у страшному сні не присниться. Власник може подарувати комусь невільницю, може тримати її як наложницю, а може навіть примусити лягти з гостем його дому. То щастя від Бога, що ти взагалі її знайшов. Більшість рабів везуть до Стамбула, а звідти вже по всьому світу, шукай тоді вітра в полі...

- Ех! Легко вам говорити... - з гiркотою вiдповiв Григорiй.

- Наша головна книга - Євангелiє, що говорить? Любов - довготерпелива, любов - лагiдна. Вона не заздрить, не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гнiву. Не задумує зла. Не тiшитися, коли хтось чинить кривду. Радiє правдою, все зносить. В усе вiрить. Усього надiється, все перетерпить.

- Любов нiколи не переминає⁴³, - задумливо додав юнак.

- Але це лиш тодi, коли це справжня любов. Якщо ти любиш правдиво, то ти приймеш цю дитину i виховаєш, як свою. А вона буде шанувати тебе, як свого батька

- Ви думаєте я зможу?

- Звичайно зможеш! Любов - це не просто почуття. Це дар вищих сил, самого Бога, i цей дар допоможе тобi все пережити. Ось я свою любу Карiне з дитиною взяв, тому що кохав безмежно, i вона ще подарувала менi четверо дiтей. Ось так!

Григорiй глибоко задумався над словами Армена, вони обпалили його душу своєю правдивiстю. Тягар з плечей не те щоб зовсiм спав, проте з'явилася надiя, що щастя в особi Оксани нiкуди не подiлося, це вiн своїм самолюбством та гнiвом вiдмежував себе вiд нього. Глибоко вдихнувши, хлопець зайшов до кiмнати, де всi обiдали i сiв бiля Оксани, обiйнявши її своєю рукою. Оксана, затремтiвши, схилила свою голову йому на плече i тихо заплакала.

- Ех, була б у нас горiлка, то випили б ми за нашого бунчукового Грицька Розума, - виголосив козак Кривозуб.

- А чого ж нема? - здивувався Армен. - Що ми бусурмани якiсь? Є горiлка, i вино є, а от сала, на жаль, немає. Ви його тут зi свiчкою нiде не знайдете.

Вiрменин пiднявся, щоб пiти у льох, аж тут до нього пiдбiг слуга i щось на вухо довго шепотiв. Обличчя господаря заїзду змiнювалось на очах i стало суворим.

- Бiда! Гостi дорогi, бiда! Ви дорогою з Бахчисарая знищили татарський сторожовий роз'їзд бiля Сакiв. Так от, воїни Мансур-бея знайшли тiла. А вартовий бiля ворiт повiдомив їх, що до мiста в'їхав загiн козакiв.

43 1 Кор. 13, 4-9

- Треба негайно забиратися! - сотник скочив з місця, а за ним козаки.

- З міста ви ніяк до темряви не виїдете, та й вночі так само, - приречено відказав Армен. - Турки будуть тут дуже швидко.

- Є одна ідея! - сказав Шило. - Бачили галеру, що стоїть на якорі майже у відкритому морі? Ми її захопимо і попливемо нею додому, морем до Дніпра, а там і до Січі рукою подати.

- Та ви що! - вірменин замахав руками. - Це ж галера Ахмед-паші, митного начальника Гезлева, а він безпосередньо підкоряється Стамбулу. Саме туди вранці він збирається відплисти. Мій брат завантажував два дні на неї шкури найкращої вичинки та й інші численні товари.

- Скільки там чоловік команди? - запитав сотник.

- Десь близько вісімдесят-дев'яносто чоловік команди разом з охороною і двісті гребців-невільників, більшість з яких ваші одноплемінники - козаки, поляки, московити.

- Надто їх багато, - сказав Ловикінь, - щоб ми змогли їх захопити.

Козаки одноголосно погодилися з товаришем, гучно зітхаючи. Проте вірменин уточнив:

- Це коли галера вирушає у плавання їх стільки, а зараз більшість команди на березі, на кораблі залишилось, можливо, чоловік двадцять.

- Тоді не будемо втрачати час! - вигукнув Григорій, який відчував тепер особливу відповідальність за своїх рідних.

- А коні? - стривожено запитав Тарас.

- Коней залишаємо Арменові, він нам, як ніхто тут допоможе, - висловився Шило.

- Згодний, - Григорій піднявся з місця.

- Човен зможете винайняти в порту, те що з вами жінки зніме зайві підозри. Хоча... - Армен махнув рукою. - Ідіть з Богом!

Прощаючись зі своїми кінями козаки гірко плакали не соромлячись сліз, цілували їх, гладили, а потім оберталися і йшли не озираючись назад. Коні, розумні істоти, відчуючи розлуку назавжди, іржали, били копитами землю і кликали своїх господарів. Григорій поцілував Сойку, обійняв її і сказав:

- Прощай, голубонько, ти вірно служила мені, може ще колись зустрінемось.

Хоча він чудово розумів, що, можливо, на них татарські воїни підуть у свій похід палити та грабувати Україну. В черговий раз юнак відчув та усвідомив, що життя наповнене біллю та гіркими переживаннями, втратами та розчаруванням. Єдине, що допомагає жити і боротися в цій долині сліз - це віра, надія та, безперечно, любов. Заради неї варто вижити і примножувати добро у цьому світі, щоб горя та плачу ставало хоч трішки менше.

Глава 19

- Вже смеркається, нам тепер легше буде підібратися до галери непоміченими, - сказавши це Шило зупинився в кінці вулиці, і з загону для овець, який стояв поруч і був перекритий очеретом, витяг оберемок довгих очеретин.

- Треба поспішати, - підганяв Григорій, - ворота в порт ось-ось закриють.

Втікачі вийшли з вузького провулку на широку площу. Це і був вихід до портових воріт. На щастя, ще багато торговців вивозили свій крам з міста і потік через ворота був ще досить значним. Якийсь віслук зупинився, відмовляючись йти далі, тим самим закупорив рух. Під сміх та роздратовані крики юрби невдаха-погонич відчайдушно тягнув його за мотузку, не добираючи лайливих слів. Четверо яничарів нервово позирали на цю комічну сцену, готуючись втрутитись і дати обом винуватцям гарячих батогів.

- Зараз трішечки побешкетуємо, - усміхаючись прошепотів Шило і покликав за собою двох козаків.

Поруч, на межі ще однієї з вулиць, стояв глиняний будинок із солом'яною стріхою, виконуючи функції господарського складу. Козаки з очерету зробили невеликі снопи і запалили їх, а потім покидали на дах будинку. За мить загорілося горіще, а потім весь будинок запалав вогняними язиками. Великий стовп білого диму здійнявся у вечірнє небо.

- Янгьин!

- Янг'їн сьондюрмек!⁴⁴- заволали не своїм голосом перехожі.

Яничари-вартові, до обов'язку яких входило охороняти громадський порядок та безпеку міщан, перші кинулися до палаючого будинку. Звідусіль бігли люди з відрами та великими глеками з водою. Козаки з двома жінками, вервечкою швиденько пройшли крізь ворота, під здивованими поглядами деяких татарських торговців.

У порту на пристані стояло багато човнів, власники яких впродовж дня заробляли перевезенням вантажів. Тепер, коли роботу було завершено, більшість з них зійшлися гуртом і щось жваво обговорювали. В одному човні господар щось ремонтував, бадьоро махаючи молотком. Саме до нього рушили втікачі.

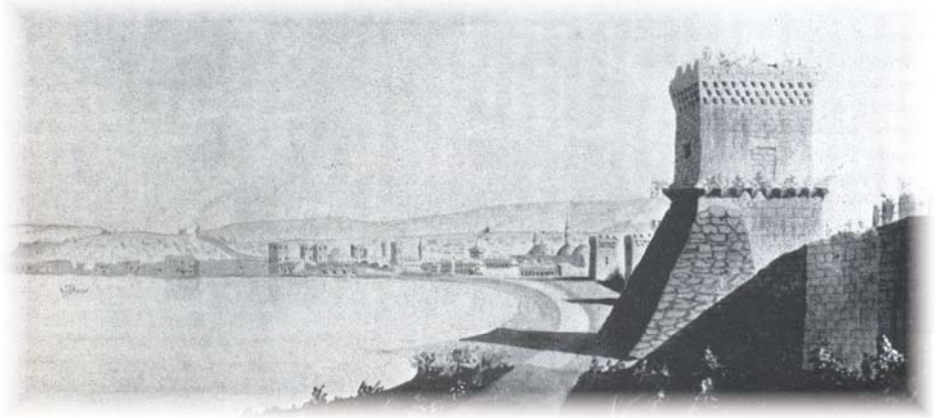
- Селям алейкум! - привітався Григорій. - Ми б хотіли винайняти вашого човна на декілька годин. Добре заплатимо.

Татарин похмуро поглянув на незваних гостей і процідив:

- Я сьогодні більше не працюю. Забирайтеся, інакше покличу сторожу!

Григорій став обличчям до човняра і спиною до порту, схопився рукою за пістоль і тихо сказав:

- Слухай сюди, брудний шакале! Якщо будеш виконувати мої накази, ми тобі подаруємо життя! Зрозумів?

44 Пожежа! Гасіть пожежу! (татар.)

Татарин приголомшено відкрив рота і закивав головою, тремтячі руки випустили молоток.

- Всі в човен! - наказав сотник і заскочив останнім, коли вже всі сиділи на веслах.

Здивовані човнярі проводжали відпливаючого човна поглядами. Один з них закричав:

- Ну, Аліме, жадібна твоя душа! Вирішив ще підзаробити до темряви? Всіх грошей не заробиш!

Татари навколо нього голосно розсміялись.

На рейді стояло декілька торгових суден, а велика важка галера Ахмеда-паші була найвіддаленіша від берега, через свої габарити, вона не ризикувала входити у мілку Гезлевську гавань.

Проминувши останнє торгове судно, козаки познімали з себе жупани та чоботи і тихенько пірнули у море. Кожен отримав від сотника по очеретині, яку тепер використали, як трубочку для дихання під водою. У човні залишили Тараса, хоч він дуже опирався, проте сотник вирішив саме Григорія брати з собою.

- Він клинком краще володіє, а нам у бою кожна шабля буде потрібна. Крім того, потрібно буде допомогти жінкам потрапити на корабель.

Ловикінь смиренно кивнув головою. Коли козаки відпливли, Віра з Оксаною стали тихо молитися, а Тарас перевіряв свої пістолі. Тихий плюскіт змусив його підняти голову, це татарин шубовснувся у воду і поплив у напрямку торгових кораблів. Видно не повірив у обіцянку зберегти йому життя.

- Ех, ти, вражий сину! - вилаявся Тарас, але було вже пізно, плавець з човняра був відмінний.

Молодий козак взяв у руки весла і повільно почав підпливати до турецької галери.

Тим часом диверсійний козацький загін дістався до корабля. Місяць, що з'явився на небі, досить ясно освітлював галеру, яка мала п'ятдесят сажнів у довжину і шість завширшки. Дві великі щогли тихо поскрипували під слабким морським вітерцем. Тридцять двадцятиаршинних весел нерухомо завмерли в очікуванні, коли їх залучать до праці⁴⁵.

45 Всього на важких галерах було 60 весел довжиною приблизно 15 м.

Загальну тишу порушували лише окремі хвилі, які гучно розбивалися об дерев'яний борт.

Мотузкова драбина висіла на кормі⁴⁶, безпечно залишена матросами, для ранкового підйому на борт команди з берега. По ній піднявся один Шило, стараючись лізти нечутно, а інші мали дочекатися його сигналу. Опинившись на палубі, він тихенько, мов кіт, на пальцях почав крастися у напрямку палубної надбудови, де двоє матросів несли нічну вахту, тихо про щось розмовляючи. Коли до кінцевої мети залишилось рукою подати, дерев'яні сходи по-зрадницьки зарипіли. Шило миттєво спустився з них і заховався за фок-щоглою. Турок поглянув вниз:

- Kim var burada? ⁴⁷

- Bu sensin Ibragim?⁴⁸

Не дочекавшись відповіді, він почав спускатися вниз. Шило затис однією рукою йому рота, а іншою увігнав ніж у серце. Пів хвилини конвульсій і тіло турка заспокоїлось та обм'якло. Його напарник, думаючи, що друзі над ним жартують, також спустився сходами, обурливо висловлюючи своє незадоволення. Побачивши мертвого матроса він ступив крок назад, проте міцні руки схопили його за голову, а холодна сталь боляче розрізала горло. Хриплячого в передсмертних конвульсіях, сотник поклав його поруч з першим матросом. Шлях був вільний. Шило подав знак і ще шестеро козаків вилізли на палубу.

- Крижана вода, тряця! - Тихо вилаявся козак Макітра.

- Тсс! Ходімо, - Шило поманив козаків за собою до дерев'яних дверей. Це був вхід до кубрика⁴⁹ та трюму.

П'ятнадцять турецьких матросів мирно стали, блаженно хроплячи, немов отроки після першої сповіді, гойдаючись в такт морським хвилям у підвісних гамаках. Козаки зайшли вглиб кубрика, стараючись охопити весь периметр своєю присутністю. Один із матросів порухав головою і прокинувся. Кривозуб мовчки приклав шаблю до його горла і приклав палець до вуст: «Тихо!»

⁴⁶ Корма - задня частина корабля.

⁴⁷ Хто тут? (турецьк.)

⁴⁸ Це ти, Ібрагіме? (турецьк.)

⁴⁹ Кубрик - житлова частина корабля де жили матроси, місце розміщення складів, камбуза.

- Herkes ayağa!⁵⁰ - вигукнув Григорій.

Більшість турків здригнулися від несподіванки і почали поволі підійматися на ноги. Дехто стогнав та лаявся. Перед очима вони побачили заряджені пістолі та оголені шаблі. Ніхто навіть і не думав чинити спротив.

- Хто з вас добре говорить татарською?

Декілька матросів зголосились.

- Відтепер цей корабель належить нам, якщо будете виконувати всі накази, залишитесь живі і збережете свободу. Ми вас відпустимо. Згода?

Матроси дружньо закивали головами.

- На галері ще є хтось?

- Є старший офіцер Камаль-ага, а також сто дев'яносто шість невільників, - відповів турок.

- Скажіть матросам, - наказав сотник, - нехай піднімають якір і ставлять вітрила. Ми відпливаємо, курс - північний захід.

Григорій переказав наказ і ще з двома козаками супроводжував турецьких моряків на палубу. Шило, взявши ключі, разом з Кривоzubом та Макітрою пішли в трюм визволяти бранців.

Глава 20

- Браття! Воля! - закричав сотник, зайшовши на нижню палубу.

У довгому, закритому приміщенні, розділеному вузьким проходом на дві половини, обперті на весла або один на одного, сиділи гребці-невільники, точніше, сидячи спали. Запах застарілого поту, людських фекалій, сечі та трухлявого дерева вдарив сотникові у ніс. Від цього морового повітря можна було втратити свідомість, а більшість людей тут жили роками. При тому що галерних невільників добре годували, середній термін виживання на каторзі⁵¹ був близько двох років. Мертвих викидали за борт, а вільне місце займав бранець з резерву, який був у невеликій кількості на галері.

⁵⁰ Всім встати! (турецьк.)

⁵¹ Kadorga - турецьке слово, що означало «галера».

- Господи! Що це, марення?
- Чи це правда, чи мені сниться?
- Czy Jezus okazał nam współczucie?⁵²

Люди підіймалися, наскільки дозволяли їм ланцюги, якими вони були прикуті до брусів у ногах. Біля кожного весла у ряд сиділо троє чоловік.

- Це братчики! Запорожці! - лунало з усіх сторін. - Воля! Воля!

Шило з козаками зайшов у прохід між гребцями. Сотні очей дивилися на них не стримуючи сліз радості.

- Розковуйтеся християни! Час неволі минув! – і заходився зі своїми побратимами визволяти бранців із кайданів.

Ті, що звільнились, спочатку обіймалися та цілувались, а потім заходились допомагати звільняти інших. Вся нижня палуба наповнилась брязкотом металу, хвалебними молитвами та плачем разом із радісним сміхом.

- Товариство! - звернувся до колишніх невільників Шило. - Час небезпеки ще не проминув, нам необхідно втекти з гавані. Зі мною ще семеро козаків, але в будь-який час гарнізон у місті може підняти тривогу!

- Вас восьмеро! І ви захопили галеру? - недовірливо промовив кремезний галерник, потираючи протерті від кайданів зап'ястя рук.

- Неймовірно!
- Дивні діла твої, Господи! - вигукували інші.
- Ще є дві жінки і грудна дитина! - жартівливо додав Шило, чим викликав регіт всіх гребців.

Підійшов старший чоловік із довгими сивими вусами, але міцної статури:

- Друже, я колишній курінний Іркліївського куреня з Січі, звать Гнат Клименко. Тут майже всі або козакували, або королю чи царю у війську служили, ми всі готові стати до зброї і захищати галеру.

На підтвердження правдивості його слів, десь зовсім недалеко бухнула гармата, а через мить почувся плюскіт води від падаючого ядра. За нею вистрелила ще одна, і на цей раз влучно. Корпус галери струснуло від прямого попадання.

⁵² Чи Ісус змілювався над нами? (пол.)

- Почалось! Збери чоловік десять досвідчених козаків і підіймайтесь на верх, а всі інші сідайте до весел!

Довго колишніх невільників просити не треба було, якщо вони гребли під примусом наглядачів, то тим більше їм хотілось працювати, щоб якнайшвидше дістатися додому і забути про це галерне пекло. Один сів по центру і почав ритмічно бити у великий бубен, завдаючи ритм, а гребці дружно взялися за весла.

Сотник зі своїми козаками та кілька колишніх галерників кинулись на верхню палубу. З-поміж них виділявся один чоловік п'ятдесятилітнього віку з сивою бородою та довгим волоссям. Він встав і підійшов до виходу, оглянувся на веслярів, а потім також швидко піднявся дерев'яними східцями.

На верхній палубі кипіла робота, матроси під наглядом козаків ставили вітрила, перегукуючись короткими турецькими фразами. Ще декілька з них підіймали важкий якір, крутячи подібний до великого колеса ручний брашпиль. Коли одне вітрило було встановлене, галера повільно зрушила з місця, поступово набираючи ходу.

Григорій в цей час допомагав сестрі Вірі, а потім Оксани підійматися на корабель. В момент, коли Тарас Ловикінь останнім ступив на палубу, гримнув перший гарматний постріл. Стріляли з турецької торгової шхуни, яка була на відстані не більше п'ятиста сажнів. Дитина злякано заплакала і Григорій поспішив якнайшвидше відвести жінок з малюком в укриття. Вгадуючи його наміри, один із матросів підказав:

- На кормі є каюта Ахмед-паші, вашим жінкам буде там зручно.

На зустріч йому з кубрика вийшов сотник Шило з десятком козаків, вони волокли молодого турка з чорною бородою, одягненого тільки в сорочку і штани. Вдарив новий залп гармати, судно затрусилося від попадання, а у ділянці носової частини в повітря полетіли тріски роздробленого дерева. Хло-

печь квапливо завів своїх рідних у вхід на нижні палуби і зачинив за собою двері.

- Ось цей нас катував! - Гнат Клименко схопив турка за волосся. - Чимало наших братів зараз доїдають риби на морському дні, через цього Ірода!

- Смерть йому! - закричали розлючені козаки.

- Підвісити на гак!

- Різати на шматки!

- Немає часу проводити езекуції, - сказав Шило і, діставши ножа, кресонув ним турка по горлу, а потім випхав у море.

Козаки мовчки дивились, як темні води поглинули їхнього мучителя.

- Годі баритися! - крикнув сотник. - Хутко до гармат!

На галері була артилерійська батарея, яка складалася із великої бомбарди на носі корабля, що стріляла важкими двопудовими ядрами⁵³, чотирьох зарбзанів - легких гармат на бортах і восьми фальконетів⁵⁴. Власне до важкої носової гармати і кинулись козаки. Біля неї у бочці був невеликий запас пороху на декілька пострілів та гірка чавунних ядер. Старанно зарядивши гармату сотник навів її на ворожий корабель.

- Стривай! - зупинив його один з галерників на ім'я Назар Сенько. - Опустити приціл на одну поділку нижче.

Шило послухав слів Сенька і виставив приціл по-новому. Козаки приклали тліючий гніт до запального отвору і гримнув постріл, та такий, що всім навколо позакладало вуха. Коли дим розсіявся, усі побачили, що ядро влучило нижче ватерлінії ворожого корабля і зробило у обшивці велику діру, в яку ринула вода. Торгова шхуна на всіх веслах швидко пливла на мілину, рятуючи корабель від затоплення. Окрилені успіхом, козаки радісно закричали:

- Хвала!

- Заряджай, братчики, ще раз гахнемо!

Але в цей час активізувались гармаші берегових фортечних сорокафутових гармат і почали масований обстріл галери з берега. Влучність їхньої стрільби була ніяка, але коли б та-

⁵³ 32 кг.

⁵⁴ Фальконет - малокаліберна гармата, яка стріляла свинцевими ядрами 1-3 кг ваги.

кого калібру ядро влучило в ціль, то руйнування могли бути катастрофічними.

Каюта Ахмеда-паші за своїм багатством та розкішшю не поступалась покоям осіб королівської крові. Вишукані перські килими, меблі із червоного дерева, срібний та порцеляновий посуд і зброя, оздоблена коштовностями, естетично розвішена на стінах. В кінці каюти біля вікна стояв стіл, вкритий діловими паперами. Збоку - шафа, різьблена красивими східними візерунками. Біля стіни стояло широке ліжко, вкрите різнобарвними покривалами, а також кілька кованих скринь, закритих на замки. Найдивовижнішим була велика клітка поруч із робочим столом, у якій сидів чудернацький птах, розміром з маленьку курку, весь яскраво синій з жовтим та білим пір'ям. Кривим дзьобом він кусав решітку і дивився на нових людей маленькими, розумними очима.

- Оце дивина! - тільки й зміг вимовити Григорій.

- Кольоровий сокіл! - вигукнула Віра.

Цікавість перемогла страх та напругу, які їх огорнули. Навіть маленький Грицько перестав плакати в Оксани на руках і зосереджено розглядав пернате диво.

- Сидіть тут і нікуди не виходьте! - наказав Гриць і замкнув за ними двері.

Піднімаючись сходами із нижньої палуби було чути як ритмічно вибивав бубен у трюмі і веслярі своєю могутньою силою штовхають корабель вперед. Коли Григорій вийшов назовні, козаки дали ще один залп із носової гармати. Через темряву вже не було видно чи результат був влучним, чи ні. Проте вони знову заряджали зброю для чергового пострілу.

Матроси встановили два основні вітрила і ще декілька допоміжних, вітер підхопив їх і наповнив, щедро надимаючи боки. Галеру важко назвати швидкохідний судном, але при попутному вітрі та максимальній активності веслярів, вона здатна розвинути швидкість до восьми вузлів і підтримувати її протягом пів години часу⁵⁵.

⁵⁵ 16 км/год.

У всякому разі корабель виходив у відкрите море і небезпека бути потопленим через берегову артилерію поступово зменшувалась. Раптом одне ядро, випущене з фортечної гармати, таки влучило у галеру, і що найприкріше, у носову частину, де порались біля гармати козаки. Пряме попадання рознесло на друзки палубну надбудову, а там, де стояв сотник Богдан Шило, залишилась тільки невелика калюжа крові. Шматки його тіла знесло у море разом з частиною носової палуби. Гострим уламком дерева пробило живіт ще одному козаку і він важко стогнучи лежав, підтягуючи ноги до скривавленого черева. Гармата на носі, крім деяких подряпин, залишилась неушкодженою.

Григорій не повірив своїм очам. Він підбіг до місця трагедії, впав на коліна і голосно заривав, заломлюючи руки. Навіть, коли кілька років тому загинули його батьки, він так гірко не плакав. Сльози потоком лились по обличчю і підступно душили його, не даючи дихати. Він щиро полюбив Богдана, як свого наставника, як старшого брата. Чорна пелена затягнула його свідомість і відчуття безнадії та розпуки отруїли серце. Поруч тихо плакав Тарас Ловикінь.

Козаки та матроси обступили їх з усіх боків. Дехто хрестився, проказуючи заупокійну молитву, дехто також плакав. Звучали прокльони у бік турків, які стількох славних і добрих людей загубили. І у той момент, коли все всередині хлопця стислося в одну натягнуту пружину, яка готова була от-от зламатись, на плече йому лягла рука. Якесь незрозуміле тепло почало розходитись по його тілу, дихати стало легше. Відчуття горя та втрати не зникло. Ні. Проте зeszла безпорадність та відчай. З'явилося відчуття вдячності та боргу перед загиблим товаришем і прагнення допомогти вижити всім присутнім на цій галері, і тим самим вшанувати пам'ять сотника Шила, який за це пожертвував своїм життям.

Григорій підняв голову. Поруч з ним стояв чоловік, вітер розвівав його довге сиве волосся, борода навіть у темряві виділялась сивиною. Було помітно, що молодість його минула дуже давно, а делікатні руки загрубіли від галерного рабства.

- Хто ви? - тихо запитав Григорій.

- Мене звати Нікколо Молінарі, - відповів він українською мовою з акцентом. - Я лікар.

Глава 21

Ніч проминула швидко, а коли ранковий туман розсіявся, стало зрозуміло, що переслідувачів турки за ними не вислали. Мабуть, військових кораблів на рейді просто не виявилось, а торгові шхуни після влучного попадання з гармати, не ризикнули більше мати справу з колишніми невільникми. Гребці, які більшу частину ночі працювали на веслах, зараз перебували на верхній палубі, насолоджуючись сходом сонця та повітрям свободи. Південний вітер на ранок посилювався і взяв галеру під свою могутню опіку. Корабель йшов вперед, розсікаючи морські хвилі, то підіймаючись, то опускаючись. Григорій підійшов до Гната Клименка, який про щось розмовляв з побратимами.

- В каюті капітана я знайшов непоганий арсенал - десяток мушкетів і п'ятнадцять аркебуз, а ще до пів сотні новеньких турецьких ятаганів. Потрібно озброїти наших людей і сформувати команду. У цих морях володарює Османська імперія і зустрів з її войовничими представниками цілком можлива.

- А хто тебе, блохо непідкована, настановив над нами отаманом? Га?! – з-поміж гурту людей вийшов широкоплечий та на голову вищий від усіх лобуряка. - Ми донські козаки і ми не будемо підкорюватись будь-кому.

- Не будемо! - закричали із натовпу.

- Оберемо собі отамана!

- Паливоду давай! Паливоду!

- Гната Клименка!

Ситуація загострювалась. Навколо невеликої групки донських козаків зібралось декілька колишніх царських стрільців і з десяток запорожців. Всі вони вороже дивились на Григорія і готові були накинутись у будь-який момент. Григорій поклав руку на ефес палаша. За спиною почулися кроки, коли він обернув голову, то побачив, що Тарас Ловикінь і п'ятеро батуринських козаків стоять за ним і тримають в руках націлені на бунтарів пістолі.

- Цей корабель є власністю гетьмана Івана Мазепи, - процідив крізь зуби Тарас, - а так як сотник Шило загинув, визволяючи ваші облізлі шкури, то гетьманську владу тут представляє Григорій Старосельський, молодший бунчуковий товариш, посланець гетьмана з особливих доручень, якого запорожці батуринаського куреня нарекли Розумом. Так що жодних виборів не буде. Хто не згоден, нехай залише корабель негайно!

Ловикінь показав пістолем напрямок за бортом галери.

- То нехай буде Розум! - заголосили з усіх боків - Грицька Розума отаманом!

- Він також нас звільняв з полону!

Тим часом піднялась з нижньої палуби більшість гребців, які одноставно визнали Григорія отаманом, а опоненти мовчки розійшлись, багато з них також підтримали Розума.

Клименко першим підійшов і сказав.

- Наказуй, отамане, що маємо робити!

- Найперше призначаю тебе головним осавулом на галері. Сформуєш п'ятдесят найкращих бійців для бойової команди.

- Слухаюсь.

- Крім того, - вів далі Григорій, - запитайте у всіх - хто має досвід гарматної справи, нам потрібні каноніри. В трюмі є великий запас пороху та ядер, а також бомби і шрапнель.

- Я був артилерійським офіцером в армії коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Яблонського, - відгукнувся низенький кучерявий поляк із довгими, пишними вусами. - Звати мене Ян Барановський.

- От і добре, будеш керувати батареєю. Підбери собі помічників.

Зовсім скоро всі, хто перебував на галері, отримали якісь обов'язки: абордажна, канонірська команди та такелажна для обслуговування вітрил, а також двоє кухарів на камбуз. Крім того, у разі потреби майже двісті колишніх невольників могли сісти за весла і допомогти кораблю набрати необхідну швидкість. За наказом Григорія, турецький штурман та його матроси вели галеру на північ, в бік Дніпровського лиману, де річка Дніпро впадає у Чорне море. Увійшовши в гирло ріки, козаки планували по можливості непомітно прокрастися повз

турецькі міста-фортеці Ачі-Кале та Казикирмен і доплисти до своїх, у володіння Запорізької Січі. Турецький прапор гордо майорів на найвищій щоглі, не даючи приводу всім зустрічним кораблям сумніватись у приналежності галери до османського флоту.

Сам новоспечений отаман поселився разом з рідними у просторій каюті колишнього власника галери. Кинувши у кутку невелику підстилку, він відпочивав на ній у ті короткі години, які випадали йому поза виконанням отаманських обов'язків. На широкому ліжку розмістились сестра з Оксаною і маленький Грицько. Жінкам Григорій заборонив самим виходити на палубу. Великою перевагою було те, що каюта мала невеличкий балкон, де вони могли безпечно насолодитись морськими пейзажами. Товариство на галері було надто різношерсте, де хто з них жінок не бачив декілька років. Тому очевидним було не ризикувати і не спокушати долю.

У скринях Ахмед-паші на Григорія чекала ще одна знахідка. Крім дорогого одягу, тканин, декількох оздоблених коштовностями пістолів, він знайшов кишеньковий, механічний, в золотому корпусі, годинник. Подібний хлопець бачив у київського війта та у самого гетьмана. А також тут була англійська далекозорна труба, у чудовому стані. Але найціннішим скарбом виявилась скринька з усією казною корабля - три тисячі турецьких піастрів, викарбуваних лише два роки тому за наказом султана. Мабуть, срібло призначалося для виплати команді та військовому гарнізону. Григорій вирішив все в цілості передати при можливості гетьману, а годинник з оптичним приладом забрав собі, як необхідні предмети для кожного військового командира.

Сидячи за робочим столом, Григорій переглянув стоси ділових паперів власника галери. На жаль, все було написане турецькою мовою, а відволікати когось з турків з команди хлопець не хотів. В столі він також найшов товстий, у шкіряній палітурці, гробсбук, більша частина листків якого була не спи-

сана. Для колишнього спудея, та й будь-якої освіченої людини, це була дійсно цінна знахідка. У товсту записну книгу можна занотувати безліч цінної інформації. Безгучною, легкою ходою підійшла Оксана і сіла поруч.

- Грицю, а що ми будемо робити, коли допливемо до берега?

Григорій відкинувся на спинку чорного, різьбленого крісла. Оксана з розпущеним пшеничним волоссям і ніжним миловидним лицем, ледь вкритим веснянками, дозволила променям світла із вікна торкнутися своїх витончених рис. Юнак не переставав милуватися нею і взявши її тендітну руку у свою долоню сказав:

- Коли з Божою допомогою допливемо у землі Січі, тоді я вас поселю десь у слободі, а сам поїду до гетьмана у військо.

- А далі що?

- А далі, - він провів своєю рукою по її золотисто-пшеничних кучерях, - ми розіб'ємо татар і я повернусь за вами, і всі разом поїдемо до Батурина, де ми з тобою одружимося і будемо щасливо жити на службі у гетьмана.

- А якщо не переможете татар? Їх же незліченна кількість.

- Переможемо! Нас все одно більше!

Оксана прихилилася до Григорія і припала до його грудей.

- Я боюся Грицю, всі біди через війни та ворожнечу!

У цю мить прокинувся і заплакав маленький Грицько, і Віра, яка лежала поруч, стала його колисати і люляти. Оксана встала і взяла його на руки, а коли підійшла з ним до клітки із заморським птахом, малюк одразу замовк і потягнув рученята до нього.

- Дивовижно, - сказала Оксана, - тільки його побачить, одразу заспокоюється.

Птах у свою чергу покрутив головою у різні боки і щось прокричав.

- Це папуга, - пояснив Григорій. - Їх привозять з Нового Світу. Нам в колегії розповідали, що вони навіть вчать говорити по-людському.

Юнак підійшов і насипав йому в клітку трішки проса з малого мішечка, що стояв поруч. У двері постукали.

- Так.

На порозі стояв кухар Мирон Топчій.

- Пане, ми провели опис всіх запасів. Продовольства, як і води, залишилось десь на три дні.

- Думаю, що цього має вистачити. До цього часу ми вже будемо в гирлі Дніпра.

Чомусь на душі стало якось неспокійно, і отаман вирішив поговорити з турком Касимом, який виконував обов'язки штурмана. Він взяв зі столу морську карту і вийшов із каюти.

Глава 22

Касим, невисокий смаглявий моряк, стояв біля румпеля⁵⁶ і впевнено вів корабель заданим курсом. Побачивши Григорія він першим заговорив із ним.

- Пане! Завтра до вечора ми досягнемо вод Ачі-Кале⁵⁷.

- Чудова новина!

- Я хочу у вас запитати, що буде зі мною і моїми турецькими побратимами?

- Не хвилюйся, - запевнив молодий отаман. - Даю тобі слово, що як тільки ми проминемо Казикермен, вас висадять на берег.

- І ще одне, пане...

- Що таке?

- Бачите он ті невеликі хмарки на горизонті? Боюсь, що насувається гроза із штормовим вітром, за декілька годин ми її відчуємо на собі. Необхідно ретельно підготувати корабель, добре все закріпити, прив'язати.

Григорій покликав свого осавула.

- Клименку! Допоможи штурману людьми, каже, що гроза насувається.

Незабаром десяток козаків, разом із турецькими матросами, виконували вказівки Касима. Григорій перекладав команди з татарської і сам активно допомагав в'язати з канатів міцні вузли, закріплювати такелаж⁵⁸.

⁵⁶ Румпель - пристосування для управління кораблем.

⁵⁷ Очаків.

⁵⁸ Такелаж - загальна назва всіх снастей на судні.

Двері кубрика відчинилися. Лікар Нікколо вивів під руку козака, який був поранений при влученні ядра в галеру. Козак помаленьку пересувався, обпершись на плече поводиря, проте на своїх ногах, чим немало здивував Григорія, адже проникаюча рана в живіт - це майже завжди повільна, болюча смерть. Лікар посадив пацієнта на палубу, той сперся спиною об щоглу і розшпилів сорочку. Рана на животі була акуратно зашита і навіть не гноїлась. Лише бордове потемніння навколо швів, свідчило про серйозність поранення. Поки Нікколо промивав рану якимось розчином, козак тихо затагнув пісню:

*Ой вийду я на ту гору
На конику, в ранню пору.
А із гори на долину
Визволяти Україну*

*Пустив коня в трави-роси
Сам ліг спати у покоси.
Спить годину, спить другу
Ще й третюю, щасливую...
А дівчина жито жала,
До козака промовляла...
Встань козаче, годі спати,
Хтять татари коня взяти...
Коня візьмуть, тай їх буде,
Тебе заб'ють... тай не буде...*

- От і все, - сказав італієць. - Завтра повторимо.

- Спасибі тобі, Миколо! Якби не ти, то згинув би я тут.

Козак повільно піднявся на ноги, якийсь його товариш повів пораненого до кубрика.

- А ви дійсно талановитий лікар, - підійшов збоку Григорій. - Витягли небораку з того світу, практикувались на війні?

- Різне траплялося... - тихо відповів Нікколо. - Колись отримав докторський ступінь з медицини у Флорентійському університеті, а потім двадцять років служив у місії отців єзуїтів у Китаї, започаткованій славним отцем Матео Річчі.

- У Китаї? Це дивовижно і надзвичайно цікаво, - здивувався Гриць, і уважно приглянувся до співрозмовника.

З-під високого чола на Григорія дивилися глибокі розумні очі. Обличчя лікаря було уособленням спокою та миру. Навіть вітер, розвіваючи його довге волосся, робив це особливо лагідно.

- Коли я два роки тому повертався з Китаю додому, то біля Гібралтарського узбережжя на нас напали берберські пірати⁵⁹, так я потрапив у османське рабство.

- Ви священник?

- Так, я католицький священник і чернець товариства Ісуса⁶⁰.

- Мій батько також був священником, правда православним...

Григорій замислився. Козаки, особливо на Січі, не дуже шанували служителів католицької віри, тому не варто розкривати цю особливість отця Нікколо перед ними, проте могилянське виховання допомогло йому дивитися на світ більш ширше і не розділяти людей через віросповідання.

- Дванадцять років я перебував у Пекіні, - продовжував Молінарі, - при дворі імператора, а ще сім років жив у монастирі Шаолінь, що на горі Суньшань. Це одна з найбільших нехристиянських святинь їхньої релігії - буддизму.

- Ніколи не чув про таку релігію, - знову здивувався Григорій. - А хіба римська церква дозволяє спілкуватись з поганями?

Нікколо Молінарі щиро розсміявся.

- Я на таке мав персональне благословення його святості Папи Климента X. Єзуїти у Китаї мали на меті адаптувати місцеві релігії, а їх є декілька, до християнського вчення. Перейняти більшість китайських обрядів і наповнити їх християнським змістом. Це своєрідна інкультурація, яка б дозволила китайцям стати християнами.

- Гм. Саме так церква вчинила з багатьма римськими, поганськими обрядами, святами на честь богів та богинь. Вона пристосувала їх для свого служіння.

⁵⁹ Жителі Марокко та інших країн, які займалися морським піратством під протекторатом Османської імперії.

⁶⁰ Орден Єзуїтів.

- А ви розумний, хоч виглядаєте дуже молодо. Де навчалися?

- Я закінчив тільки два класи Київської Могілянської колегії, - скромно зазначив Григорій, - потім пішов на службу до гетьмана Мазепи.

- У вас природа воїна, а виховання шляхтича. Як навчав великий китайський вчитель Кун Фу-цзи⁶¹: якщо у людині природа переважить над вихованням, то вона стане дикуном, а якщо виховання затьмарить природу, то стане навченим знавцем писань. Лише той, у кому природа та виховання перебувають у рівновазі, може вважатися достойним чоловіком.

Тембр голосу, невимушена постава, проникливий погляд - цей дивовижний лікар та чернець все більше викликав цікавість у Григорія. У ньому було щось від Мазепи, якась внутрішня сила, впевненість у своїх словах і було велике бажання його слухати, оскільки речі, які він говорив, западали у серце...

Молінарі присів біля юнака на дерев'яних східцях.

- В основі всього є енергія ці, яка наповнює всесвіт і є скрізь, де існує буття... Повітря, клімат, погода - це небесна ці. Якщо вона втрачає рівновагу, тоді відбуваються шторми, урагани, повені, проливні дощі. Є також земна ці, яка наповнює все, що є на землі. Землетруси, виверження вулканів - це дисбаланс земної ці. Крім того, кожна жива істота має свою власну ці.

- Послухайте, Нікколо, але те, що ви говорите, не зовсім узгоджується із тим, чого навчає християнство!

Італієць на мить зосереджено стулив очі і продовжив:

- Ми віримо, що Бог створив усе видиме та невидиме, що він усюди присутній і все наповнює. Це не означає, що Він і є сама природа, зовсім ні. Проте у всьому живому і неживому Бог є присутній. Енергія ці цілком може бути виявом Божої сили, благодаті. Принаймні так ми інтерпретували це нашим китайським послідовникам, хоча зазнали шаленої критики з Риму.

Григорій, трохи вагаючись, наважився запитати:

- Коли вчора ви поклали мені на плече руку, ви також застосували оту вашу енергію?

⁶¹ Конфуцій.

- Саме так, - відповів Молінарі. - Мистецтво цігун, якому мене навчили у монастирі Шаолінь, полягає у примноженні власної енергії ці і в досягненні найкращої її рівноваги. У вас в той момент гармонія ці дуже порушилася, а я її повернув у звичне русло.

- Отже ви вмієте нею управляти?

Італієць замислився, його обличчя, давно не молоде, майже не мало зморшок. Вітер, що відчутно посилювався, розбивав об борти галери доволі великі хвилі, від яких вода долітала у всі частини корабля.

- Через поєднання дихальних та фізичних вправ, - сказав він, - а також медитації, можна досягнути гармонії ці і великої її концентрації в певних ділянках, наприклад, у руках. Це дуже важливо, якщо ви лікуєте людей, або навпаки, якщо ви воїн.

- Справді? Енергію можна використовувати у бойових цілях? - зацікавився Григорій.

- У Китаї є цілі школи бойових мистецтв, в основі яких лежить цігун - вміння керувати силою ці.

- І як це виглядає практично?

Молінарі бачив посилену цікавість юного отамана до обговорюваної теми і відповідав так, ніби зважував кожне своє слово.

- Концентрація ці у руках дозволяє підсилити удар воїна у багато-багато разів. Багато майстрів цігун здатні пробити ударом кулака піваршинний мур. Лишень потрібно пам'ятати, що всі ваші вчинки або підсилюють рівновагу ці, або порушують її.

- Та ну! То якісь побрехеньки! - озвався молодий козак з руським волоссям, якого звали Захар В'юн, що проходячи повз них почув частину бесіди.

Григорій злегка здригнувся від його слів, які несподівано перервали цікаву розмову. Нікколо Молінарі озирнувся навкруги, щось шукаючи очима, і побачив біля бортів складені дерев'яні колоди, які колись були надпалубною прибудовою, а гарматне турецьке ядро зруйнувало її на дрібніші частини. Взявши одну колоду, півтора аршини завдовжки і пів завширшки, він обпер її косо між щоглою та палубою. На декілька секунд заплющивши очі, наче молячись, тоді лікар і водночас

священник, видихаючи повітря, влупив по колоді ребром своєї долоні. Колода хруснула і зламавшись впала на палубу.

- А щоб тебе! - скрикнув В'юн і підбіг до решток колоди. - Може вона була тріснута?

Взявши два шматки дерева він із жахом подивився на італійця. Потім відійшов до інших товаришів і тихо їм сказав:

- Костоправ Микола або характерник⁶², або не при собі!

Григорій із своїм новим знайомим простояли на палубі ще кілька годин, жваво розмовляючи про Китай, його культуру та традиції, про енергію ці і про багато чого іншого. Після перших крупних крапель дощу, котрі почали барабанити по палубі, молодий отаман зауважив:

- Видно сьогодні небесна ці не у доброму гуморі, варто готуватися до її примх!

Італієць щиро розсміявся на такі слова. Небо дійсно затягувало темними хмарами, а вітер міцнів з кожною хвилиною. Матроси з козаками квапливо спускали вітрила.

Корабель поступово входив у шторм.

Глава 23

Буря з грозою лютувала цілу ніч, як і весь наступний день. Морські вали напірали - то підносили корабель, то різко його опускали. Нічна непроглядність змінилася темно-сірим днем. Дощ не припинявся ані на хвилину, заливаючи мокрих до нитки вахтових матросів. Збираючи дощівку козаки змогли повністю поповнити запаси прісної води.

Пересуватись кораблем було вкрай важко не лише на верхній палубі, де гігантська хвиля могла легко змити за борт, але й на нижніх рівнях. Тверда опора постійно втікала з-під ніг і багато козаків зазнали легких травм від ударів під час падіння. Попри всі випробування стихії, вимушені мореплавці не падали духом і навіть весело проводили час. У трюм галери було завантажено великий запас кримського вина минулорічного врожаю. Григорій наказав усе вино розпакувати і видати екіпажу.

62 Характерники – за легендами, деякі запорожці були наділені магічними здібностями та надзвичайною силою.

Веслярська палуба перетворилась на веселий шинок, де лунали пісні, смішні історії та бувальщини. Багато колишніх полонених, зігрівши душу вином, починали плакати, до сих пір не вірячи, що отримали свободу. Ввечері буря почала вщухати, а за нею і дощ. Близько першої години ночі хмари розсіялись і з'явився на небі місяць, освітлюючи море, яке на сотні верст оточувало галеру своїми спокійними тихими водами. Наче й ніякого шторму не було, лише порвані місцями канати та зірвані балки нагадували про минулу негоду.

- Де ми зараз знаходимось? - запитав Григорій у Касима.

Той тільки знизив плечима і стомлено поглянув на отамана.

- На жаль, я не можу цього визначити. Я був завжди тільки помічником штурмана і навігаційною справою володію погано.

Наступний день приніс ясність і водночас тривогу. Коли сонце піднялось високо, на горизонті засіріла вдалині полоса гористого берега. Гребці сіли на весла, а моряки напнули всі вітрила і корабель попрямував до невідомого узбережжя. Через годину по правому борту з'явився невеликий рибальський човен з якого двоє рибалок, батько та син, пускали у море свої сіті.

- Що це за берег? - запитав Касим рибалок турецькою.

Очевидно вони зрозуміли запитання і випрямившись у човні, низько поклонились.

- Це Болгарія, пане!

Касим подякував і повернувся обличчям до Григорія.

- Ми десь у північній Болгарії, недалеко від Варни. Я був у цих місцях, тут дуже інтенсивне мореплавство, можемо натрапити на військовий корабель.

- Отакої! Шторм відніс нас на п'ятсот верст на південний захід! - здивувався Григорій, розглядаючи морську мапу.

- У нас припаси закінчуються, - зауважив Клименко. - Десь потрібно терміново поповнити запаси.

- До берега приставати не варто, ми не знаємо ні місцевого фарватеру, ні схеми берегових укріплень. Потрапити під гарматний обстріл ще раз - це було б великою помилкою, - розмірковував молодий отаман.

- Можна захопити ще одну турецьку галеру або торгове судно, - висловив пропозицію осавул Клименко. - Ми

під турецьким прапором, зможемо невпізнаними підійти впритул.

- От що! - сказав Григорій. - Посади на марс⁶³ спостерігача, нехай пильно вдивляється у море і про всі кораблі доповідає. А сам готуй абордажну команду і канонірів, нехай зарядять гармати шрапнеллю!⁶⁴

- Слухаюсь, пане! - Клименко побіг виконувати накази.

- І скажи веслярам - нехай відпочинуть. Нам скоро знадобиться їхня повна сила, - крикнув навздогін осавулові Григорій.

На гостей довго чекати не довелось. Після полудня, коли команда пообідавши подякувала Богові короткою молитвою, споглядач закричав:

- Бачу вітрило!

Десятки ніг затупотіли, збігаючись на верхню палубу. Григорій дістав далеkozорну трубу і став ретельно дивитись у напрямку ймовірного корабля.

Це був вітрильник, розмірами не менший, ніж їхня галера, проте іншого типу: він повністю йшов лише під одними вітрилами, не використовуючи весел. Важкий неповороткий корпус, немов перевантажений віз, ледь рухався серед морської гладі, неохоче підкоряючись тягловій силі свіжого бризу.

- Подивись. Що скажеш? - Гриць передав трубу штурману.

- Це флейт⁶⁵, - повільно вимовив Касим. - Йде під турецьким прапором і то досить повільно, мабуть, з повними трюмами.

- Пливемо на перехоплення! - коротко віддав наказ отаман. - Всім приготуватися!

- Будь обережним! Там тридцять гармат крупного калібру і сотня добре навчених матросів! - застеріг Касим.

- Ми турецьке судно. Дуже давно ніхто вже не займався

63 Марс - кошик на щоглі корабля для спостережень.

64 Шрапнель - артилерійський заряд для ураження живої сили противника.

65 Флейт - торгово-транспортне вітрильне судно XVII-XVIII ст.

розбоєм у Чорному морі. Вони сприймуть нас за мирних торговців.

Корабель пішов на зближення. Майже сотня козаків з мушкетами та аркебузами залягли на палубі, ховаючись за бортами. Каноніри зарядили гармати і приготувались. Гнат Клименко і Григорій коротко проінструктували козаків, як вони мають діяти. Сам ватажок одягнув дорогий халат Ахмеда-паші і начепив на голову білий тюрбан. У цьому екзотичному вигляді він гоноровито прогулювався по капітанському містку, вдаючи із себе власника судна.

- Сигналізуйте на флейт, що ми хочемо торгувати з ними! - Григорій намагався виграти якнайбільше часу, щоб підплисти до ворога максимально близько.

Матроси, підняттям прапорців на нок-реї, почали подавати потрібні сигнали.

- А ну дайте-но мені трубу, - попросив штурман і якийсь час спостерігав за торговим судном, а потім заявив:

- Вони відповіли, що нічого не продають і не бажають нічого купувати.

- Гребцям додати ходу! - закричав Григорій. - Гармаші! Приготуватись дати залп гарматами лівого борту!

Коли на турецькому флейті побачили, що галера, не змінюючи курсу, йде просто на них, то у паніці забігали по палубі, викрикуючи різноманітні прокляття. Турецькі артилеристи кинулись заряджати свої гармати, проте було занадто пізно, галера почала здійснювати маневр повороту праворуч і гарматні порти відчинилися, готуючись до пострілу. Вітер сприяв маневреному повороту і козацький корабель вирівнявся паралельно до ходу флейта на відстані ста п'ятдесяти сажнів.

- Вогонь! - крикнув Григорій і каноніри приклали тліючі гноти до запальних отворів чотирьох гармат середнього калібру та шести фальконетів. Майже одночасно проgrimіли залпи, зтягуючи галеру густим білим димом. Проте перш ніж димова пелена розсіялась, козаки на слух почули результати своєї влучності. Десятки поранених турків закричали від болю та жаху, який охопив їх. Затріскотіли хаотичні постріли з мушкетів та пістолів у відповідь.

- Давай на зближення! - наказав ватажок і оголив свій палаш.

Козаки вже не ховалися за бортами, а войовничо махаючи зброєю вигукували бойові гасла і готувалися до атаки. Коли галера почала повертати ліворуч, зближуючись із флейтом, то частково втратила вітер і збавила хід. Клименко оцінив ситуацію і крикнув отаманові:

- Ми пришвартуємося до задньої частини флейту, залп із мушкетів потрібно зробити негайно!

Григорій ствердно кивнув головою, і за командою осавула Клименка, п'ятдесят мушкетів та аркебуз випустили вогняні язики у напрямку турків. Знову дим та крики. Тупіт ніг по палубі засвідчив, що всі гребці приєдналися до атаки. Декілька козаків закинули на флейт абордажні гаки і загачили його, немов гігантську рибу. Коли потужний поштовх дав зрозуміти, що зіткнення відбулося, Григорій вигукнув:

- Вперед! За козацьку славу!

- За славу! За волю!

- Вперед! Рубай клятих бусурманів!

Козаки перекинули кілька дощок на ворожий корабель і зробили імпровізований місток, яким першим побіг отаман, а за ним вся його команда. Палуба турецького флейта мала жахливий вигляд: шрапнель з гармат і мушкетні кулі викосили третину турків, більшість з них лежала нерухомо стікаючи кров'ю. У багатьох були відірвані частини тіла та випущені нутроці. Деякі ледь-ледь ворушилися, тихо стогнучи із заплющеними очима.

Серед команди турків був невеликий яничарський загін, який чинив шалений опір. Пострілами з важких мушкетів вони намертво поклали кількох штурмовиків і відчайдушно відбивались своїми кривими шаблями.

Григорій розрядив свої пістолі і зійшовся у поєдинку з досвідченим яничаром. Той скинув свій білосніжний клобук і на його чорнобородому обличчі застигла люта ненависть до усього козацького роду, в особі молодого юнака, що стояв перед ним. По всій палубі кипів шквальний бій. Турки розуміли, що програють, і билися до останнього, через свій страх та відчай. Григорій побачив як донський козак, що раніше виступав про-

ти нього, пропустив удар від яничара шаблею в живіт, випустив свою зброю з рук і впав колінами на палубу. Турок з лютим розмахом зніс донцеві голову.

Тим часом його супротивник напивав все більш впевнено. Було видно, що він збирається дорого продати своє життя. Згадуючи всі уроки сотника Шила, Григорій блокував усі випадки і намагався контратакувати. Один із матросів турецького корабля захотів підло допомогти своєму яничарському товаришу, і підійшовши до юнака ззаду, наніс удар шаблею в спину. На щастя удар був слабким, а Григорій у цей момент ухилився від прямого удару яничара, і шабля розсікла тільки частину плеча та лопатки. Пекучий біль примусив до судоми стиснути зуби. На мить присівши, одним точним випадом він розпорів матросові черево. Той впав і більше не рухався.

Відступаючи під натиском ошаленілого турка, Григорій відбив удар його шаблі, проте не помітивши під ногами мертве тіло, перечепився об нього і полетів спиною на палубу. Яничар, важко дихаючи, заніс високо шаблюку, намірюючись зарубати свого ворога. Боковим зором хлопець побачив, що біля мертвого турецького матроса, лежав новенький батарейний мушкет. «Хоч би був заряджений!» - благально подумав він і, підхопивши його, натиснув спусковий гачок. Спалах вогню та диму приніс величезне полегшення. Куля потрапила туркові в груди і зупинила навіки його серце. Закотивши очі, він, мов важкий лантух, завалився додолу.

Бій на палубі потроху стихав, опір яничар було зламано. Вони всі були знищені козаками. Декілька матросів у носовій частині ще продовжували боронитися, сказано розмахуючи шаблями.

Григорій стомлено присів і сперся об борт. Закривши очі, він спробував відчутти енергію ці, як навчав Нікколо Молінарі. Відігнавши всі думки та образи, всю свою увагу спрямував у точку дань-тень, яка розміщувалась на пів пальця нижче від пупка. Це один з найголовніших енергетичних центрів, звідки ці розходиться тілом. Хвилина внутрішньої медитації закінчилась тим, що приємне тепло розлилося по тілу і нервово збудження від недавнього бою змінилося спокоєм.

Звівшись на ноги він віддав наказ:

- Припинити бій! Ті, що залишились живі, довели свою мужність і хоробрість справжніх воїнів. Ми подаруємо їм життя.

Козаки невпевнено завмерли із шаблями в руках і відступили на крок назад. Турки, зрозумівши, що їх помилують, покидали шаблі і підняли руки догори. Баталію було закінчено. На палубу зайшов Нікколо з помічниками і почав надавати допомогу пораненим. Полонених прив'язали мотузками один до одного, і вони зацькованими поглядами спостерігали за переможцями.

Спустившись на нижні палуби та в трюм, козаки зрозуміли, чому турки так відчайдушно захищали корабель. Коли Григорій у супроводі осавула Тараса та Касима відчинили двері, то не повірили своїм очам: дорогоцінним вантажем цього судна були діти, дуже багато дітей і тільки чоловічої статі. Хлопчиків, одягнених у чисту одягу і без кайданів, охороняв турок у дорогому халаті та білому тюрбані.

- Це власність його величності султана Сулеймана II, - закричав він, підбігши до козаків. - Хто посміє торкнутися їх, стане особистим ворогом султана.

- Все ясно, - сказав Касим, - це девширме, податок кров'ю. Османська імперія примусово відбирає хлопчиків у християнських сімей, поневолених нею народів, для поповнення особистої яничарської гвардії султана.

Клименко штовхнув турка-охоронця і той перелетівши через якусь бочку, завалився догори ногами.

- Сиди тихо, сучий сину!

- Скільки їх тут? - запитав Тарас, проходячи поміж рядами з дітьми.

- Більше сотні, мабуть.

Діти зацікавлено дивились на прибулих, недавній бій багатьох з них добре перелякав, а у деяких були заплакані обличчя. Загалом хлопці були різного віку - від десяти до п'ятнадцяти років.

- Їх всіх обрізали і примусили прийняти іслам, - сказав штурман. - Після цього завжди відправляють до Стамбула, де

їх будуть навчати основ релігії, турецької мови та різних наук, а як підростуть - військової справи.

Гнат Клименко сплюнув і зі злістю сказав:

- З них виростають найвірніші слуги султана! Вони не мають ні даху над головою, ні маєтків, ні родини, ні друзів. Тільки єдиний пан та батько - султан.

- В середньому забирають кожного п'ятого хлопчика з сім'ї. Якщо родина має десятеро дітей, двох хлопчиків можуть забрати, як девширме.

- Тобі не соромно за свого султана, Касиме? - запитав Тарас.

- Султан не довіряє турецьким елітам, от і набирає армію серед чужинців. Ми всі його раби!

Григорій присів біля одного хлопчика десяти років.

- Ти хочеш до турок, до султана?

Хлопчина зрозумів запитання і заперечуючи замахав головою.

- Ніє не іскаме⁶⁶! - заголосили багато дітей.

- Іскаме дом!⁶⁷

- Да сі ходим у дома!⁶⁸

Один з хлопців, на вигляд років п'ятнадцяти, сказав:

- Я знаю вашу мову, моя мама з-під Брацлава.

- Як тебе звати? - запитав Григорій.

- Тодор. Я з містечка Русе, недалеко звідси. У моїх батьків народилася шоста дитина і мене забрали, як девширме.

- Скажи своїм друзям, що ми подумаємо, як повернути вас усіх додому, а зараз зберігайте спокій.

До Григорія підійшли батуринці Кривозуб та Окунь і доповіли:

- Трюм корабля повен припасів: мука, крупи, боби і живі кури. Дітлахів тут добре годували.

- Я і не сумніваюсь. Але що нам з ними тепер робити? Ми ж їх не покинемо у морі, а на березі їх знову схоплять турки.

Найкраще вирішення запропонував лікар Нікколо, він спочатку мовчки слухав суперечки і обговорення можливих варіантів, а потім тихо сказав:

⁶⁶ Не хочемо! (болг.).

⁶⁷ Хочемо додому! (болг.).

⁶⁸ Повернутися додому! (болг.).

- А чи немає тут поблизу якогось православного монастиря? Ченці б залюбки допомогли дітям дістатись додому.

- А це ідея! - вигукнув Григорій. - Тодоре, що скажеш на це?

Хлопець не довго думаючи відповів:

- Є тут монастир, досить великий. На честь Різдва Пресвятої Діви Марії, знаходиться біля міста Шабла. Там ще є дуже високий маяк, який з моря видно за п'ятнадцять верст.

- Тоді вирушаємо! Готуйте кораблі в путь!

Глава 24

Запаси продовольства перевантажили на галеру за декілька годин. За цей час Григорій ретельно оглянув флейт і виявив чималу кількість пороху та артилерійських зарядів. Частина з них також перенесли на козацьке судно. Зібраної у вбитих захисників флейта зброї вистачало, щоб до зубів озброїти кожного, хто міг її тримати у руках. На жаль, під час кровопролитного бою було втрачено десять козаків вбитими, ще близько п'ятнадцяти отримали різні поранення. Лікар Молінарі облаштував в кубрику лазарет, де видаляв кулі з тіл поранених та зашивав рани. Григорій разом з осавулом Клименком обшукали житлові приміщення. У каюті капітана все було доволі аскетично, як у пересічного вояка: одяг, особиста зброя і корабельна скарбниця – тисяча вісімсот австрійських срібних талерів.

Коли сонце схилилося до заходу, кораблі розчепились і рушили у напрямку берега. На сушу глибокої ночі висадились невеликою командою у складі Григорія Старосельського, Тараса Ловиконя, Тодора (як тлумача) і десятиох озброєних козаків. Берег охоронявся, але досить слабо, це був глибокий тил Османської імперії і ворогів тут вже давно ніхто не бачив. Невеликі хвилі лагідно набігали на піщаний пляж, виносячи з води після шторму темно-зелені купи водоростей, великих, схожих на холодець медуз, а також розмаїття морських мушель, котрі виблискували в місячному світлі, контрастуючи із темними водами.

Козаки витягли з води човна і поволокли його по піску до невеликого чагарника. Поруч білили маленькі будиночки якогось села, що поринуло у глибокий сон.

- Я знаю, куди нам йти і де нас обов'язково вислухають, - Григорій показав рукою на купол сільської церкви, що височила на пагорбку, на околиці села.

Біля церкви стояв дім священника, огорожений дерев'яним парканом. Скрипнула хвіртка і ліниво загавкав невеликий пес, який звик до частих відвідин свого господаря. Постукавши у вікно, козаки стали чекати, проте недовго, за якийсь час у домі запалили каганець і відчинили двері.

- Кай є там?⁶⁹

- Неї іскаме поговорете⁷⁰, - відіззався юнак Тодор.

На порозі стояв старий чоловік із довгою сивою бородою. Побачивши озброєних людей, він ступив крок назад. Каганець здригнувся у його руці.

- Отче! Це православні воїни з Запорізької Січі, - тихо прошепотів Тодор, - вони шукають монастир Різдва матері Божої.

- А! Так він тут зовсім недалеко! - зрадів священник, що до нього особисто у них справ немає. - Ідіть дорогою на північ, зо п'ять верст і побачите велику дзвіницю. Оце і є монастир!

- Як вас звати, отче? - запитав Григорій.

- Отець Ілля, - відповів священник.

- Це вам на храм, - сказав отаман і поклав йому у долоню маленький мішечок із сріблом. - Помоліться за нас.

- Хорони вас Господь! - сказав отець Ілля і знаменував всіх хресним знаменням.

Через годину козаки вже були під стінами Богородичного монастиря. Столітні кедри оточили монастирські мури, на них голосно перегукувалися між собою сови, немовби бажаючи відлякати нічних гостей. Григорій постукав важким бронзовим кільцем по масивних дубових воротах. Нічна тиша рознесла цей звук далеко навкруги. Через хвилину відчинилось віконечко і молодий чернець у потертій скуфії запитав:

- Що потрібно?

- Нам до отця архимандрита, у надзвичайно важливій

69 Хто там? (болг.).

70 Ми хочемо поговорити (болг.).

справі! - юний Тодор надав своєму голосу надмірної басистості.

- Отець архимандрит готуються до утрени, що йому сказати, хто ви?

Григорій підійшов впритул до віконця і зігнувся ближче.

- Передай отцю архимандриту: Одкровення 3, 20.

Чернець явно не розуміючи, що від нього хочуть, підозріло окинув поглядом усю ватагу і замкнув вікно.

- Будемо сподіватись, що ти сказав вірні слова, - Тарас Ловикінь, хвилюючись, переминався з ноги на ногу.

- Почекаємо трохи.

Григорій згадав, як колись у такі весняні ранки, на Великдень, коли ще не зійшло сонце і уся природа спала міцним сном, першими прокидалися дзвонарі і великими сільськими дзвонами будили усю Стецівку. Батько у білому священничому облаченні, стукав ручним хрестом у двері храму, який у цей момент символізував закритий гріб Господній, а потім повертаючись до людей, своїм могутнім голосом сповіщав: «Христос воскрес!». А все село з великою радістю, яка виринала із глибини душі, відповідало: «Воістину Воскрес!».

Скрип, через відкриття воріт, вивів його зі спогадів. Молодий чернець усміхаючись відповів:

- Отець архимандрит чекає на вас, йдіть за мною!

- Слава Богу! - тихо пробуркотів Тарас.

У приміщенні монастиря, одразу біля входу, у великій кімнаті для розмов, їх чекав чернець похилого віку, трішки згорблений. З-під чорного клобука на гостей дивилися блакитні розумні очі. Біла, мов молоко, борода не могла приховати усмішку.

«Ось стою при дверях і стукаю: як хто почує голос мій і відчинить двері, увійду до нього і вечерятиму з ним і він зі мною»⁷¹ - такого ворог не зміг би вигадати. Отже - ви друзі!

- Ми козаки на службі в гетьмана Лівобережної України Івана Мазепи, - почав Григорій, а Тодор перекладав.

- Стій! Не потрібно! - зупинив Тодора архимандрит. - Я чудово знаю вашу мову, колись жив майже рік у Києво-Печер-

71 Книга Одкровення Івана Богослова. 3, 20.

ському монастирі. Звати мене отець Макарій. Так що ж вас привело у цей далекий від вашої Батьківщини край?

Григорій розповів про свою посольську місію, про втечу на галері із Криму, про морський бій з яничарами, а також про сто двадцять юних отроків, поневолених, як кровний податок і транспортованих до Стамбула для яничарського корпусу.

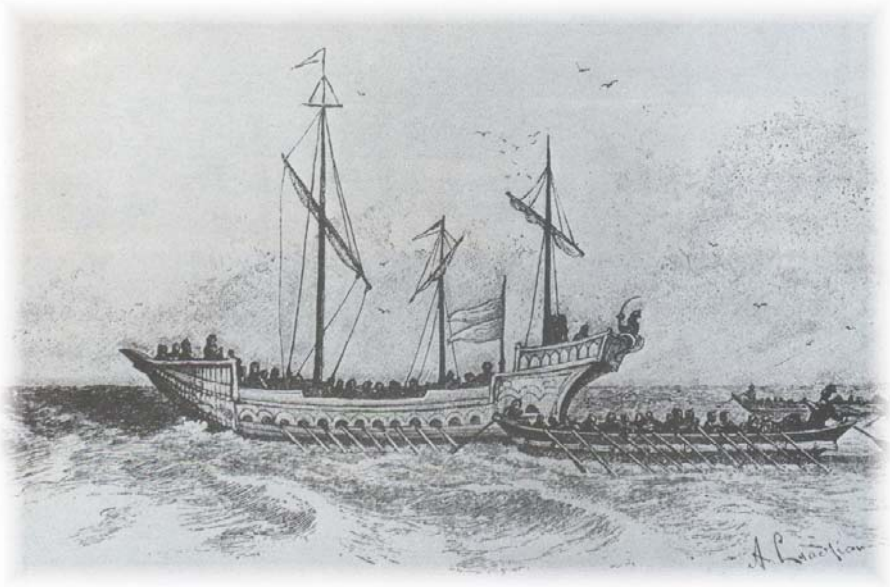
Архимандрит Макарій важко зітхнув і покивав головою.

- Стогне і конає наша багатостраждальна болгарська земля під гнітом Османів. Ріки материнських сліз течуть за втраченими синами, через проклятий девширме, та що ж бідні мають робити? Така гірка невільнича доля!

- Отче! Допоможіть прилаштувати дітей, бо ми їх не можемо залишити одних у морі. І з собою забрати також, тут їхній батьківський край.

- Ви благородні лицарі і справжні християни! - похвалив архимандрит. - Не дали загинути стільком синам нашого народу. Звичайно, ми їх всіх приймемо і допоможемо з'єднатися з родинами.

- Тоді ми терміново вирушаємо на корабель і почнемо їх перевозити на берег, - сказав Григорій.

- Нехай всемогутній Господь благословить усі ваші дороги! - священник перехрестив всіх. - Особливо дорогу до рідного дому.

Козаки подякувала і рушили до човна. Небо синіло раннім світанком, а на сході жевріла жовта смуга, прихованого морськими водами, весняного сонця. Всі п'ять човнів, які були на кораблях у наявності, заходилися перевозити дітлахів на берег у безлюдне місце подалі від села. Коли всі вони були зібрані до купи, Григорій з козаками повели їх до монастиря. Сам архимандрит зустрів їх на воротах і привітав словами:

- Тепер ви знову вдома!

Григорій підійшов до настоятеля і передав йому мішечок із австрійськими срібняками із захопленого флейта.

- Їх якийсь час потрібно годувати та одягати, тому гроші вам знадобляться.

- Спаси вас Господи, добрі люди, - архимандрит виглядав схвильованим і радісним водночас. Доля рідного народу була йому небайдужа, а діти - це надія кожної нації і її завтрашній день.

До кораблів дісталися швидко і непомітно. З торгового флейта все найцінніше перенесли на галеру: харчі, порох та набої, одяг, тканини, запасні вітрила, канати та багато інших дрібниць. Було прийнято рішення відкрити кінгстони⁷² і затопити судно. Невелика група захоплених турків погодилися служити матросами, в обмін на обіцянку звільнення по прибутті в місце призначення. Піднявши вітрила і налігши на весла, галера, яку козаки нарекли «Свобода», вирушила у північно-східному напрямку, у бік рідних берегів.

Глава 25

Минув ще один тиждень плавання. Потужний вітер давав кораблю достатню швидкість, тому гребці працювали усього два рази на день по декілька годин, і швидше для того, щоб підтримувати свою фізичну форму. Всі з нетерпінням

⁷² Кінгстон - клапан, що закриває доступ до води за бортом. Знаходиться у підводній частині корабля.

чекали закінчення цієї вимушеної, тривалої подорожі, яка вже давно мала завершитись, проте через Боже провидіння та невблаганні сили природи, вітер віддалив їх від рідної землі на багато сотень миль, немов команду давньогрецького Одисея.

Козаки ловили рибу, яка зграями роїлася навколо судна. З жирної кефалі кухар Мирон готував наваристу юшку, яка всім вельми смакувала. Більшість вояків цілими днями вправлялись на верхній палубі у майстерності фехтування, рукопашному бою, метанні ножів, а також стрільбі по цілях. Інколи на шляху мореплавців траплялися турецькі кораблі, про це всіх повідомляв вахтовий споглядач, котрий сидів в кошику на фок-щоглі. Тоді галера відхилялася від курсу, щоб уникнути зустрічі з потенційним ворогом.

Григорій також багато тренувався, проте не на палубі, а у своїй каюті разом з Нікколо Молінарі, який погодився стати для нього майстром тренування. Вони годинами сиділи або стояли у позі лева чи журавля - на одній нозі, і вправлялися у дихальних вправах та медитаціях. Часто робили плавні, хвилясті рухи, переміщуючи центр ваги з однієї ноги на іншу. Віра з Оксаною спочатку пирскали від сміху, не стримуючись через чудернацькі рухи Гриця та Нікколо, проте потім звикли і тихо займались вишивання або люлянням малого Грицька.

- У бою не варто, без поважної на це причини, атакувати першим, - навчав Молінарі. - Дай противнику проявити себе, виявити свої слабкі місця. Захищайчись, вивчай його. Є на Далекому Сході таке правило: «Поступитись, щоб перемогти». Ти дозволяєш нападнику натискати атакуючи, переконеш його, що він сильніший, допоки він не опиниться у твоїй пастці. Використовуй його силу проти нього ж самого, заломлюючи його кінцівки або здійснюючи кидок.

Молінарі майстерно ухилився від прямого удару і хвацько перекинув юнака через себе.

- Оце так спритність! - видихнув захоплено Григорій, потираючи спину.

- Я просто використав твої рухи проти тебе самого, - спокійно зауважив майстер. - Крім того, енергія ці дозволяє тобі

інтуїтивно відчути наміри нападника. Скоро ти сам це зауважиш.

- А як завдавати приголомшуючих ударів противнику?

- Для цього необхідно знати точки на тілі, де концентрується енергія ці. Несильним натисканням ти зможеш вивести людину з ладу на якийсь час, точним сильним ударом - навіть часом і позбавити життя.

Нікколо підійшов впритул і несильно вдарив Григорія у ділянку ключиці. Його ліва рука спочатку заніміла, а потім повисла, мов нежива, нездатна анітрохи поворушитись.

- Ой, що це? - невдоволено вигукнув Григорій.

Нікколо взяв його руку і натиснувши у деякі місця вище ліктя, відпустив. Рука знову функціонувала, як і раніше.

- Таких точок є багато по всьому тілу, через них можна також людей і лікувати від багатьох недуг. Запам'ятай найважливіше: у лікуванні, як і у бою, визначальним є вміння концентрувати силу ці в кулаці під час удару.

У двері постукали. На порозі стояв Касим.

- Пане, здається на горизонті Кінбурн⁷³.

- Так, так, значить рідна земля вже близько, - сказав молодий отаман і його обличчя одразу стало серйозним. - Йдемо на палубу, потрібно підготувати всю команду.

На високому бастіоні кінбурнської фортеці стояло двоє яничарів, ще досить молодого віку і ліниво відмахуватись від набридливих мух, котрі активізувались під теплим весняним сонцем. Було доволі спекотно і озираючись чи не видно аги⁷⁴, солдати порозтібали гудзики на своїх каптанах.

- От слухай, Ілхаме, ще одну історію: «Купив яось один чоловік у мандрівного дєрвіша чарівну сопілку, яка виказувала, хто і коли обманює. Запитав він у сина: «Де ти був сьогодні?». Той відповів: «В медресе⁷⁵», сопілка взяла і запищала. Син зізнався батькові, що ходив до джерела, де дівчата на-

73 Кінбурн - фортеця, що охороняла вхід у Дніпро-Бузький лиман.

74 Ага - воєначальник, офіцер в Османській армії.

75 Медресе - освітня школа в Османській імперії.

бирають воду, щоб спілкуватись із ними. Батько дуже розсердився: «Я у твої роки навіть не думав про дівчат!» і сопілка знову запищала. Мати почувши їхню розмову сказала: «Ну і що ти після цього хочеш від власного сина?». Сопілка знову запищала.

Яничари весело розсміялись.

- Знаєшся ти, Коркюте, на веселих анекдотах, хоч трохи розвеселив мене у цій полуденній нудззі.

- Нудьгувати не доведеться, дивися, Ілхаме, яка розкішна галера у затоку пливе. На такій і сам султан міг би перебувати.

- Ну, в султана був би відповідний супровід, - заперечив яничар, - а цей сам, один. Мабуть, якийсь чиновник із Стамбула. Треба відсалютувати.

Запаливши смолоскип, солдат вистрелив із гармати холостим зарядом, вітаючи гостей. На галері відповіли тим самим. Величних розмірів, розмальована красивими візерунками, під усіма вітрилами та підсилена гребцями, галера гордо увійшла в протоку між фортецею-містом Ачі-Кале та Кінбурнською косою, на якій також стояли фортифікаційні укріплення. Матроси професійно направляли вітрила, впевнено лаяючи по щоглах, а численні яничари урочисто вишикувались на палубі та носовій надбудованій площадці.

На юті розміщувався критий поміст, на якому стояв керманіч корабля. Перед помостом проходжувався молодий капітан у дорогому халаті та тюрбані, поруч нього декілька офіцерів з цікавістю розглядали турецькі укріплення на березі.

- Здається мені, що фортель нам вдався, - з усмішкою процідив кризь зуби Клименко, ніби боячись, що його почують турки.

- Проскочили! - видихнув Григорій. - Видно новин з Гезлева вони ще не отримували.

Він підняв голову і поглянув на щоглу, де на вітрі майорів величезний червоний османський прапор із золотим півмісяцем та зіркою.

- Хто б сумнівався, актори із нас ще ті! - усміхнувся в душі молодий отаман. Всім своїм єством юнак відчув пильні погляди сотень очей із двох протилежних берегів. Проте їхня поя-

ва у Дніпровському лимані викликала більше захоплення та здивування, аніж підозру. Кораблі тут з'являються часто, товари до Казикирмену везуть з Криму, Хаджибея та із самого Стамбула.

Нікколо Молінарі також вийшов на палубу, подивився на перебраного капітана, злегка вклонився і мовчки стояв, перебираючи дерев'яні чотки.

Пройшовши протоку, корабель опинився у Дніпро-Бузькому лимані. Складалося враження, що це знову море, береги зникли з горизонту, тільки зграї галасливих чайок видавали близьку присутність суші. Після полудня помітили декілька рибальських суден та торгову шхуну, яка, очевидно, прямувала з Казикермена. Пізнім вечором мореплавці досягнули дельти Дніпра і увійшли у його гирло. На чорних берегах подекуди загорялися вогні від багать, які розпалювали численні пастухи, чумаки чи інші мандрівні люди. Багато дрібних вогників свідчило, що це слобода чи навіть село, у яких тут переважно жили татари-рибалки.

Григорій стояв на капітанському містку і з насолодою вдихав свіже нічне повітря. Це вже майже була Батьківщина!

- Вибачте, пане, що турбую, - підійшов штурман Касим.

- Нічого, Касиме, говори, що у тебе?

- Ми наближаємось до Казикермена, деś вранці будемо на місці.

- Добре. І що?

Турок зніжковів, вагаючись, а потім заговорив знову:

- Ви чесна і добра людина, пане, тому я вирішив поговорити з вами відверто.

- Так, так. Слухаю.

- Ви далі Казикермена не проїдете! Ми всі там загинемо.

- Чому це? - Григорій здивовано підняв брови.

- Я бував у цих місцях один раз. Там між містом Казикермен і фортецею Ісламкермен на протилежному боці є острів Тавань⁷⁶, деś одинадцять верст у довжину і чотири версти завширшки. Так-от, на острові збудовано дві фортеці - Мустридермен та Мубараккермен. В них великий гарнізон і повно

⁷⁶ У 1930-ті роки острів був затоплений. Використовувався як Таванська переправа через Дніпро з XII ст.

важких гармат. Та найголовніше: між Таванем і Ісламкерменом, як і між Казикирменом та островом, через річку натягнуті велетенські залізні ланцюги. І пропускають вони через них тільки з дозволу казикирменського бєя!

- Оце так новина! - Григорій схвильовано заходив по палубі. - І що нам робити?

- Коли почнеться обстріл галери гарматами, то ми всі складемо голови, а у мене сім'я...

Касим сперся на перила східців і очікувально дивився на отамана. Григорій відчув, що за спиною хтось стоїть.

- Примусь їх бачити те, що вони хочуть побачити, або те, що очікують. І все буде добре.

Тихі спокійні слова Нікколо змусили Григорія з Касимом обернутись.

- Я не почув, як ви підійшли. Тобто, що ви маєте на увазі?

- Ви ввели в оману сторожу фортеці Ачі-Кале та Кінбурна, вони навіть вам салютували, що вам заважає видати себе за якогось султанського намісника, що пливе на Січ для переговорів?

- А що? Ризик звичайно колосальний, але це може спрацювати! Спасибі учителю! - Григорій обійняв італійця. Штурман похитав головою і скептично скривився:

- Бєй не дурень! Він одразу розкусить, що ви не турок, навіть не татарин.

- Вірно! Але це не я буду говорити з ним, а ти! І не з казикирменським бєєм, а з комендантом фортеці.

Касим від подиву розкрив рота і часто закліпав.

- Клименко! - гукнув молодий отаман. - Налягаємо на весла! Нам до світанку потрібно бути в Казикермені.

- Слухаюсь, пане!

- І готуй всіх козаків, ми йдемо на прорив!

Глава 26

- По можливості старайся нікого не вбивати, - тихо прошепотів Нікколо. - Вбивство, навіть вимушене, порушує гармонію ці і обтяжує карму.

- А що таке карма? - запитав Григорій, озираючись то на корабель, який повільно віддалявся, танучи у ранковому тумані, то на гребців у човні, які ритмічно змахували веслами.

- Карма... - задумливо протягнув Молінарі. - Це своєрідний духовний закон, який визначає людську подальшу долю. Це, як депозит добрих чи поганих вчинків. Якщо переважають добрі - людина щаслива, праведна, радісна. Якщо чаша карми переповнена злом, тоді можливі важкі наслідки для носія. Ми, християни, віримо, що всемогутній Бог за добро справедливо нагороджує, а за зло - карає. От і китайці мають подібний життєвий принцип.

- У світі стільки зла, що Бог замучився б за кожне карати, - Тарас Ловикінь сердито сплюнув у темну воду і до болю у пальцях стиснув руків'я шаблі.

- Якщо мирно домовитись не вдається і вони не повірять Касиму, тоді наше завдання якнайшвидше опустити клятві ланцюги і вивести з ладу механізм, що їх підіймає.

Григорій говорив впевнено і спокійно. Він дуже зрадив, коли його новий наставник Нікколо, запропонував супроводжувати його у поїзді на острів Тавань. Присутність учителя додавала надії, що місія закінчиться успішно. З п'ятнадцяти чоловіків у човні, одягнених на турецький лад, справжнім турком був один лише штурман Касим. Він же й найбільше хвилювався. Його губи шепотіли якусь молитву, а тремтячі пальці погладжували священні слова Корану, вишиті на вузькому атласному поясі.

- Не хвилюйся, друже, - Григорій поплескав його по плечі. - Ти і твої люди добре нам послужили. Коли все закінчиться я щедро тобі за все віддячу.

- Одна надія на милосердя Аллаха, який засліпить їм очі і вони не побачать ваших запорізьких пик.

- Ніч завершується, все живе ще спить, а хто не спить, той дуже хоче спати. Ніхто нас впритул розглядати не буде.

- Сьогодні 7 квітня - свято Благовіщення Пресвятої Богородиці, - озвався Тарас. - Пречиста нам точно допоможе!

Козаки, зосереджені та мовчазні, підпливали до фортеці Мустридкермен, яка являла собою велику, кам'яну цитадель,

у формі великого квадрата, з численними бастіонами та бійницями, з яких у бік Дніпра визирали жерла п'ятдесятидвох важких фортечних гармат. Одного-єдиного залпу вистачило б, щоб пошматувати галеру на друзки, і навічно упокоїти в глибоких дніпровських водах.

На великій дерев'яній пристані не було жодної душі, лишень декілька сторожових баркасів мирно погойдувались на хвилях, пришвартовані поруч. Коли переодягнені козаки затупотіли по дерев'яному причалу, виходячи з човна, з невеликої мурованої прибудови визирнуло троє яничарів. Один з них запитав:

- Селям алейкум! Хто такі будете?

- Я Мурад Афенді, султанський посланець. Хочу бачити коменданта фортеці, - у словах Касима не залишилось ані сліду тривоги.

- Одну хвилину, пане! - яничар подав якийсь знак і підйомні ворота цитаделі почали підійматися.

- Ласкаво прошу йти за мною! - яничар не озираючись першим покрокував у напрямку воріт.

Обличчя коменданта фортеці перекривило від судоми гніву та ненависті, воно стало бурякового кольору, від чого очі здавались ще більшими, готові ось-ось повилазили із орбіт. Він потягся рукою до шаблі, проте його пальці нічого не намацали: спросоння він просто забув її почепити на пояс.

- Сліпі, тупі ішаки! - заверещав він диким голосом. - Ви що, не здатні розрізнити одноплемінника від козака? Кого ви мені сюди привели?!

Яничари, що супроводжували гостей, ніяково переглянулись і відступили крок назад.

- Я ваші брудні пики у найтемнішу ніч впізнаю! - не міг заспокоїтись комендант. - Ще починаючи від першого на моїй пам'яті набігу, очолюваного цим шайтаном Сірком, коли загинув мій рідний брат, охороняючи ці стіни!

Касим закрив очі і тихо молився, підборіддя у нього трусилося, мов осиковий листок. Григорій підійшов до оскажені-

лого турка, який мало не плювався отрутою, на ходу дістаючи палаш. В цей момент Молінарі блискавично вдарив двох яничарів ребром долоні по шиї і вони мовчки осіли на підлогу. Комендант від побаченого замовк і відступаючи в кут кімнати, механічно бухнувся на дорогий оксамитовий диван. Григорій торкнувся гострим кінцем леза його горла, від чого на шкірі виступила маленька крапля крові.

- Ти правий, - сказав він татарською, - ми козаки, вільний та свободолюбивий народ, котрий віками бореться проти вашого османського поневолення. Мої побратими залюбки б випустили всі твої нутроші назовні, та я тобі обіцяю: якщо ти відчиниш прохід і не переслідуватимеш нас - сьогодні ніхто не помре.

Очі турка забігали, мов якісь окремі живі істоти, то концентруючись на вістрі палаша, то на молодому козакові. Нарешті слова дійшли до його свідомості і він закивав головою, одягнуною у розшитий золотом тюрбан.

- Так, так... ну звісно... ніхто не помре... - пробурмотів він

- Крикни через вікно своїм людям, щоб опускали ланцюги! - Григорій кивнув головою у бік відчиненого вікна, за яким виднілися молочно-білі клуби ранкового туману над рікою.

Комендант невпевненим кроком підійшов до вікна і гукнув:

- Солдати!

Виглядаючи з-за спини коменданта, Гриць побачив, що декілька яничарів випростувались струнко, вітаючи свого воєначальника.

- Відчинити прохід! Швидко!

Яничари, хоч і були трохи здивовані незвичністю ситуації, все ж миттєво кинулись виконувати наказ. Велетенський ланцюг був намотаний на здоровезну круглу колоду, яку четверо вояків із важкими зусиллями почали обертати, опускаючи бар'єр на дно річки. Комендант Мустридкермену відійшовши від вікна, важко опустився у крісло.

- Все? Тепер ви задоволені? - у його чорних очах світилася лють, а також страх за своє життя. Він не дуже вірив козацьким обіцянкам.

- Ось тепер все. Сиди тихо! - сказав Григорій і вийшов з кімнати, а за ним і весь його супровід.

Турок зірвався з місця, маючи на меті здійняти тривогу, проте удар у потилицю примусив його зупинитись і відкинутись назад на спинку крісла. Вздовж столу пройшов Нікколо Молінарі, його глибокі і трохи сумні очі поглянули на коменданта. Він міцно спав, привідкривши рота. Італієць, галантно вклонившись комендантові, нечутно вислизнув на подвір'я.

Галера проходила протоку між островом Тавань та містом-фортецею Іслам-Кермен на усіх веслах та вітрилах. Ранкова мряка розсіювалась, з-за дніпрових круч сходило сонце, яке освічувало яскравим світлом правий берег Дніпра, на якому розкинувся Казикирмен, оточений високим фортечним муром. На самому узбережжі, у пригороді, проживали численні ремісники, рибалки, чабани та ковалі. У цей ранній час ніхто подумати не міг, що великий загін козаків пропливає повз їхні будинки.

На капітанському містку стояли козаки і до болю в очах дивлялися у турецькі укріплення.

- Ну що, проскочили? - з надією запитав осавул Гнат Клименко.

Григорій, якого запорожці кликали Розумом, зосереджено розглядав пристань на лівому березі, де розташовувалась фортеця Іслам-Кермен. Відклавши далекозорну трубу, він глянув на осавула.

- На пристані повно людей, всі вони завантажуються на кораблі, декілька вже відпливло.

- Це сандали - легкі турецькі військові вітрильники, - показав Касим, що стояв поруч. - Вони доволі швидкі, доженуть нас десь за годину.

- Вони про все здогадалися! Комендант Мустрідкермену не має повноважень пропускати кораблі через бар'єр, - з гіркою зауважив Клименко, - тільки з дозволу бея.

На додаток до його слів з острова вдарили перші гармати, гуркіт яких здійняв у небо сотні водоплавних птахів, що мирно гніздилися у заплавах.

- Налягти на весла! Максимальна швидкість! Приготувати гармати, коли вітрильники нас доженуть, доведеться вступити з ними у бій.

Григорій хотів спуститись з містка на палубу, проте рука Нікколо Молінарі зупинила його.

- Є один спосіб, як потопити противника, уникнувши бою.

- Який такий спосіб?

Григорій і осавул зацікавлено подивились на італійця.

- Порохові міни. Китайські моряки застосовують їх проти японських піратів. Декілька щільних бочок з порохом зв'язують докупи і пускають по траєкторії ходу ворожого судна. Коли міна буде біля носу або корми, тоді влучним пострілом, запаленої стріли чи з мушкета, можна поцілити в бочки, підірвати їх і кораблю кінець. Я про це прочитав у трактаті Сун Інсіна «Таньгун Кайу»⁷⁷.

- Геніально! - вигукнув Григорій.

- Проше пана! Я то легко може зробить! - долинув голос польського артилериста Яна Барановського, що стояв на палубі і чув їхню розмову.

- Справді? То зробить декілька таких зарядів, бо чує моє серце, що навздогін вони пошлють за нами все, що в них є.

Новий гарматний постріл прогримів вже з боку Іслам-Кермену, але відстань була надто велика і влучити в ціль було важко. Козаки встановили на кормі дві зарбзани і приготувались до обстрілу кораблів, які їх наздоганяли.

За кілька хвилин стріляла вже вся артилерія обох укріплень, які від цього оповились білим димом. Декілька ядер влучили по корпусу галери і вбили одного весляра, а також продірявили вітрила у декількох місцях. Проте суттєвої шкоди фортечні гармати завдати не змогли - корабель вже був надто далеко.

Більшість команди було задіяно для греблі на веслах, бо вітер був слабенький і майже не давав ходу. Проте легкі турецькі вітрильники та баркаси, під невеликими косими вітрилами, швидко наздоганяли важку, добре завантажену галеру. На носі

⁷⁷«Використання явищ природи», 1637 р.

кожного сандала розмістились загони турок, які мушкетним вогнем поливали втікачів. Козаки влучним пострілом із зарбзани потопили один баркас, проте турки зосередили обстріл на них і скоро всіх їх перебили, так що обслуговувати гармати стало нікому.

Один із вітрильників випередив своїх товаришів і розпочав обстріл «Свободи» із легких гармат, кілька яких були розміщені у носовій частині.

- Пора його підірвати до бісової матері, а то він може поцілити в пороховий склад! - застеріг Тарас.

- Прошу, пане Барановський, ваш час прийшов! - віддав наказ Григорій.

Козаки на чолі з поляком-артилеристом, який зі своїм низьким зростом та кучерявою чуприною, поряд з ними виглядав досить кумедно, підтягнули до краю борту, на кормі, товсту рибальську сітку, де лежали, змотані між собою, чотири невеликі діжки з порохом.

- Раз, два, кидай! - крикнув Барановський.

Сітка плюхнулась у воду і одразу виринула, а мокрі бочки заблищали на сонці своїми округлими боками. Троє козаків із мушкетами зайняли свої місця і приготувались до пострілу. Тим часом турецький вітрильник був вже на відстані п'ятдесяти сажнів. Десятки яничарів стояли на його палубі, готові кинутись на абордаж і залити галеру ненависною їм козацькою кров'ю. Бочки, переплетені сітками, вони сприйняли, як загублене сміття або скинутий баласт, щоб полегшити швидкість судна. Коли козаки вистрелили із мушкетів і підірвали міну, то турки, ймовірно, так нічого і не зрозуміли. Вибух був настільки потужний, що розірвав вітрильник на шматки і розкидав на сотні сажнів навкруги. Гуркіт, стовпи полум'я та чорного диму від вибуху мали апокаліптичне видовище.

- Мабуть чотири бочки - це забагато! - гукнув Григорій, роздивляючись у далекозорну трубу.

- Можна було б і менше пороху, - сказав поляк, - але відстань велика, в чотири легше влучити.

Всі хто не був зайнятий веслуванням або вітрилами, приголомшено вдивлялися у Дніпро. Після вибуху навіть

жодного плавця не було помітно, всіх поглинула водна стихія.

- От китайці, от молодці! - промовляв Клименко. - Вигадали таку могутню зброю!

- А хто вони такі, тіі китайці? Де вони живуть? - здивовано запитав якийсь козак.

- Ет, брате! Аж на краю землі, де сонце починає свій схід, - відповів козакові Григорій.

- Дай їм Боже здоров'я і многих літ! - козак побожно перехрестився.

- Дивіться! Вони зупинились! Більше не переслідують! - радісно закричав Тарас Ловикінь.

І дійсно, баркаси та вітрильники збавили хід і рухалися на відстані, ніби роздумуючи, що їм далі роботи.

- Ану дайте їм ще декілька залпів із гармат під хвіст! Щоб весело було назад повертатись.

Гармаші, виконуючи наказ, зайняли позиції біля зарбзанів і приготувались стріляти. Всім було очевидно, що Бог дарував їм сьогодні визволення.

- Ну, прощавай, Касиме! - Григорій обійняв колишнього штурмана. - От як буває, війна, кровопролиття, а ми практично стали друзями.

- Я не турок і ніколи їм не симпатизував. Моя батьківщина - Ліван, і хоча я мусульманин, ми у Бейруті живемо поряд з християнами, як брати.

- Ти і твої люди дуже допомогли нам. Ось, тримай це срібло із захопленого флейта під Варною. Тепер воно ваше.

Григорій поклав на руку Касима товстий мішечок, у якому побрязкували австрійські талери. Підійшов осавул Клименко із Тарасом Ловиконем.

- Ця дорога, - показав осавул на битий шлях біля Дніпра, - виведе тебе на Муравський тракт, а ним до Перекопу один день іти, максимум два.

- Прощавайте, друзі, хорони вас усіх Аллах!

Касим зі своїми товаришами вирушили повз Дніпрові кручі у безкрайній степ. Козаки тут же на березі поховали своїх полеглих побратимів, насипавши невеличкі могили із хрестами зверху. Після короткої панахиди ніхто не хотів швидко повертатися на галеру. Довготривале плавання всіх виснажило, і відчуття твердої землі під ногами не хотілося змінювати на хитку дерев'яну палубу. Проте до острова Чортомлик, де знаходилась Січ, ще було сотні верст, а навкруги їх оточувала цілком ворожа татарська земля, тому необхідність продовжити подорож спонукала отамана віддати неприємний наказ.

- До човнів! Вирушаємо!

Молоді і старші чоловіки, які порозлягалися на молодій зеленій траві, під південним сонцем, позривалися з місць і неохоче полпентались до пришвартованих біля берега човнів. Раптом Тарас Ловикінь, який йшов поруч, схопився обома руками за шию. Крізь його масивні долоні дзюркотав яскраво-червоний струмок крові. Очі його округлилися на зблідлому обличчі, а закривавлені уста спромоглися лише прохрипіти:

- Помираю, братчики!

Із його потилиці стирчала чорна татарська стріла. Тарас впав на коліна, а потім сильні руки Григорія та Клименка підхопили його, та було вже пізно, кров залила дихальні шляхи і молодий козак задихнувся.

- Ногайці!⁷⁸ Їх тут сотні!

- Ціла орда! - закричали звідусіль козаки і кинулись бігти до води, стріляючи на ходу із пістолів.

На високих дніпрових кручах з'явилися сотні кінних воїнів із луками в руках. Гостроверхі шоломи з хутром, а також шкіряні обладунки, контрастно чорніли на стрімкому, жовтому від глини березі. Частина із них розпочала спуск із дикими воївничими криками та іржанням коней. Інші ж залишилися на висоті і засипали відступаючих козаків хмарами стріл.

- Гнате! Беремо його із собою. Тут не залишимо!

Григорій обхопив мертвого Тараса попід руки і потягнув за собою. Осавул підхопив небіжчика за ноги. Поруч впивалися у землю стріли, наче жала міфічних потвор, котрі шукають собі

⁷⁸ Ногайці - тюркський народ, який жив у Причорномор'ї під протекторатом Кримського ханства.

жертв. Деякі козаки падали, уражені їхніми гострими вістря-ми.

Раптом гострий біль охопив груди молодого отамана. Він інстинктивно випустив свою нелегку ношу і схопився руками за стрілу, яка стрімко увійшла у грудну клітку. Повітря вийшло із пробитої легені і створилося відчуття, ніби велетенська кам'яна брила виникла всередині, і тягне все тіло до землі. Смак солоної крові у роті та сльози, що виступили на очах - це останні свідомі відчуття, які запам'ятав Григорій. Образ батька, матері, а також сестри Віри, Оксани з дитиною на руках, все миттєво пронеслось у його голові. А потім провалля у темряву, у забуття...

ТАТАРИ?????

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Кривавий полин

Глава 27

Маленький Грицько з цікавістю розглядав птаха у клітці, який у свою чергу, підсилюючи увагу дитини, влаштовував різноманітні трюки та викрутаси, або просто чіпляючись лапками за решітку, висів униз головою і роздивлявся свого малолітнього сусіда, розумними пташиними очима. Це могло тривати годинами, що дуже полегшувало життя матері, котра тихо молилася біля вікна, вишиваючи різнокольоровими нитками велику білу тканину. Тітка Віра підсипала барвистій птасі проса, від чого вона радісно та гучно кричала, викликаючи веселий сміх у немовляти.

Оксана відчинила навстіж вікно, і гаряче степове повітря, наповнене запахом ковили, заповнило кімнату. Вітер у своєму пориві розвіяв чорне волосся та вуса молодого козака, що нерухомо лежав у ліжку із заплющеними очима та часто і поверхнево дихав. Його повіки затремтіли, обличчя напружилось від осмисленого болю та кволості, яка сковувала колись могутнє та спритнє тіло. Потріскані, сухі губи заворушились:

- Пити... дайте пити.

Дві молоді жінки одночасно підскачили з місць, наче вжалені.

- Ой! - скрикнула Віра. - Отямився! Я біжу хутко за Миколою, а ти дай йому води!

Поправивши на голові червоний чепець, вона стрілою вибігла геть із світлиці.

- Пий, Грицю, пий, моє серденько, - Оксана обережно приклала до блідих уст кухлик із водою.

Зробивши декілька ковтків, Григорій закашлявся і зморщився від різкого болю, що пронизав все його нутро.

- Де ми? - тихо, майже пошепки, запитав він, ледь-ледь розплющивши очі.

- Ми у заїзді, татарському. За п'ятдесят верст від Перекопу, але ти не хвилюйся, з господарем ми домовились, так що все гаразд.

Очі козака набрали осмисленого виразу і було помітно, що думки стрімким потоком вирують під його високим чолом.

- Як довго ми тут?

- Більше трьох тижнів, - Оксана чистою хустинкою обтерла Григорієві вуса та бороду. - Ти втратив багато крові і мав дуже сильну гарячку, якби не лікар Микола, то мабуть не вижив би.

Жінка побожно перехрестилася і підвелася з крісла. У цей момент двері гучно відчинилися і у кімнату забігли Нікколо Молінарі, Гнат Клименко та поляк Ян Барановський. Біля порогу топтались Василь Кривозуб і ще двоє батуринців.

- Хвала Всевишньому, ти оклигав! - Клименко міцно потис передпліччя молодого отамана.

- Все завдяки нашому італійському товаришу та його лікарському мистецтву, - артилерист Ян усміхався всім своїм гладенько виголеним обличчям, густо вкритим ластовинням.

Натомість сам італієць мовчки підійшов до хворого, торкнувся тильною стороною долоні чола, а потім, схопивши його зап'ястя своїми пальцями, протримав їх так деякий час.

- Ну що ж... Серце працює досить непогано. Дихання правда ще поверхнєве, проте легеня вже запрацювала і скоро повністю відновиться.

- Це тому, що пан Микола випустив із нею усю кров! - зауважила сестра Віра. - Легеня була повністю наповнена кров'ю.

Немов про щось згадавши, Нікколо закотив пацієнтові сорочку і всі побачили, що крім великої зашиті рани у правій частині грудини, нижче і збоку була маленька ранка, яка вже також загоювалась.

- Через поранену легеню ти втратив близько літра крові. Уся вона скупчилися в грудях і не давала тобі повноцінно дихати. Я її через цей прокол випустив і легеня віджила.

- Де всі? Що з кораблем? - Григорій обвів присутніх допитливим поглядом.

- Галера сіла на мілину за декілька годин після нашого відступу під натиском ногайців, - відповів Клименко із гіркотою

в голосі. - Козаки, донці, московити і всі, хто був на кораблі, розійшлися кожен у свій рідний бік. Залишилось тільки нас шестеро і жінки з дитиною.

- А скарбниця?

- Всі цінні речі та скарбницю ми забрали із собою. Тебе несли на ношах, а через п'ятнадцять верст від Дніпра натрапили на цей заїзд. Господарю представились волоськими купцями, що зазнали нападу розбійників.

- І що, він повірив? - Григорій ледь підвів голову з подушки.

- Мабуть, ні, проте кілька золотих монет повністю усунули всі запитання.

- Потрібно купити коней і прориватися до своїх. Скоро десь тут підйдуть наші війська з московитами.

- Вже купили, пане, - підійшов Кривоzub і зняв шапку. - Коні, мов ті степові орли, хоча не зрівняються з нашими, які залишились у Гезлеві.

Гіркий спогад кольнув у серце Григорія і він втомлено заплющив очі.

- Ти не хвилюйся, пане отамане, - сказав Кривоzub. - Час зараз військовий, постояльців крім нас тут немає, а господар тих рідкісних подорожніх, які питають про нічліг, відсилає геть, мовляв: «Пошесьть у нас».

- Коли я зможу встати? - Григорій благально поглянув на італійця.

Молінарі глибоко вдихнув і задумливо промовив:

- Не менше двох тижнів. Раніше ніяк не можна, щоб не спровокувати внутрішню кровотечу.

Козаки тривожно переглянулись, а отаман хотів щось сказати, натомість глибоко закашлявся і втратив свідомість.

- Ну гаразд! - сказав Клименко. - На віднову потрібен час, не будемо турбувати пана отамана!

З цими словами всі, крім лікаря та жінок, вийшли геть і зачинили за собою двері. У Оксани по щоках потекли крупні сльози. Малий Грицько також чомусь заплакав.

- Не все так погано, - сказав Молінарі, - пацієнт повільно, але видужує. Віро! У степу зацвів *Adonis vernalis*⁷⁹, ходімо до-

⁷⁹ Горлицвіт весняний.

поможеш назбирати, він дуже помічний для ослабленого серця та легень.

І Віра, взявши полотняну торбу, пішла за лікарем, який, як завжди, випромінював мир та спокій.

Спливали дні повільного відновлення. Рана від стріли затягнулася, підсохла, і більше не кровоточила. Дихати стало легше, особливо після медитативних вправ, які влаштовував Нікколо на задньому дворі заїзду. Сидячи на траві із хрещеними ногами, вони глибоко вдихали ранкове степове повітря, а потім після тривалої паузи видихали. При цьому про себе промовляли слова медитативної молитви: «Всяке дихання нехай хвалить Господа!» Сила поверталася у молоде тіло, і Григорій вже обходився без сторонньої допомоги. Але душевні травми заживають куди повільніше від тілесних. До ще свіжого горя через втрату наставника - сотника Шила, доєдналася смерть близького товариша Тараса Ловиконя, який був відданим братом по зброї та й по життю.

Під час чергової медитації, коли сонце піднялося вже досить високо і ніжно обігрівало спину, Григорій відчув легке лоскотання на своєму обличчі. Розплющивши очі, він побачив двох яскравих, різнокольорових метеликів, що сіли йому на чоло, так, ніби він був велетенською квіткою. Приклавши пальці, юнак дав можливість красивими комахам перелізти на руку, після чого підвівся і вирушив до будинку, бажаючи потішити цим чудом природи маленького Грицька. Проходячи через абрикосовий сад, що саме пишно розцвів, він почув різкі голоси та лайку, що долинали із просторого ганку перед заїздом. Гнат Клименко та Ян Барановський, не добираючи слів, гучно сварилися.

- Що то за бздури! Хмельницький - то був хлопський круль, а козаки його - то розбишаки і лайдаки!

- Так, і ці лайдаки розбили вщент вашу шляхту під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями. Хмель дійшов до Замостя і якщо б пішов далі, то застав би у Варшаві гору намочених підштанків!

Клименко, весь червоний від запеклої суперечки, розгладив свою сиву чуприну і залишився задоволений від сказаного. Натомість поляк тільки-но почав розпалюватись. Він належав до безземельної, проте шляхетної родини, представники якої колись воювали у польському війську під керівництвом короля Яна Казимира. Тому слова осавула зачепили його за живе.

- Ми, поляки, принесли у цей дикий степ цивілізацію, культуру та просвіщення, але темним хлопам то не було потрібно, їм лиш горілки, пиятики та побайдикувати!

Осавул, який до того сидів на дерев'яних сходах, схопився з місця і підбіг до поляка.

- Принесли культуру?! Ще б пак! Ви принесли гніт, панщину та неволю! Ми українці - нащадки Київської Русі, наші князі століттями управляли своїми землями, аж поки не прийшли монголи, а потім ви!

- Які князі?! Що ти мелеш! Маш в дупе робакі!

- Ах ти ж, бісова челядь! Амінь тобі зараз буде!

- Пся крев! Глухий дупаку!

З цими словами сивочолий осавул і кучерявий пушкар, вчепившись один в одного, покотилися по подвір'ї перед ганком. Добре, що земля була густо вкрита килимом зеленого споришу, який захистив їхні боки від ударів.

Отак їх стогнучих, крикаючих і засипаючих один одного прокльонами, застав Григорій, який відчинив хвіртку із саду і зайшов на подвір'я. Метелики із руки миттєво здійнялися у повітря, мерехтячи своїми жовтогарячими крильцями. Гармонія ці була остаточно порушена, і вони безумовно першими це відчули.

- Підійміться негайно! - гаркнув молодий отаман. - Ви що тут геть подуріли! Двоє старших чоловіків, одному під шістьдесят, іншому за сорок, а поводитесь немов хлопчачки після вєчорниць!

Клименко та Ян Барановський підвелися, важко дихаючи та обтрушуючись від дрібної трави та пороху.

- Пробач, отамане, не зміг стерпіти! Він нашого брата козака бидлом обізвав!

- А він мій народ - ляхами-свинопасами!

Обоє стояли виснажені, скуйовджені і озлоблено зиркала один на одного. Григорій впритул підійшов до непримиримих опонентів і поклав свої руки обом на плечі.

- Батьки! Адже за віком ви мені неначе батьки. У такий нелегкий і повний небезпеки час, ви затіяли сварку та вороженечу? Сором вам! Українці та поляки - це немов рідні брати із одного слов'янського коліна. Подібна віра, традиції, культура - це те, що єднає наші народи, які століттями співжили на одній землі. Наш гетьман Хмельницький ніколи не посягав на польські землі, а лише домагався рівних прав для українського козацтва. Тому і не рушив на Варшаву у 1648 році, а визнав Яна Казимира своїм королем і володарем. Українці та поляки не лише воювали між собою, вони також дуже часто були союзниками і однодушно ставали до бою проти спільного ворога - Порти чи Москви. У численних братських могилах українці лежать разом із поляками, із якими одночасно прийняли смерть у кривавих боях. І важливими є навіть не війни, у яких наших два народи були союзниками, а довгі роки мирного співжиття, коли польський селянин допомагав українському зібрати збіжжя, а українець ділився своїм куснем хліба з нужденним поляком. Ми віримо в одного і того самого Бога - Ісуса Христа, який основою християнської віри визначив любов, терпимість та милосердя.

- Це добре він сказав!

- Недарма Розумом прозвали.

- Ось що означає навчатись у бурсі!

Це Кривоzub із козаками вийшли із дверей заїзду і, схвалюючи промову Григорія, з цікавістю розглядаючи пошарпаних товаришів.

- Пшебач мне! - сказав Барановський, простягаючи руку для рукостискання.

- І ти мені прости, Яне! - Клименко схопив простягнуту руку і міцно обійняв поляка, відірвавши від землі, так що останній навіть зойкнув.

Всі присутні весело розсміялася, радіючи за побратимів. До Григорія підійшов Кривоzub.

- Отамане! Є дві новини: перша, тут недалеко зупинилася

велика чумацька валка, їдуть у Ніжин. Можеш із ними свою родину відправити ближче додому.

- А друга? - запитав Григорій.

- Хан Селім Гірей, із п'ятдесятитисячним військом, став на річці Каланчак. Це у шістдесяти верстах звідси.

Чумацький табір було чутно за декілька верст. Ревіння десятків волів, іржання коней, а також гамір людей, котрі великими ватагами влаштовувались для обіду, та й просто, щоб у затінку великих завантажених возів, які ще називають мажами, погомоніти про життя, про торгівлю, про різноманітні бувальщини. Дим від похідних казанів здіймався високо у безхмарне небо, а потім розносився степом на великі відстані. Запах пшоняної каші та рибної юшки спонукував зграї голодних вовків задрісно підносити сірі морди і, приюхавшись, вити з голоду. Біля табору, окремим осідком, розмістився невеликий козачий загін, числом двадцять чоловік, який у разі ворожого нападу, зобов'язувався дати лиходіям рішучу відсіч. Та й самі чумаки не були лише простими торговцями. Багаторічні мандри, з різноманітними пригодами, загартували їх і вишколили, як справжніх воїнів. Вони впевнено тримали у руках шаблю, влучно стріляли із мушкетів, а також освоїли невеликі гармати-фальконети, які облаштовували на багатьох возах. Саме слово «чумак» із тюркських мов означає «сильний, дужий». У валці було близько сотні важких возів, кожен з яких міг вмістити до шістдесяти пудів солі. Хоча на деяких везли також засолену та копчену рибу. Дужі воли, бессарабської половної масті, з просто гігантськими рогами добросовісно тягнули чумацький крам широкими шляхами Гетьманщини, Московії та Речі Посполитої. Зараз вони мирно відпочивали, жуючи степові трави і ліниво відмахувалися довгим хвостом та лапатими вухами від набридливих комах. Обіднє сонце припікало.

Григорій, сидючи на гнідому коні степової породи, об'їжджаючи ряд розпряжених возів, звернувся до чумака, що кутив люльку, лежачи біля воза:

- Боже помагай! А де знайти старшого?
- Дякую! Помагай Боже і вам! А ось великий намет бачите, он там пан Христудул і перебуває.

- Спасибі!

Отаман у супроводі трьох козаків спрямували коней до вказаного намету.

Старий грек, із смаглявою шкірою і сивим довгим волоссям, уважно перечитав гетьманську грамоту, котра засвідчувала особу та статус Григорія. Розумні очі відірвалися від тексту і поглянули на присутніх.

- І чим скромний ніжинський торговець може допомогти посланцям його ясновельможності?

Григорій ступив крок вперед і попросив:

- Заберіть мою сім'ю до Ніжина, скоро все навкруги поглине пекло війни, а жінкам та дітям тут не місце.

- Гарзд, пане, я залюбки вам допоможу, - грек злегка усміхнувся. - Проте ми люди прості, до комфорту не звикли...

- Не страшно. Це на всі можливі витрати, - Григорій виклав перед купцем три золотих червінці. - Через декілька місяців я за ними повернусь і доплачу ще стільки ж.

- Бережи вас Бог, молодий чоловіче, - грек накрив монети своєю старечою, зморщеною рукою. - Вирушаємо на світанку, для вашої родини буде надано окремий закритий віз.

Наступного ранку, на Юріїв день⁸⁰, Григорій Старосельський розпрощався зі своїми рідними у чумацькому таборі, і у супроводі Нікколо Молінарі, Яна Барановського, Гната Клименка та трьох козаків відправився у степи південної Таврії.

Глава 28

Військовий табір московсько-козацьких військ.

Урочище Чорна Долина.

16 травня 1689 рік.

Гетьмана Івана Мазепу переповнювали відчуття, що він вже це все переживав одного разу. Цей випалений вогнем

⁸⁰ 6 травня.

навкруги степ, який навмисно підпалили татари, позбавляючи війська корму для коней. Ці безводні пустельні землі, у яких всі нечисленні колодязі отруєні і непридатні для пиття. А привезена із собою вода, вся протухла і від неї у багатьох кинувся кривавий понос. Ці стомлені, понурі обличчя козаків та царських стрільців, які від тривалого двомісячного переходу, сповненого виснаженням та нуждою, геть втратили бойовий дух. Сварки, непорозуміння, суперечки - все це вже було, а саме два роки тому, у цих же причорноморських степах. Військо тоді очолював князь Василь Васильович Голіцин та гетьман Іван Самойлович, Мазепа був при ньому генеральним осавулом. Значних боїв практично не було. Їх переміг безводний, випалений степ та голод. Цей невдалий похід став крахом для бідного Самойловича і піднесенням для нього самого. Іван Степанович, за підтримки Голіцина, сам очолив Гетьманщину.

Роздуми гетьмана перервав посланець від князя, увійшовши до шатра.

- Ваша ясновельможносте! Князь Голіцин запрошує вас на обід та військову нараду опівдні.

- Гаразд, скажи князю, що прибуду.

Посильний із поклоном вийшов, а гетьман підійшов до похідних ікон у кутку і запалив перед ними свічку. Спас Нерукотворний суворо поглядав з ікони на раба Божого Івана, проникаючи глибоко в душу і спонукаючи каятись за численні прогріхи, амбіції.

«В політиці інакше неможливо», - Мазепа важко зітхнув і перехрестився. - «Добрим є все, що сприяє укріпленню держави. На шляху до цього прийнятними є всі засоби: хитрість, обман, підступ і навіть відкрите насилля», - згадав гетьман науку флорентійського мислителя Макиавеллі. При цьому поглянув на лик Ісуса. Подув степового вітру увірвався до шатра і задув свічку, від цього ікона знову потемніла, оповита напівтемрявою шатра. Гетьман рішуче розвернувся і вийшов геть.

Князь і воєвода Василь Васильович Голіцин слухав доповідь неухважно, розсіяно, зиркаючи очима то на боярина Леонтія Неплюєва, що власне доповідав, то на гетьмана Мазепу, який сидів по праву руку. Бояри Шереметьєв, Долгоруков та Олексій Шеїн примостилися навпроти та із задуманими мінами на бородатих обличчя, гадали кожен про щось своє. Травнева спека давалася взнаки, навіть свіжі степові вітри не обсушували крупні краплі поту, які стікали по боярських чолах та шиях. Чашник, молодий юнак знатного роду, наповнив срібні кубки ароматним рожевим вином і поквапився вийти, оскільки настрої можновладців був похмурим, а звіт Неплюєва тільки погіршував його.

- Татарська кіннота, що на нас напала позавчора, не належала до основного війська хана. Це був швидше передовий загін, який налічував близько десяти тисяч аскерів⁸¹.

- Брехня! - сказав зовсім молодий боярин Шереметьєв. - Їх було вдвічі більше!

Дзвінкий голос юного дворянина вивів із сонних роздумів присутніх і вони крутячи головами та часто кліпаючи, зосередили погляд на Неплюєві.

- Отже, - вів далі боярин, - татари спочатку вийшли на військо Шеїна і стрімким, рішучим нападом ледь не знищили його, але спокусившись на багатий обоз, почали його грабувати. У цей час підійшла допомога від його світлості князя Василя Васильовича і відкинула татар. Тоді вони, кинувшись зліва направо, атакували полк Шереметьєва, а він, будучи у нас найменш чисельним, пустився навтьоки. Ворог не став їх переслідувати і знову взявся грабувати вози із гарматами та боеприпасами.

Шереметьєв зірвався з місця і хотів опротестувати факт втечі, проте князь Голіцин жестом руки посадовив його назад у крісло.

- Які наші втрати? - запитав він, буравлячи доповідача своїми глибокими, спокійними очима.

- Втрати невеликі, - сказав Неплюєв, - сорок шість стрільців вбитими і близько сотні поранено. Позбулися ми п'яти важ-

⁸¹ Аскер - татарський кінний воїн.

ких гармат і двох возів з порохом. Якби не козацька піхота, що надійшла на порятунок, втрат було б більше.

- Скільки полягло татар? - запитав князь Долгоруков, середніх років чоловік із рудобородим, кам'яним обличчям.

Неплюєв, підглянувши в невеликий листок, оголосив:

- П'ятдесят одного татарина було вбито, десять важкопоранених взято у полон.

- Отже втрати майже однакові, - зауважив гетьман Мазепа, - проте ініціатива на їхньому боці.

Князь Голіцин важко зітхнув:

- Татари уникатимуть генеральної битви, а будуть виснажувати нас ось такими точковими ударами.

У цей момент заслін у шатрі розкрився і перед учасниками наради постав секретар Голіцина із стурбованим обличчям.

- Ваша світлосте, Василю Васильовичу, тут наш військовий роз'їзд затримав якусь групу людей, які видають себе за козаків, хоча всі якісь різні і за віком і за станом. Ми їх роззбрóли і хотіли допитати як слід, проте один із них настирливо домагається зустрічі із його ясновельможністю гетьманом Іваном Степановичем Мазепою. Каже, що є його дипломатичним посланцем.

Мазепа від почутого швидко підвівся і легенько кивнув князеві. Голіцин тихо промовив:

- Приведи їх всіх сюди.

Гетьман вийшов із шатра, а за ним і князь Голіцин. Сонце стояло у зеніті і розпікало навколишній степ та величезне військо, що отаборилося на багато верст навкруги. З невеликого пагорба, де розташовувалась ставка московського князя, відкривався вид на сотні великих і менших похідних наметів, над якими майоріли бойові знамена відомих російських дворянських родів. На невеликій віддалі, на ще одному пагорбі, розмістились гетьманські полки та запорозькі загони кошового Івана Гусака. Козацьке п'ятдесятитисячне військо почувалося у степу звичніше, аніж московити, крім того, вони у поході брали участь всього місяць, а війська Голіцина вже більше двох. Із ста дванадцяти тисяч, які вийшли з Московії, загинули від хвороб, виснаження та в боях вже близько півтори тисячі

душ. Війна - справа дорога, і забирає вона найцінніше - людські життя.

Із-за декількох спарованих возів вийшов рейтарський офіцер⁸².

Разом із десятком стрільців він супроводжував сімох бранців, які виглядали немов справжні татарські воїни - стебновані халати, гостроверхі шоломи, шкіряні чоботи... Ось тільки обличчя у них зовсім не татарські.

Гетьман Григорія впізнав одразу і підійшов впритул.

- Грицю! Святі Небеса! Ти живий! - Мазепа схопив юнака і притулив до своїх широких грудей.

Рейтари та стрільці переглянулись між собою, офіцер, зрозумівши, що арештував не шпигунів, а довірених людей ясновельможного гетьмана, стрімко кинувся перерізати мотузки, які зв'язували бранцям руки.

- Ваша ясновельможносте! Іване Степановичу! Ми маємо важливу новину. Зараз тут буде хан з усім своїм військом! - Григорій задихався від хвилювання. - Ми слідкували за ними. Їхні розвідники знищили всі стрілецькі та козацькі роз'їзди. Їх ніхто не виявив і вони нападуть зненацька.

- Скільки у нас часу? - запитав князь Голіцин.

- Близько пів години, не більше.

Обличчя московського полководця, гладке і вкрите невеличкою борідкою, зблідло, мов сметана. Він хрипло віддав наказ:

- Бояри! Всі до своїх полків! - потім обернувся до свого секретаря. - Ємельянов! Організуй артилерійські розрахунки. Зустрінемо Селім Гірея добірними чавунними ядрами.

Проте секретар, опустивши очі, тихо промовив:

- Неможливо, ваша світлосте. Головний пушкар загинув вчора від ран, отриманих в бою, а всі інші пушкарі зараз в полку князя Долгорукова, за три версти звідси. Поки вони сюди дістануться, пройде більше ніж пів години.

Голіцин закипів, стиснувши кулаки:

- Ах ви ж, сучі виродки! Я ваші голови насаджу на списи і виставлю перед усім військом! Гінців за пушкарями, негайно! Заженіть коней, але щоб вони вже були мені тут!

82 Рейтар - панцирний кавалерист у московському війську XVII ст.

- Ваша світлосте! - Григорій підійшов до великого князя. -
Зі мною досвідчений польський артилерист, який керував гар-
матними розрахунками у військах Речі Посполитої.

- Справді? - князь недовірливо підняв брови.

- Ми звільнили двісті бранців на турецькій галері, серед
них і був наш майстер гарматної справи, а також ще лікар Нік-
коло Молінарі.

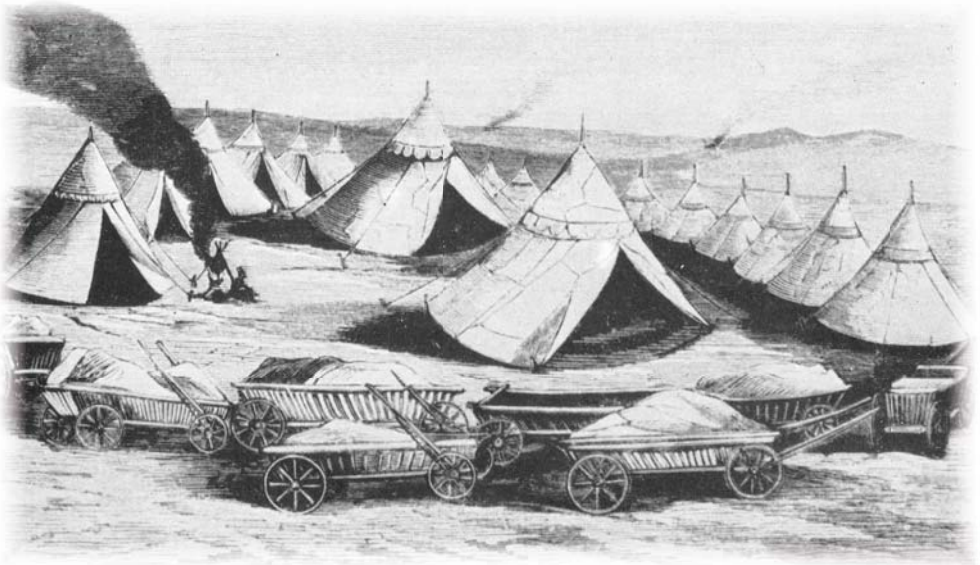
Італієць та поляк вийшли вперед і вклонились.

- Ян Барановський з Ольштина, - відрекомендувався поляк.

- Штудіював гарматну справу в Республіці Об'єднаних Провін-
цій⁸³. Брав участь у багатьох боях по цілій Європі.

Хоча зовнішній вигляд Барановського не свідчив про ньо-
го, як про воїна, проте впевнений голос та відсутність альтер-
нативи зробили свою справу. Ініціативу взяв на себе Мазепа.

- Чудово! Про свої пригоди потім розповісте, а зараз беріть-
ся до справи. Необхідно організувати оборону!

83 Голландська держава у 1581-1795 рр.

Глава 29

Основний удар ханських сил мав прийняти казанський полк боярина Шереметьєва. За його наказом стрільці нашвидкуруч зводили вагенбург - польове фортифікаційне укріплення із з'єднаних між собою возів. Важкі підводи скрипіли і тріщали від щільного зсування, проте зовсім скоро у степу постала надійна барикада, за якою сховалися сотні стрільців із мушкетами наготові. Вище вагенбурга на невеликому пагорбі кипіла робота з облаштування гарматних розрахунків. Хоча артилеристів-офіцерів майже не було, стрільці з гарматних команд справу свою знали пречудово. Важкі польові гармати вишикували в ряд у напрямку, звідки очікували напад ворога. Ян Барановський скинув з себе турецький халат і ходив у білій полотняній сорочці та чорних вузьких штанях. Чим особливо вирізнявся на тлі червоних стрілецьких каптанів.

- Заряджаме шрапнельними зарядами! - наказував він пушкарям.

Поки військові закладали в гармати картуз із порохом, а за ним циліндричний, мішковинний заряд з чавунними кульками, Барановський виставляв і перевіряв приціли.

- Стріляти прямим наведенням, з відстані триста сажнів, тільки за моєю командою! - суворо застеріг головний пушкар.

- А чи не занадто близько ми ворога підпускаємо? - боярин Шереметьєв, молодий дворянин, представляв у війську свого батька, який за станом здоров'я не брав участі у поході. Стрімкий бій із татарами напередодні повністю позбавив юного князя бойового запалу.

- Ні, ваша світлосте, - відповів поляк. - Шрапнель найефективніша у ближньому бою. Металеві кульки, а їх тут багато тисяч, з пекельною силою вирвуться із гарматних жерл і викосять у зоні ураження велику кількість супротивника. Це вже повірте моєму досвіду. Шкода тільки, що залп ми зможемо зробити лише один.

- Чому це один? - похмуро запитав боярин.

- Все просто! Ми не встигнемо перезарядити гармати. Татари вже будуть на нашій позиції і ми вступимо в рукопашний бій.

Шереметьєв щось невдоволено пробурчав, а Барановський, ввічливо перепросивши, квапливо побіг до наступних гармат.

Мазепа для оборони від татар вислав три полки: Миргородський, на чолі з полковником Данилом Апостолом, Стародубівський з Михайлом Миклашевським і Переяславський, який повів у бій полковник Іван Минович. Крім того, з гетьманськими полками виступив кошовий отаман Іван Гусак із запорожцями, які переважно воювали як піхотинці.

Після короткої зустрічі з гетьманом, Григорієві одразу повернули його зброю - палаш та пістолі. За розпорядженням генерального обозного, йому і Клименкові, разом із батуринцями, видали плетені, доволі важкі кольчуги, які вони одягли поверх сорочок. Від кулі це не дуже надійний захист, але рубаний удар може витримати. Свіжі, нагодовані коні, бадьоро неслися риссю, козаки поспішали, ворог міг напасти у будь-яку мить. Клименко дістав шаблю і перехрестився нею:

- Пресвята Богородиця Покрова, дозволь ворога лиходія сьогодні побідити! Амінь.

Багато хто із козаків молились, цілували натільні хрести, іконки. Дехто розпалювався надмірними жартами, в такий спосіб долаючи напругу очікування бою.

На місце, де стояв полк Шереметьєва, прибули якраз вчасно. На обрії сірого випаленого степу почали з'являтися сотні вершників, а за ними ще і ще... Складалося враження, що їм не буде кінця. Коли татари пустили своїх коней галопом, то порох від випалених трав і сухої землі покрив їх сірою хмарою пилу. Гул від тисяч кінних копит і криків вершників наростав. Величезна стихія, яка скупчилася на цьому відрізьку таврійського степу, набравши розгону та люті, загрожувала поглинути все на своєму шляху. Серця воїнів з обох сторін охоплювали гнів, ненависть і бажання вбивати. Війна - це арифметика: чим більше живої сили противника буде знищено або захоплено, тим швидше буде досягнута над ним перемога.

Артилеристи запалили гноти і очікувально дивилися на узвишшя, де стояв їхній командир - Ян Барановський, чекаючи від нього сигналу. Проте він на них не зважав, а пильно дивився у далеkozорну трубу, позичену у Григорія, відслідковуючи пересування татарської орди. Коли відстань до перших вершників сягнула не більше треста сажнів і можна вже було розібрати на слух їхній бойовий клич: «Бісмаллах!»⁸⁴, Барановський відклав оптичний прилад і високо підняв червоний прапорець на дуже довгому деревку, що означало: «Вогонь!». Через декілька секунд більше сотні польових гармат дали дружній зал по противнику, що стрімко наближався. Від неймовірного гуркоту у багатьох позакладало у вухах, а більшу частину царських позицій заволокло білим димом. Через хвилину, коли степовий вітер розігнав димову завісу, всі побачили жажливі наслідки смертоносної шрапнелі. Сотні татар лежали нерухомо на землі, разом із ними і їхні коні. Деякі здригалися у передсмертних конвульсіях, поранені тварини жалібно іржали, відчуваючи холодний подих смерті⁸⁵.

Гарматні обслуги, здійснивши залп, не стали чистити жерела і охолоджувати гармати, а відразу схопивши мушкети, взяли обстрілювати ворога, який був вже поруч.

Подолавши короткочасне збентеження, татарська кіннота ринула вперед. Воїни дістали короткі луки і просто на ходу почали випускати хмари стріл по московитах, що засіли за взовими укріпленнями. Це були елітні ханські кавалерійські війська - нукери, кожен з яких був одягнений у добротну захисну кольчугу, гостроверхий шолом та захищений круглим металевим щитом. Загартовані у численних боях і вихованні для боїв із раннього дитинства, ці безстрашні вершники, славилися своєю вправністю та доблестю на усіх полях битв, де кримський хан виступав союзником Османської імперії.

Попереду кінноти мчав вершник із величезним блакитним стягом на якому був зображений Тарак-тамга - герб Кримсько-

84 В ім'я Аллаха!

85 Фуа де ла Невіль - французький дипломат, учасник походу, описуючи цю битву, подає дані про чотириста вбитих татар від артилерійського залпу і обстрілу стрільців.

го ханства, який за формою дуже подібний до кириличної літери «Т».

Під масованим мушкетним обстрілом татари, зазнаючи втрат, досягли вагенбурга московського війська. Почався запеклий рукопашний бій. На боці стрільців були барикадні укріплення, які важко було подолати кінному воїну, проте бойовий дух в рази був сильніший у татар, за спинами яких залишився рідний дім. З войовничими криками вони заскакували на вози і рубали червонокаптанних стрільців своїми кривими шаблями. Навіть будиши важкопораненими, не відступали, а продовжували бій, допоки не падали знесилені від втрати крові.

Полкові боярина Шереметьєва загрожувало повне знищення, проте підмога надійшла вчасно. З правого флангу з'явився князь Голіцин з військами, а з лівого вдарили козаки.

Григорій Старосельський, оточений з усіх боків козаками миргородського полку з оголеними клинками, верхи на конях, з войовничими вигуками, немов гострий меч вчепились у підбрюшшя татарського війська. Правду говорив колись сотник Шило, ці маленькі бої, що траплялися раніше, ні у яке порівняння не йдуть з цією справжньою битвою, яка розгорілася у причорноморському степу.

Крики, прокльони, звіриний рик змішалися із вигуками імен християнського Бога чи мусульманського. Кожен воїн бився, не даючи можливості противнику вбити себе, і намагаючись якнайбільше відіслати на той світ своїх ворогів. Ті, хто виявляли слабкість і дозволяли страху проникнути в серце, швидко втрачали бойовий дух і лише оборонялись, а це суттєво зменшувало шанси вижити. З іншого боку власне страх додав Григорієві сили і запал у бою. Він смерті не боявся зовсім. Страшно було залишити у цьому жорстокому світі своїх найрідніших людей - Оксану, Віру, маленького Грицька. Хто подбає про них? Хто оборонить і захистить? Кому нема чого втрачати, той нічого не боїться. Гетьманському посланцю було що втрачати. Він тільки-тільки знайшов свою родину і відчув себе по-справжньому щасливим, і це відчуття щастя був готовий боронити за будь-яку ціну.

Стиснувши міцно руків'я палаша і подумки віддавши себе в опіку Господу, Григорій блокував удар важкої кавалерійської шаблі, яку тримав у могутніх ручищах справжній Голіаф, триаршинний татарський аскер⁸⁶.

- Проклятий гяур! - процідив крізь рідкі зуби татарин і його смагляве, вкрите невеликою борідкою лице перекосила гримаса ненависті та злоби.

Григорій перейшов від захисних блоків до контрнападів і під час вдалого випаду зачепив гострим кінцем леза незахищену ділянку шиї богатиря.

З відкритої рани бризнула яскраво-червона кров, яка пульсуючим фонтаном стікала нукерові під кольчугу. Округлені від

⁸⁶ Ріст татарина був 216 см.

несподіванки очі супротивника звузилися і стало зрозуміло, що він буде битися на смерть.

«Поранений звір - найнебезпечніший, бо може за собою потягнути багатьох інших», - згадав Григорій науку свого вчителя Шила. І дійсно, несамовиті, надзвичайної сили удари кривої шаблі, посипались один за одним. Юнак намагався зусиллям волі і фізичними спротивом не втрачати дихальний ритм. Не дозволяючи думкам хаотично бігати, він весь свій розум зосередив на одній фразі: «Nobiscum Deus!»⁸⁷. І коли знавсілий татарин забарився, атакуючи, Григорій контрвипадом наніс йому смертельного удару, розсікаючи обличчя.

Бій навкруги кипів із пекельною люттю, полонених не було. Багато хто, з обох боків, боровся чесно і благородно, сходячись з противником і виходив переможцем, відправляючи його в кращий світ, або сам клав свою голову, будучи переможеним. Але були й такі, що обагрювали свої шаблі ворожою кров'ю, завдаючи ударів в спину, коли ворог був зайнятий іншим противником. Що поробиш... війна...

87 З нами Бог!

Люди, коні, зброя та обладунки, червоніли кров'ю вбитих та поранених. Степ вкрився сотнями трупів. На відміну від багатьох, Григорій не рахував кількість здоланих ним супротивників. Тим більше не піддавався нездоровій ейфорії через вбитих татар. Кожен ворог, навіть іншої віри, є творінням рук Господніх, носій Божого образу та подоби, чийсь син, брат або батько. Недарма Молінарі застерігав, що кожне вбивство несе за собою внутрішній дисбаланс. Проте у всіх було головне завдання - перемогти і при цьому залишитись живим.

Під натиском рейтарів Голіцина та козацької кінноти, татари стали відступати. Гучний звук турячого рогу дав їм для цього законні підстави: «Відступ!» Їх ніхто не переслідував, князь не віддав такого наказу, а приголомшені кривавою битвою вояки, змученими поглядами проводжали недобиту татарську кінноту. Навкруги стогнали поранені, у багатьох були відрубані кінцівки, і вони із затуманеною свідомістю тихо ворухили губами, читаючи самі собі відхідну молитву. Проте санітарні команди невеликими групами шукали, хто ще живий і, намагаючись зупиняти кровотечі тугими перев'язками, транспортували їх у польовий лазарет. Декілька священників тут же відпускали вмираючим їхні гріхи, уділяючи розрешення.

Голіцин, Шереметьєв, боярин Неплюєв та козацькі полковники з'їхалися до купи і спішилися з коней.

- Славна була баталія, хвала Богові! - виголосив Данило Апостол, миргородський полковник, вкритий ранньою сивиною довгов'язий козак.

- Проте хана тут не було, ані нурредіна Азамет Гірея! - зауважив князь Голіцин.

Григорій, прислухаючись до старшинської розмови, став підходити ближче, ведучи за собою важкодихаючого коня. Коли до вельмож залишилось декілька сажнів, за спиною почувся тупіт від прибіглого галопом рисака. Гонець весь спітнів й зміг тільки видихнути із себе:

- Хан і все військо напали на Охтирський та Сумський слобідські полки!⁸⁸

⁸⁸ Слобідські козацькі полки - військово-територіальні козацькі формування на території Слобідської України, що не входила до складу Гетьманщини. У 1651-1765 рр. підпорядковувались Московському царству з правом автономії.

Омелян Гнатович Українцев, сорокавосьмирічний думний дяк, був у доброму настрої. Швидше за все татарська навала його не зачепить. Принаймні про це, годину тому, повідомив гонець від князя Голіцина. Весь удар ханського війська прийме авангард бояр Шереметьєва, Неплюєва та Шеїна. От і славно! Воювати Українцев не любив зовсім. Все свідоме життя прослуживши у Посольському приказі, і тепер фактично ставши його очільником, він почувався на дипломатичній службі, мов риба у воді. Сотні успішних посольських місій, таємних переговорів із впливовими монаршими домами Європи, вміла кадрова політика всередині приказу - все це підняло Омеляна Гнатовича на найвищі урядові щаблі Московської держави. Він був окрилений від успіхів та задоволений життям. Аж тут зненацька клята війна та розпорядження царівни Софії: «Прийняти командування над Охтирським та Сумським слобідськими полками». Маячня якась! «Ну який із мене полководець?» - питав себе дяк: «Я і в молоді роки погано шаблю у руці тримав, а про що вже тепер говорити?»

Українцев важко зітхнув і витер спітніле від спеки чоло. Навіть у шатрі було важко дихати.

- Гаврюшо! - кликнув він слугу. – Принеси-но мені холодного квасу та чисту сорочку. Ця що на мені геть-чисто змокла.

- Слухаюсь, ваша світлосте!

Від холодного напою все нутро дяка охопило райське блаженство. Він із почуттям задоволення витер вуса та темно-руду бороду білосніжним рушничком, розшитим золотими півниками.

- Ех, Гаврюшо! Якби світом управляли дяки з посольських приказів, то війн практично не було б!

Слуга і одночасно секретар, молодий московит із русявим волоссям і ріденькими вусами, хитро примружив очі.

- А що з військовим людом накажете вчинити, ваша світлосте? Ви ж знаєте, які вони до бунтів охочі. Їх же чимось зайняти слід?

Українцев невдоволено поглянув на слугу, чи не занадто зухвало себе поводить?

- Ну от що, піди і сповісти полковників, що я їх чекаю у себе із полковими старшинами, і якнайшвидше!

- Слухаюсь, пане!

Слуга відкрив двома руками заслін шатра і так застиг, немов перетворившись на камінь. Через якусь мить він впав на землю, як сніп, а із лівої очниці у нього стирчала чорна татарська стріла.

Дяк впустив із рук дзбан з квасом. Руки його затремтіли, немов від лихоманки, так що він із великим зусиллям зміг перехреститися. У цей момент навколо десятки голосів закричали:

- Татари!

- Татари напали!

- До зброї!

У шатро забіг козацький осавул.

- Омеляне Гнатовичу! Ваша світлосте! Біда!!! Все військо татарське тут на чолі із Селімом Гіреєм!

- Господи вседержителю! Що ж нам робити?

- Одягайтесь! І якнайшвидше потрібно тікати! - з цими словами осавул подав дякові панцирний куюк, розкішно розшитий золотом.

У цю мить мушкетна куля прострелила стінку шатра і сліпучий промінь сонця освітив злякане обличчя можновладця.

- Ходімо, ходімо швидше, пане, покваптесь!

Навколо вирувала запекла битва, хоча швидше її варто назвати бійнею. Слобідські козаки були заскочені ворогом зненацька і були до бою зовсім не готові. Проте ніхто своє життя дарувати ханові задарма не збирався. Оборонці відчайдушно захищались, сподіваючись на Божу милість та вправність своєї шаблі.

Татари оточили табір з усіх боків, частина наметів та возів були підпалені і яскраво горіли жарким полум'я, яке швидко пожирало все навкруги. Омелян Українцев, оточений вірними охоронцями, з відчайдушними боями проривалися геть із табору, шукаючи вільних коней. Декілька козаків, попередньо зібравши десяток мушкетів, зайняли вогневу позицію за великим завантаженим фуражем возом, почали обстрілювати з-за

нього татар, і вельми успішно. Мушкетна куля з величезною убивчою силою пробивала кольчуги та шоломи аскерів, вивільняючи їхні правовірні душі із тлінних тіл. Група нукерів кинулася на захисників думного дяка і між ними зав'язався смертельний бій, проте Українцев не став відсиджуватися в стороні і звівши курки своїх новеньких, кремнієвих пістолів, розрядив їх впритул у гострошоломні татарські голови. П'ятеро козаків з його ескорту швидко розібралися із чотирма супротивниками, хоча і зазнали також значних поранень. Великий загін яничарів, у зелених каптанах і білих клобуках, декількома влучними залпами із важких рушниць, розстріляли вогневу точку козаків на возі з вівсом. Вони нерухомо лежали біля коліс, широко розкинувши руки і оглядаючи незрячими поглядами блакитне небо.

Між тим атака татар охопила вже весь слобідський табір. Багатьох поранених козаків зв'язували мотузками і тягнули, немов набитий лантух, за конем по степу. Кримчаки не тільки воювали, вони ще й здобували ясир - військові трофеї у вигляді рабів-невільників. Багато мертвих коней та людей безладно валялися по усьому табору, утруднюючи пересування, як нападникам, так і оборонцям.

Українцев йшов, загнано озираючись на всі боки. Не помітивши перешкоду, він спіткнувся і гепнувся усім тілом у калюжу крові. Біля нього лежав труп без голови. Мертві руки впиралися в землю, немовби хотіли від неї відштовхнутись. Побачивши, що він весь заплямований чужою кров'ю, дяк сів на землю і нестримно розридався.

- Омеляне Гнатовичу! Не час зараз... порятунок вже близько! - спробував підбадьорити його один з охоронців.

Ніби підтверджуючи його слова, сотні вершників - московських рейтарів з шаблями у руках вискочили із степу і кинулись на татар, які добивали слобожан і грабували обоз.

- Це князь Долгоруков! - скрикнув охоронець дяка. - Ми врятовані!

- Дійсно, це його прапори та знамена. Весь його полк тут! - осавул радісно обійняв ледь дихаючого думного дяка.

- Слава богу! Алілуя! - прошепотів Українцев.

Стрімка атака панцерної кавалерії, а також підхід гетьманських та голіцинських полків, змусили татар відступити. Через те, що вони тягнули за собою важку здобич, багато хто з них за це поплатився життям. Битва в урочищі Чорна Долина завершилася.

Глава 30

Околиці Ор-Кани.

19 травня 1689 року.

- Ох, Шило, Шило, який був лицар! На всю Україну! - Мазепа важко зітхнув і витер шовковою хустинкою змокрілі очі.

- Ви пережили неймовірні випробовування! - захоплено вигукнув генеральний бунчужний Юхим Лизогуб, що сидів також у гетьманському шатрі поруч з Андрієм Гамалією. - Якби не підтвердження курінного Клименка, я їй-богу не повір би!

Григорій підійшов до низького столика і взяв невелику скриньку, що там лежала, потім поклав її на стіл перед гетьманом та його наближеними. При світлі свічок турецьке золото та срібло засяяло особливим містичним блиском.

- Якщо вірити записам на галері, то ці гроші призначалися на оплату винагороди гезлевському гарнізону та турецькій митниці. Тепер ми передаємо їх вам, ваша ясновельможносте.

- Спасибі, синку, спасибі! - гетьман піднявся і поплескав юнака по плечах. - Нам цей скарб дуже навіть знадобиться, передамо його кошовому Гусаку та запорожцям, як державну виплату від гетьманського уряду.

- Це як ніколи доречно, - сказав Андрій Гамалія, - запорожці на нас віддавна зуби точать, а дзвінка монета - це найкращі ліки для бунтівливої козацької душі.

- От і добре, - усміхнувся Мазепа, - задоволимо товариство, а ти Грицю, як повернемось додому, також отримаєш свою частку - заслужив! І лікаря твого і пушкаря - обох заберу до себе на службу. Будуть при нас у Батурині мешкати.

- Спасибі, ваша ясновельможносте!

- Це тобі спасибі! Твій поляк залпом з гармат чотири сотні бусурман поклав і відразу довів, що він майстер, - Мазепа про щось згадав і заметушився. - А зараз всі йдемо до Голіцина, у нього сьогодні невеличкий бенкет з нагоди успішного бою і перемоги над ворогом.

- Нічого собі перемога, - скривився Лизогуб, - стільки душ втратили!

- То княже діло, як собі хоче, так і називає. Ходімо!

У величезному наметі, який поставили за наказом князя Голіцина, сиділо за столами близько тридцяти чоловік, весь вищий командний склад московського війська і козацька старшина. На столах, накритих білосніжними скатертинами, тіснитися між собою на тарелях найрізноманітніші наїдки та напої. В основному домінувала дичина - все завдяки спецкоманді мисливців, які супроводжували військо і суттєво урізноманітнювали княжий, а часто і солдатський раціон. Кухарі запекли на вертеплі кілька досить великих сарн. Були тут також смажені качки та рябчики, фазани та зайці. До пшоняної каші подавали копчений сир та солену ярину. На другу зміну страв принесли запечених сомів та щук, на яких були багаті придніпровські заправи. Слуги щедро підливали гостям вина, горілки чи хмільного пива. Якщо б не військовий табір, то цілком можна було б подумати, що то святкують княжі іменини десь у підмосковному маєтку.

Гетьмана із старшиною та полковниками посадили за княжий стіл. Іван Степанович, опинившись по праву руку від Голіцина, заходився щось йому завзято розповідати, чим суттєво поліпшив його похмурий настрій. Бояри та стольники підносили келихи із тостами за князя Василя Васильовича Голіцина, за царівну Софію, за молодих царевичів Петра та Івана. Полковник переяславський, Іван Мирович, виголосив тост із побажаннями довгих літ життя Івану Степановичу Мазепі, гетьману України і великому другові Московської держави. У свою чергу Мазепа піднявшись з місця, промовив:

- Друзі, товариство! Давайте піднесемо наші келихи за нашу Січ-матінку і за її кошового отамана, славного лицаря Івана Гусака!

- Слава!

- Будьмо!

- На многії літа! - закричали звідусіль.

Музики заграли веселої мелодії і бенкет досягнув тієї стадії, коли захмелілі гості починають надто голосно розмовляти, перекикуючи один одного.

Григорій Старосельський, Гнат Клименко, Ян Барановський та Василь Кривозуб, якого підвищили до рангу сотника, сиділи за столом зі старшинами миргородського та переяславського полків. Слуги налили всім варенухи.

- Ну, дай Боже, щоб не востанне!

Козаки однодушно перешилили стопки. Десятки рук потягнулися за печеним м'ясом та закусками. Захмелілий від горілки, обозний миргородського полку розповідав:

- Підходить якось один козак-гніздюк до отамана: «Пане отамане, відпусти мене на декілька днів додому, моя жінка має народжувати». Отаман скривився, але відпустив. За тиждень козак повертається. Отаман питає: «Ну, козаче, хто народився - син чи донька?» Козак усміхнувся: «Через дев'ять місяців дізнаємось!»

Всі навкруги зареготали, тримаючись за боки. Настрій у всіх був пречудовий і мед-горілка лилися рікою. Григорій, кинувши оком за сусідній стіл, побачив Омеляна Українцева. Думний дяк сидів блідий, і нічого не їв та не пив. Його товариші, московські дворяни, втішали його і намагалися розважити, проте було помітно, що потрясіння від недавнього розгрому, яке відбилось на його обличчі, пройде не скоро. І тут Григорій смикнувся немов вжалений, пиріг з яйцями та зеленню випав із його руки, а уста від здивування розімкнулись і так застигли. І не даремно! Третім, поруч Українцева, у святковому оксамитовому каптані, сидів до болю знайомий стольник Васильєв, якого Гриць не так давно мав змогу бачити через шпарину у ханському палаці Бахчисараю. От такої! Молодший бунчуковий притьма зірвався з місця, чим викликав здивовані погляди своїх друзів.

- Що, кишки бунтують? - запитав Клименко, - а все тому, що мало горілки ти їм влив!

- Все гаразд, Гнате. Зараз повернусь.

Швидким кроком він вирушив до центрального столу, де бенкетувала найвища еліта. Нахилившись до гетьманового вуха, Григорій простояв так з пів хвилини.

- Та ти що! Ти впевнений? - вигукнув Мазепа і схопив козака за рукав.

- Абсолютно!

Тоді гетьман схилився і сказав декілька слів Голіцину. Від почутого князь спохмурнів і глянувши з-під лоба на юнака, спитав:

- Ти йому довіряєш?

- Як самому собі, - відповів Мазепа.

Голіцин поставив Григорію ще декілька запитань, після чого покликав командира своєї охорони і віддав йому короткий наказ:

- Іллю Васильєва закувати в кайдани. Але по тихому, не псуй людям свято.

- Слухаюсь, ваша світлосте.

Суд був коротким. Вранці, коли сонце вже на лікоть піднялося над степом, зібралися бояри, московська знать та козацька старшина, всі тривожно поглядували один на одного, очікуючи вироку. У присутності війська, до сидячого на високому дерев'яному кріслі князя Голіцина, підвели зв'язаного, пошарпаного Васильєва. Він озирався зацькованим поглядом на колишніх друзів, знайомих та приятелів.

- Чи зізнаєшся ти, коростяний песе, що два місяці тому, таємно повідомив татарського калгу Девлет Гірея про виступ у похід нашого війська та козаків?

Голіцин дивився на звинуваченого жорстким поглядом, не приховуючи презирства.

- Батечку рідний! Василю Васильовичу! Та хіба ж я міг? Та звідки ж така неправда на мене прийшла? Та ж я вірою і правдою служив стільки років! Помилуйте, не губіть! - сльози горохом текли по його розбитому обличчю.

Колишній стольник впав на коліна і намагався поцілувати князеві чобіт, проте охоронець схопив його за розпатлане волосся і відтягнув.

- Свідка сюди, Старосельського! - гаркнув князь.

З-поміж натовпу вийшов Григорій, на його обличчі було помітне легке хвилювання, оскільки тисячі очей були зараз звернені на нього.

- Назви себе, хто ти? - наказав Голіцин.

- Я Григорій Старосельський, молодший бунчуковий товариш, підданий його ясновельможності гетьмана Івана Степановича Мазепи.

- Що можеш розповісти про цього зрадника?

Юнак зробив крок уперед і дивлячись тільки на князя твердо почав:

- 5 березня я з побратимами знаходився у ханському палаці в Бахчисараї, виконуючи покладену на мене місію вельможним гетьманом. Ввечері до мене підійшов брат хана Селямет Гірей і провів у таємну кімнату, звідки було видно та чути тронний зал. У залі сидів калга Девлет Гірей і декілька татарських вельмож. Цей ось чоловік, - Григорій вказав рукою на підозрюваного, - назвався стольником Васільєвим і повідомив калзі про початок походу Московського царства проти татар.

- Хто сказав, що йому можна довіряти? - вигукнув боярин Неплюєв, нагородивши Григорія повним ненависті поглядом. - Хто він взагалі такий?

- Я засвідчую, гетьман України Іван Мазепа, - йому можна довіряти! - Мазепа грізно поглянув на групу московських бояр і стольників. Більше ніхто не вимовив жодного слова.

- Ти нічого не плутаєш? Це дійсно був цей чоловік? - перепитав Голіцин.

- Так, ваша світлосте. Саме він. В нагороду від Девлет Гірея стольник отримав породистого коня і кошіль з золотом.

Григорій відчув якесь полегшення на душі, висловивши правду, яку знав. Ще покійний батько завжди навчав: «Кажі істину і нічого не бійся!».

Підійшов секретар Голіцина і неголосно сказав князеві:

- Двоє його слуг зізналися повністю, і в деталях підтвердили його провину. Ось тут все записане.

Князь пробіг очима по записах на папері.

- Мені все зрозуміло, - він звівся на ноги. - Отже, колишній царський стольник Ілля Васільєв! Ти визнаєшся винним у державній зраді та таємній службі кримському ханові з корисливих мотивів. Тому я, князь Василь Голіцин, виношу тобі смертний вирок, який буде виконаний негайно.

Засуджений зі злобою поглянув на Григорій і засичав:

- Щоб ти здох в муках, аспид проклятий! Щоб ти горів вічно в пекельному полум'ї! Щоб...

Закінчити свої прокляття Васильєву не дали стрільці, які схопили його попід руки і відволокли до величезного дерев'яного щита із дощок, який хвилину перед тим принесли і поклали в центрі імпровізованої площі.

Засудженого кинули на щит і прив'язали окремо кожну кінцівку. Кат, здоровенний стрілець у червоному каптані, взявши до рук величезний бердиш⁸⁹, блискавично замахнувся ним і відтяв нещасному спочатку одну ногу, потім другу, пізніше обидві руки, а на кінець - голову. Коли четвертування завершилось, князь Голіцин встав з крісла і сказав:

- Зарийте цю погань десь тут у степу, щоб ніхто навіть не пам'ятав, що такий зрадник колись існував! - після чого повернувся до шатра.

Всі присутні приголомшено дивились на порубаного, залитого кров'ю столъника.

Боярин Долгоруков оголосив:

- Згортаємо табір і в путь. До вечора маємо підійти до Ор-Капи!

До Перикопської фортеці підійшли пізно ввечері. Безліч смолоскипів, що горіли на стінах, свідчили, що по той бік муру ніхто не спить і до оборони добре готові. На площі перед головним входом у цитадель було порожньо. Ні караванів з сіллю, ні таборів із невільникми, які Григорій побачив дорогою до Бахчисараю, нічого з того зараз не було. Лише декілька поломаних возів, які татари полінувалися відтягнути та величезні купи сміття.

Князь Голіцин, сидячи на баскому коні, похмуρο оглядав татарські укріплення. На репліки бояр Шеїна та Долгорукова не реагував. Лише порушив мовчанку, коли до нього підїхали гетьман Мазепа з кошовим Іваном Гусаком і запитали:

- Ваша світлосте! Накажете будувати облогові знаряддя?

⁸⁹ Бердиш - бойова сокира з довгим держаком та лезом у вигляді півмісяця.

- Так. Штурмові вежі, щити проти стріл, ближче до воріт підтягуйте таран і на позиціях розміщуйте гарматні обслуги.

Навкруги закипіла робота: теслярі, каменярі та різно-робочі почали зводити військові механізми для облоги та штурму. Сотні стрільців та козаків з лопатами у руках копали шанці та гнізда для гарматних батарей. Кожен полк зводив свої власні наметові містечка та польові кухні. Князь повернувся до свого шатра, а гетьман із кошовим залишились верхи на конях і спостерігали за цим вавилонським стовпотворінням.

Григорій галопом прискакав із табору запорожців і вручив Мазепі записку від генерального обозного.

- Гармати встановлені на позиціях, ваша ясновельможносте, до світанку підвезуть порох та ядра.

- Спасибі, Грицю, - гетьман розгорнув папір і швидко пробіг текст очима.

- Як гадаєте, Іване Степановичу, зможемо взяти штурмом Ор-Капи? - несміливо запитав Григорій.

Мазепа підняв голову, і пригладивши пальцями вуса, відповів:

- Все в руках Божих. Проте військова наука вчить, що тих, хто йде на приступ, має бути мінімум утричі більше від тих, хто обороняється. У нашому випадку так і є.

Іван Гусак додав:

- А ще у нас разом з московитами чотириста гармат. Завтра ми цей ветхий мур перетворимо на кам'яний пил.

- Ти маєш рацію, Іванку, - погодився Мазепа. - Рів місцями неглибокий, а на валу є багато пошкоджень і багато людських проходів.

- Але ж їх там десятки тисяч! - зауважив Григорій.

- Близько п'ятдесяти, - уточнив гетьман. - Цей бій увійде в історію на багато століть.

- Десь третину війська втратимо, - з гіркотою у голосі сказав кошовий. - Татари вже нам дали зрозуміти у Чорній Долині, що готові йти на смерть, захищаючи рідні пороги.

У цей час із свого намету вийшов князь Голіцин і покликав одного із стольників - Іллю Змеєва. Коли той виструнчився

перед своїм володарем, останній простягнув йому скручений папір.

- Зроби так, щоб цей лист потрапив до татар.

- Слухаюсь, ваша світлосте!

Стольник взяв декількох стрільців, і піднявши високо над головами білий прапор, маленька делегація попрямувала до головних воріт Перекопу. Татари випустили у їхній бік сотні стріл, проте всі вони впали за п'ять сажнів перед московитами. Білий стяг було добре видно на велику відстань, що і врятувало посланцям життя. Підійшовши близько до фортечної стіни, Змеєв вистрілив із лука у дерев'яний місток, що нависав над воротами. Стріла із листом, влучивши у ціль, через хвилину була висмикнута одним із яничарів, що стояв на мурі.

- Послання доставлене, - буркнув стольник. - Вертаймо назад.

Вранці надійшла відповідь від хана. Стрільці принесли татарську стрілу, до якої була примотана записка. У княжому шатрі в присутності Голіцина, бояр та козацької старшини, перекладач Посольського приказу Сулейман Тонкачов, прочитав переклад:

«Мир порушили московити, не татари. Якщо воювати - то воювати, якщо миритись - то миритись. Для переговорів ми пришлемо мурзу Кемалю Яшлав-бею, натомість князь також нехай надасть нам якогось вельможного заручника».

- Що скажете, панове? - запитав Голіцин, оглядаючи присутніх.

Бояри та полковники із войовничим запалом позривалися із своїх місць, вигукуючи хором:

- На штурм!

- Рознесемо їхні курники!

- Штурмувати!

Мазепа обережно підтримав князя:

- Варто послухати, що хан скаже. За цей час наше військо трохи перепочине від нічної праці.

Більшість погодилась, що гетьман радить мудрою.

- Отже, так і вирішили, пошлемо, як заручника, молодшого брата стольника Змеєва - Венедикта. А самі почекаємо на їхнього посла.

Зібрання схвально загомоніло, підтримуючи князя, і через якийсь час молодий юнак, Венедикт Змеєв, підійшов до масивних кованих воріт Ор-Капи, які перед ним із скреготом почали відчинятися.

Мурза Кемаль Яшлав-бей, сорокарічний татарський вельможа, із куцою борідкою та смагливим округлим обличчям, подякував князю за запрошення і сів у крісло навпроти Голіцина та бояр. Двоє татарських охоронців нерухомо застигли за плечима свого володаря. Мурза повільно розглядав кожного із присутніх на цих перемовинах, не виявляючи жодної ініціативи. Розпочав Голіцин, огрядне обличчя якого від недосипання та походів виглядало землистим та хворобливим.

- Отже, ми від імені їх величностей, царів Петра та Івана, виставляємо всього три вимоги для укладення нового миру:

1. Відмова Кримського ханства від нападів на московські та польські землі.

2. Припинення Московським царством виплати принизливої данини Кримському ханству.

3. Хан звільнить всіх бранців християнської віри, які перебувають у його полоні.

Очі всіх бояр і козацьких полковників пильно звернулися на ханського представника. Він же незворушно потягнувся до чаші і зробив декілька ковтків води. Після чого, відкинувшись на спинку крісла, промовив:

- Вода у вас вся протухла, і незабаром ви від неї почнете хворіти. А щодо твоїх вимог, княже, то я все передам найяснішому хану Селім Гірею. Нехай Аллах обдарує його довгими літами.

- От і добре, - сказав Голіцин. - Ми з нетерпінням чекаємо відповіді.

- Одне лиш тобі скажу, - проказав Яшлав-бей, підіймаючись. - Хан немає намірів змінювати умови Бахчисарайського договору⁹⁰, він його цілком влаштовує. А за поляків вам взагалі не варто так клопотатись, їхній посол зараз у нашій столиці очікує на прибуття хана, щоб укласти для Речі Посполитої

⁹⁰ Йдеться про Бахчисарайський мирний договір від 13 січня 1681 року, укладений між Османською імперією, Кримським ханством та Московською державою на 20 років.

новий договір. Щодо полонених християн, то багато з них вже прийняли іслам і щасливо живуть собі по усьому Криму.

- Моє шанування ханові! - холодно процідив князь Голіцин, даючи зрозуміти, що перемовини закінчені.

Коли мурза вийшов із шатра, генеральний осавул Андрій Гамалія голосно сказав:

- Татари двічі нас атакували, всією своєю поведінкою показуючи, що будуть боронити свої землі відчайдушно та рішуче. Невже ви думаєте, що вони так легко підуть нам назустріч?

- Побачимо, - сухо буркнув Голіцин.

- Штурму не уникнути, - зауважив кошовий Гусак і більшість бояр із ним погодились.

- В кожному разі до штурмової атаки все підготоване, - відрапортував боярин Долгоруков. - Можемо починати.

Князь, проте, більше нічого не сказав і залишив своїх воєначальників, які почали обговорювати різноманітні деталі майбутньої військової операції.

У наметі Батуринського компанійського загону було порожньо. Кілька десятків полотняних лежаків, похідні мішки з особистими речами компанійців, ікона Христа Спасителя із тліючою лампадкою в кутку - вся розкіш, яку може дозволити собі вояк у поході.

Григорій, користуючись нагодою, що ніхто не заважає, сів на лежак із схрещеними ногами і почав медитувати. Якщо бойові справи, якими він щодня займався з Нікколо Молінарі, не дуже привертали загальну увагу, то чоловік у дивній позі із заплющеними очима виглядав для простого козака зазвичай дивакувато. Тому кожна хвилина на самоті, за відсутності сторонніх очей, була для юнака на вагу золота і він не марнував такої можливості, адже Молінарі постійно твердить: “Духовні справи важливіші за фізичні!”.

Заплющивши очі і здійснивши декілька глибоких подихів, Григорій одразу їх розплющив. Перед очима завжди одна і та ж картина: Оксана з малим Грицьком на руках і сестра Віра

поруч. Як вони там у дорозі? Чи швидко дойдуть до Ніжина? А як брат Василько? Чи здоровий?

«Найперше правило медитації, - згадав він слова майстра, - позбутись будь-яких образів та думок.» Григорій глибоко дихав, концентруючись на скупченні енергії ці у ділянці живота. Дуже швидко сторонні думки розсіялись, спокій та гармонія запанували у душі. Голоси знадвору, іржання коней, брязкіт зброї - ніщо більше не відволікало. Час наче зупинився. Тіло, руки і ноги одночасно перетворились на потічок з гірського джерела, що несе свої кришталево-чисті води із засніженої вершини до долу і наповнює живильною вологою мохи, трави, квіти та дерева. Дарує усьому живому життя...

Раптом до намету увійшли. Григорій не відкриваючи очей, побачив серед гірського струмка та квітів три чорних тіні, що наближались до нього.

- Що це із ним? - запитала одна тінь.
- Спить чи якийсь причинний? - додала друга.
- Яка різниця, - зашипіла третя, - так навіть краще.

Хвиля збурення, немов вал брудної води, увірвалася в гірську ідилію. Гармонія ці порушилася. Юнак усіма фібрами своєї душі відчув смертельну небезпеку. Не керуючись розумом, а швидше інтуїтивно, він блискавично опустився на лежак. У цей час гостре лезо кинджала проткнуло порожнечу, де за мить до цього була його голова. Над ним завис стрілець у традиційному для московитів червоному каптані. Обличчя, заросле густою бородою і з патлами немитого волосся, злісно дивилося на свою жертву. Довго не думаючи, Григорій вдарив ногою нападників в пах. Той із стогоном та крехтінням завалився на землю, зігнувшись у три погібелі. Двоє інших спільників, оголивши шаблі, пішли у напад.

- Попрощайся із життям, сученя! - з цими словами високій, русявий московит накинувся, завдаючи прямий розсікаючий удар.

Григорій відскочив убік і підхопив свій палаш. "Ех, жаль пістолі не заряджені!" - подумав він.

Блокувати удари, ухилятися, здійснювати контрвипади було легко і навіть трішки весело. Юнак відразу зрозумів, що

нападники не є майстрами фехтування. Проте їх було троє проти одного, і ця гра будь-якої миті загрожувала смертельним закінченням. Так і сталося. Русявий московит, піддався обманному маневру, і отримав смертельне поранення в шию. Він зі стогоном завалився на долівку, з розсіченої рани невеликим фонтаном витікала кров. Проте, на його місце став його товариш, який очунав після травми нижче пояса. Бачачи свого помираючого друга, стрільці билися відчайдушно і напористо, і досить швидко відтіснили молодого козака в кут намету, до похідних ікон. Григорій відчув, що надходить втома і він цілком може пропустити якийсь боковий удар шаблею.

В цей час до намету почали заходити козаки-компанійці. Вони спочатку сприйняли бійку, як якийсь жарт, але коли побачили купу крові та труп стрільця, підставали свої шаблі і почали підходити ближче.

- Ану швидко відійшли від нього! - загрозливо крикнув сотник.

- Посічемо вас зараз на капусту! - кричали інші.

Розштовхуючи козаків наперед прорвався низенький чоловічок у дорогому, шитому золотом, каптані та шапці із соболиною смужкою. Його великі, м'ясисті губи розповзлися у ненависній гримасі, оголивши рідкі, жовті зуби.

- Ух, виродки! - із цими словами він дістав два пістолі і точними пострілами майже в притул обірвав життя стрільців-нападників.

Нещасні повалилися на землю із простреленими головами, навіть не усвідомивши, що із ними сталося. Коротун сховав пістолі за пазуху і перевірів носакон жовтого, сап'янового чобота трупи. Всі мертві. Обернувшись до сторопілих присутніх, він пояснив:

- Мене звати Юхим Дурнов, я - піддячий із приказу таємних справ. Ці троє, - він кивнув головою у бік небіжчиків, - вже давно поводили себе підозріло. От і попалися, зрадники.

- А що робити з тілами? - запитав сотник.

- Тіла заберуть, я віддам наказ, - Дурнов повернувся до Григорія. - Вибачте, пане, що припізнівся.

Зобразивши на некрасивому лиці щось подібне до люб'язної усмішки, піддячий, легко вклонившись, вийшов геть.

Григорій підійшов до мертвого стрільця і витер край закривавленого палаша об його одяг. Потім дістав із речового мішка чисту сорочку і одягнув її.

Підійшли Клименко та Кривоzub.

- Ти як, братчику, живий?

- Живий, дякувати Богові і покійному сотнику Шилові, який навчив мене фехтувати.

- Що вони від тебе хотіли?

- Очевидно, що моєї смерті.

Гнат Клименко поглянув пильно на Григорія.

- На думку спадає тільки одне: помста за стольника Васільева, щоб йому чорти боки підсмажили!

- Мабуть, так, - замучено відповів Григорій. - Видно стольник не діяв сам по собі, а від чийогось імені. Хтось ще за ним стояв.

- Треба бути тепер обачними, - сказав Кривоzub. - Московити - люд непевний, в бою їм спину не варто підставляти.

- Еге ж, - підтвердив Клименко.

У цей час на дворі за наметами декілька разів підряд гучно заграли сурми. До намету забіг задиханий Ян Барановський і схвильовано видихнув:

- Табори згортаються. Ми відступаємо!

Глава 31

Москва. Кремль.

Резиденція царівни Софії.

25 серпня 1689 року.

- Нашомулюбому царевичу-шмаркачу вже присягнула половина бояр! Лопухіни! Нарішкіни! Шереметєви!

Царівна Софія не знаходила собі місця від люті та безсилля, котрі холодними кігтями стискали її огрядну шию. Регентка та правителька Московської держави була вже далеко не першої молодості. Її тіло, при доволі високому зрості, мало бочкоподібні форми, а на жорсткому, некрасивому обличчі, застиг хронічний вираз презирства та незадоволення. Усміхалася Софія Олексіївна вкрай рідко. Від негативних емоцій на чолі утворилися характерні зморшки, а жовтизна шкіри видавала хвороби внутрішніх органів.

- Патріарх Йоаким так і не повернувся? - з надією підняв голову князь Голіцин, який сидів на стільчику поруч з царівною.

- На жаль, ні. За моїми відомостями, він визнав Петра за царя і преклонив перед ним коліна.

Слова належали третій особі, що знаходилась у царській світлиці - Федору Шакловитому, царському окольничому, голові Стрілецького приказу. Сивина у волоссі та бороді, свідчили про більше, як півстолітній вік, а меткий та жорсткий погляд - про досвідченість та можновладність. Шакловитого до сьогоднішнього дня у Московії поважали та боялися усі. За його наказами милували або карали на смерть. Підносили у славі або вганяли у забуття. Цілком свідомий своєї влади та впливу, Федір Леонтійович підкорявся тільки царівні Софії, і навіть до Голіцина іноді звертався "Вася або Василько".

Для царівни новина про патріарха виявилась несподіванкою. Вона схвильовано зірвалася з крісла, на якому сиділа.

- От хитрий святоша! - заверещала вона. - А яким блаженным прикидався. Просився: "Пустіть мене до царевича. Уму та

розуму його навчу!”. А сам тільки й чекав, щоб у Троїцький монастир до Петра потрапити.

- Це кінець! - з розпачем підсумував Голіцин. - Потрібно їхати до Петра на поклон.

- Ні, ваша світлосте, не кінець! - Шакловитий підійшов впритул до царівни. - Більшість стрільців на вашому боці, а це десятки тисяч воїнів! Крім того, ще є одна надзвичайна новина.

Федір Леонтійович багатозначно підняв вказівний палець догори і загадково усміхнувся.

- Яка?! - в один голос вигукнули царівна та князь, подавши вперед.

- До нас їде гетьман України, Іван Степанович Мазепа, із величезним ескортом - понад триста чоловік.

Софія стала нервово ходити по світлиці і терти пальцями зморщене чоло. Голіцин просвітлів на обличчі і радісно вигукнув:

- Ясновельможний гетьман нас підтримає, він усім зоб'язаний нам!

- Так, але пам'ятайте, що у нього величезний вплив на всі великі боярські роди, - додав Шакловитий.

- От що, - зупинилася царівна, - нам потрібно для початку гідно його зустріти. Коли він прибуває до столиці?

- Завтра опівдні, - відповів окольничий.

- Збирай загони стрільців, візьми п'ять сотень. Підготуйте для нього палац в Сурозькому кварталі і завтра вдосвіта виїжджай йому назустріч.

- Софійко! Але ми так не зустрічали навіть короля Речі Посполитої, а Мазепа просто наш васал! - Голіцин був здивований.

- Від цього васала, Васильку, залежить доля усього Московського царства і наша з тобою, - тихо прошепотіла царівна.

Кінець літа ознаменувався м'якою теплою погодою. Свіжі вітри із сходу дихали вже осінньою прохолодою, підфарбовуючи частину листя у золотистий колір. По всій країні незчисленна кількість селян, не розгинаючи спини, збирали дари землі,

які та щедро трудолюбивому люду роздавала. Довжелезна кавалькада вершників, яка розтягнулась на добру версту, проїжджаючи повз женців, спонукала їх здіймати шапки і низько кланятися. Аж після цього, перехрестившись, знову жати збіжжя, чи в'язати снопи. “Не інакше, як наш годувальник, цар-батечко їдуть або царівна...” - міркували собі трударі.

На узліссі темного, смерекового лісу, де державна дорога, минаючи широчезні золоті поля, вривається просікою в столітні дерева, вишикувались сотні стрільців, всі верхи на конях. Більше години потрібно було, поки карета, оздоблена золотими гербами, добралася до місця урочистої зустрічі. З козлів зіскочив гайдук і відчинив розкішні дверцята. З карети вийшов гетьман Іван Мазепа, генеральний писар Кочубей, а також Юхим Лизогуб та Андрій Гамалія. На зустріч їм підійшов Федір Шакловитий у супроводі думних дяків.

- Вітаємо ясновельможного гетьмана на благословенній московській землі, - ележно сказав окольничий. - Як себе почуває ясновельможний гетьман?

- Дякую, Федоре Леонтійовичу, вашими молитвами пречудово. А як царівна Софія та молоді царевичі?

- Піклуючись про вашу вельмишановну персону, вислали по вас мене, недостойного слугу, і надали царську карету.

Шакловитий рукою вказав на кремового кольору розкішну карету, запряжену восьмериком білих коней.

- Спасибі їх царським величностям, для мене це велика честь.

Коли гетьман з почтом вместилися якнайзручніше в кареті, гігантська кавалькада знову рушила вперед, злагоджено та організовано виїжджаючи на дорогу.

Москва зустрічала гетьмана України не менш помпезно та пишно. Тисячі служивих людей вишикувались за головними воротами, по обидва боки дороги, тримаючи мушкети та бойові сокири “на караул”. Міщани та гості столиці, цікаві до будь-яких видовищ, голосно скандували “Слава!” і високо підкидали свої головні убори. Численні сурмачі та фанфаристи, граючи на інструментах, маршем ознаменовували проїзд вельможних осіб. Сотні московських дзвонів, не замовкаючи, вітали прибуття високого гостя.

У царському палаці Кремля царівна Софія, після поклону гетьмана, встала із трону і тричі, за православним звичаєм, поцілувалась з Мазепою.

- Ми безмежно раді вітати у нас ще одного героя Кримського походу. Вся Москва не перестає захоплюватись вашою мужністю та доблестю. Особливо у битві в Чорній Долині.

- Вельми вдячний вашій величності! - усміхнувшись, підіграв у такт царівні гетьман. - Я лише виконував накази найсвітлішого князя Василя Васильовича.

Князь, який стояв поруч, злегка вклонився гетьману, вітаючи його. Потім почався тривалий та нескінченний потік люб'язностями та похвалами.

Григорій, який також супроводжував гетьмана і стояв біля широкої колони, розписаної біблійними сюжетами, на мить заплющив очі і побачив перед собою відступаючу армію, палаючі облогові та штурмові засоби, замучених та виснажених спрагою солдат. До річки Самари не дійшло ще близько чотирьохсот вояків. Витрачені колосальні ресурси для того, щоб стоп'ятдесятитисячне військо з великими людськими втратами повернулося додому ні з чим.

Мазепа у приватній розмові із Гамалією, при якій був присутній Григорій, спересердя сказав: "Похід 1687 року коштував Самойловичу булави та життя, а тепер які будуть жертви?" Всі, навіть найостанніший стрілець чи козак розуміли - похід закінчився повним провалом, гіркою невдачею. Татари показали зуби і обережний Голіцин не став штурмувати Перекоп. Натомість Софія, правителька Московії, зустріла князя, немов другого Цезаря, після доблесних перемог, і влаштувала на його честь святкування на всю столицю. Проте цей фарс почав розвалюватись одразу ж на другий день. Молодий царевич Петро, не визнав похід Голіцина "переможним" і жорстко засудив його, а за ним і близькі до нього дворяни. А тепер царівна подібну театральну сцену розіграла із Мазепою. Але й сам гетьман теж був пречудовим актором і з державницьких мотивів приєднався до цієї політичної трагікомедії. Після офіційного прийому гетьманська делегація поїхала поселятися у розкішні палаци сурозьких купців, які були дуже близько від

Красної площі. На наступний день був запланований великий бенкет.

Бенкети та гуляння тривали вже третій день. Розпочавшись в полудень, святковий обід розтягнувся на вісім годин і плавно переходив у вечерю. Гості періодично відлучались, а потім повертались і продовжували святкувати. Величезний зал вміщав до тисячі присутніх. На довжелезних столах, вкритих гаптованими золотом скатерттинами, сотні слуг розставили різноманітні страви, кількість яких перевищувала сотню. На величезних срібних підносах красувалися запечені в тісті лебеді із моченою брусницею. Смажені поросята лежали по сусідству із заливною щукою або фаршированим осетром. Поздовж столів виклали також ароматні спинки білорибичі, зготованої на пару; заячі нирки на вертелі, лосиний язик заливний; великі дзбани із чорною ікрою і гори млинців із маслом. А ще наваристі солянки, юшки, розсольник. Родзинки, урюк, лимони, горіхи та астраханські кавуни. Солодкі пироги, цукати та різноманіття напоїв, кожному до смаку.

Мазепа сидів із старшиною серед цього епікурейського саду насолоди та достатку, все більш задуманий та зосереджений. Їв мало, пив ще менше. Багато відлучався для приватних розмов із московськими дворянами, з якими його пов'язували багаторічні знайомства та зв'язки. І роздумувати було над чим. Молодий царевич Петро Олексійович вже декілька днів ігнорував загальнодержавні святкування, а також з ним і половина найвпливовішого боярського крила - Нарішкіни, Лопухіни, Долгорукі та інші. Це все не просто так! Іван Степанович, як досвідчений політик, відчував у повітрі ледь помітний запах державного перевороту. Царівна та Голіцин на прямі запитання віджартовувалися, мовляв: "Царевич молодий та гарячий, страждає своєвіллям, та на те і є молоді роки, щоб трішки побунтувати і показати молодечий норів". Родовиті дворяни теж скупі на інформацію: "Сидить у Троїце-Сергієвому монастирі. Багато його прибічників зараз із ним". Все це наклало печать

сірої задуми на обличчя гетьмана. Поперечна зморшка на чолі вже не розгладжувалась другий день. Кочубей з Гамалією із тривогою поглядали на свого сюзерена, самі відчуваючи, що за безтурботним бенкетуванням, криються якісь незрозумілі політичні ігри.

Мазепа взяв свій золотий кубок і рішуче підвівся зі свого місця. За головним столом сиділи царевич Іван V, царівна Софія, князь Голіцин, окольничий Шакловитий, бояри Неплюєв та Шеїн. Гетьман підійшов до них і виголосив побажання:

- За здоров'я, довголіття та процвітання вінценосних володарів наших Софію Олексіївну, Івана та Петра Олексійовичів!

- Слава! Слава! - залунало звідусіль.

Сотні келихів із винами, наливками піднеслися вгору. Музики заграли урочисту мелодію.

- Присідайте до нас, любий наш друже! - запрошувала царівна.

- Спасибі, ваша величносте, - гетьман примостився навпроти Софії, - це велика радість для мене, спілкуватись із наймудрішою жінкою всієї Європи.

Чашник долив Мазепі вина. Гетьман помітив, що всі присутні за столом награно пожвавішали, ніби скидаючи із себе пелену тривоги та напруги. Лише царевич Іван, чорноволосий, хворобливий юнак, залишився сидіти мовчки, із виразом глибокої печалі та нудьги. Та раптом він підвів голову і запитав:

- Ясновельможний гетьмане! А поділіться ви з нами вашою мудрістю.

- Все, що в моїх силах, ваша величносте.

Червоні запалені очі юного царя блистіли від хронічної гарячки, проте він допитливо дивився на гетьмана і повільно промовляв:

- Що робити мудрому володарю, коли його піддані масово зраджують його?

- Братику, не треба!... - кинулась було Софія, проте Іван V, піднявши руку, зупинив її на пів слові.

- Ваша величносте, - почав Мазепа, - як навчає великий флорентійський мислитель Макіавеллі, усі люди є злі та зіпсо-

вані, так само говорить нам і Свята Церква, первородний гріх Адама та Єви, спотворили чисту людську природу і схилили її у бік зла. Зіпсованість людської натури має найрізноманітніші прояви. Люди невдячні та непостійні, схильні до лицемірства та обману, вони бояться жертвності, проте постійно прагнуть наживи. Допоки ви чините для них добро, вони ваші усією своєю душею, проте коли вам знадобиться реальна їхня підтримка, вони відвертаються від вас.

- Воістину, так є! - погодився Голіцин і залпом осушив келих вина.

- Продовжуйте, ваша ясновельможносте, - попросив царевич Іван.

- Отже, якщо володар бажає зберегти свою владу, - гетьман багатозначно підняв палець, - повинен виховати у собі жорсткість та вміння відходити від моралі, коли це необхідно для блага держави.

- Саме це чинить із нами наш брат! - вигукнув царевич і гримнув своїм сухеньким кулаком по столі.

Бояри переглянулись поміж собою, а окольничий Федір Шакловитий запропонував царівні:

- Його величність, Іван Олексійович, вже втомились, чи не час йому до відпочивальні?

Софія віддала наказ і двоє чашників допомогли царевичу підвестись та повели у царські покої. Ключники викотили ще декілька бочок із вином, а скоморохи затіяли веселі потішні танці між столами із ручним ведмедем. Коли Іван V дійшов до дверей, він повернувся до гостей і зустрівся поглядом із гетьманом. У його очах застигли тільки біль та страх.

Вечірня свіжість приємно голубила обличчя. Після багатогодинного бенкетування, серед захмелілих побратимів у задушливій залі, це було справжнім визволенням. Молодий місяць на безхмарному небі освічував срібним сяйвом білокам'яний палац, у якому всі зараз перебували, а також вежі Кремля та дзвіницю Успенського собору. Григорій глибоко вдихнув нічне

повітря і відчув, як зациркулювала сила ці у ділянці сонячного сплетіння, а звідти по усьому тілу. На широкому ганку нікого не було, і юнак, заплющивши очі, почав медитувати. Веселитись, впиваючись вином та наливками він більше не міг тай не хотів. По-перше, вдома залишилась сім'я без нагляду, хоча за розпорядженням гетьмана їм у Батуринській цитаделі і виділили покої. А по-друге, як навчав його вчитель Нікколо Молінарі, після їжі і пиття, потрібно залишити трохи місця і для духу. Їжа, а особливо алкоголь, обтяжують плоть і людина стає нездатною піднести свої думки до чогось вищого, духовного. Ось чому золотим правилом у багатьох школах мудрості є поміркованість. У їжі, у розвагах, у сні та відпочинку, у спілкуванні з іншими, у дуже багатьох речах. Дух повинен запанувати над тілом і підпорядковувати його собі, тоді розум, воля, емоції та почуття стануть не просто атрибутом душі, а справжніми друзями-помічниками.

Медитативні роздуми перервала група дворян, які разом із полковими старшинами, по-товариськи обійнявшись, вийшли на чисте повітря, поспівати від душі.

- Що-об шаблі не брали!

Що-об кулі минали,

Го-оо-лівоньки наші.

Козацький осавул поправив оселедець і обійняв товариша за плече. В цей час московський стольник, наливав із дзбана медовуху і промовляв:

- За нашу славу перемогу над ханом-супостатом!

Випили, занюхали рукавом. Московит басовитим голосом заспівав:

Ах вы ветры, ветры буйные,

Вы буйны ветры осенние,

Полетите вы в эту сторону,

В эту сторону восточную

Отнесите вы к другу восточку,

Что не радосную, весть печальную...

- Е ні, брате! - сказав невдоволено козак. - Твої москальські пісні щось надто сумні, давай нашої запорожської, веселої! - і знову затягнув:

Наливаймо, браття, кришталеві чари...

Григорій не став більше слухати, а усміхнувшись, зійшов із ганку і пішов, проходячи попри вікна палацу, шукати спокійнішого місця, щоб у спокої та тиші продовжити вправи.

Парк, який оточував палац, був невеликий, проте густо засаджений деревами та кущами. На акуратних клумбах доцвітали свої останні дні запашні квіти. У віддаленій частині саду, юнак знайшов тиху лавку під темними вікнами нежилої частини палацу. Цвіркунки тихо співали свою нічну пісню. Легкий вітерець ледь-ледь шелестів яблуневим листям над головою. Григорій цілком заглибився у себе та внутрішню гармонію духа. Але й тут не судилося отримати те, що шукав.

Почулися голоси. У темному вікні не запалюючи світло, розмовляли двоє:

- Вирушайте завтра, невеликими групками по чотири-шість чоловік, щоб не приваблювати увагу, і їдьте до Троїцького монастиря немов на богомільля. Обов'язково скажи, щоб брали із собою жінок, бо самі чоловіки, то дуже підозріло.

- Слухаюсь, пане, - відповів скрипучий голос, - а що зі зброєю?

- Зброю підвезуть окремо і роздадуть на місці. Все, що необхідно буде - бердиші, шаблі, мушкети і порох. Головне, щоб до неділі всі твої люди були в монастирі і поблизу нього.

- Зрозумів, ваша світлосте, все зробимо.

- Ну, рушай з Богом і будьте пильні. Всюди шпигуни Лопухіних та Нарішкіних!

Голоси притихли, проте не чутно було, щоб таємничі особи розійшлися.

- Що ще? - роздратовано запитав перший голос.

- Гроші, ваша світлосте, ви забули про гроші.

- Ах, гроші, будь вони неладні! Ось тримай. Цього має вистачити. Після справи буде більше.

Було чутно, як у когось в руках забрязкотіли монети у полотняному мішечку.

- І ось що, - сказав голос, - не виявляти милосердя ні до кого: ні до Петра, ні до жінки його Євдокії, ні тим паче до матері його, триклятої Наталії Кирилівни. Все наришкінське сім'я знищити під корінь!

- Буде виконано, Федоре Леонтійовичу.

Почулися кроки, скрипнули двері, а потім тихо зачинилися і повна тиша знову запанувала над головою юнака. Те, що наказовий голос належав окольничому Шакловитому, Григорій одразу впізнав, встиг його доволі наслухатись за останні дні, а ось другий... Святі небеса!

Григорій звівся на ноги і відчув, як його серце забилося частіше. Це ж Юхим Дурнов! Піддячий з Таємного приказу. От і знову зустрілись!

Він до сих пір пам'ятав колючі, солом'яно-жовті очі Дурнова, якими той буравив його при кожній зустрічі, коли повертався із Криму. Видно пошкодував, що не вдалося його поплічникам прикінчити молодого козака. Ну що ж, варто зробити вечірній візит до його ясновельможності, і то якнайшвидше.

Гетьман напівлежав на зручному східному дивані у своїх покоях. Троє музик на арфі, сопілці та скрипці вигравали спокійну, релаксуючу мелодію. Над гетьманом стояв лікар Молінар і встромляв йому у шкіру обличчя тонесенькі срібні голки, так що вигляд Мазепа мав доволі кумедний.

- Потерпіть ще хвилику, ваша ясновельможносте, я вже закінчую. Ви самі знаєте, як у попередні рази ви себе краще почували від голковколювання.

- *Omnia homini dum vivit speranda sunt*⁹¹, - буркнув Мазепа.

Над канапою на стіні висіла величезна ікона Воскресіння Лазаря. Гетьман поглянув на зображеного учня Ісуса Христа, усього обвитого полотняними пов'язками, і перехрестившись, покійно підставив своє високе чоло лікаревим маніпуляціям.

- У вас, ваша світлосте, порушений баланс внутрішньої душевної сили. Через це погано працюють нирки і закупорюється в печінці жовч. Потрібно проводити лікування голками щоденно, а також пити настої з трав.

- Моє грішне тіло у твоїх руках, лікарю. Допоможи йому донести мою душеньку до ознаменованого Господом останнього дня, на цьому світі і тим заслужиш і собі Божу милість.

- Бог дарував вам міцне здоров'я, ваша ясновельможносте, якщо ним правильно користуватись і не псувати його, то ви проживете ще дуже багато років.

⁹¹ Допоки живу маю надію (лат.).

- На тебе Господи я уповаю, нехай повік не буду засоромлений, - процитував Мазепа із книги Псалмів.

В цей час двері опочивальні відчинились і на порозі з'явився Григорій Старосельський. Сердюцький сотник впустив його і одразу вийшов.

- Вибачте, Іване Степановичу, але я маю надзвичайні новини!

Мазепа сів, спустивши ноги з канапи, і спохмурнів.

- Грицю, коли ти ось так говориш - мені якось не по собі. Що там знову?

- Софія з Голіциним та Шакловитим готують вбивство царевича Петра і його дружини Євдокії, а також всіх, хто чинитиме спротив. Стрільці невеликими групами, під виглядом паломників, пробираються у ставку Петра в монастирі. Замах сплановано на неділю, після архиерейської літургії, коли царевич вийде у двір до людей.

Григорій детально розповів про підслухану розмову в саду між Дурновим та Шакловитим. Гетьман зірвався на ноги і роздратовано повисмикував голки зі свого обличчя.

- Ось воно що! А я собі голову сушу, що ж тут насправді відбувається. А це ж Софія вирішила гріх душоубства на душу прийняти! От царівна! От хитрюща горгона... А французький дипломат Невіль напередодні мені говорить: "Може таки варто вам частіше до Варшави навідуватись, аніж у ці північні дрімучі ліси". А він то все добре знав, французький лис!

Мазепа подзвонив у дзвіночок і до кімнати увійшов його секретар.

- Слухай уважно! Сповісти усіх полковників та старшину, що завтра, в п'ятницю, після заходу сонця, ми всі вирушаємо у Троїцький монастир. Все зберігати у суворій таємниці!

Григорій та Молінарі дивилися на збудженого гетьмана. Обличчя його почервоніло, відкрилося рум'янцем, а у очах світився блиск азарту та інтриги. Весь його вигляд свідчив, що на нього зійшло якесь осяяння.

- Коли в суботу вранці ці кремлівські ворони прокинуться, ми будемо вже напівдорозі до монастиря!

Глава 32

Резиденція царевича Петра. Троїце-Сергійський монастир. м. Сергієв Посад.

- Ти дивися, Філотее, архиерейська служба вже триває майже годину, а богомольці все йдуть та йдуть.

Високий рудоволосий монах, з яйцеподібною головою, стояв біля монастирських воріт із скринькою для пожертв і від нудьги намагався розговорити свого мовчазного побратима, низькорослого товстуну у засмальцьованій, полатаній рясі.

- Владика заборонив пускати до храму після херувимської, та хто ж їх тепер зупинить. Не паломники, а якісь люті звірі, слова їм не скажи, одразу лаються!

Рудоволосий презирливо скривився і дістав із кишені плетені чотки.

- От переїде царевич до Москви, тоді знову заживемо по-старому, як устав велить.

- Та коли б нарешті поїхав! А то вже місяць тут сидить і пів Москви із ним, спаси нас Господи і сохрани!

Потік бажаючих потрапити на територію монастиря дійсно був великий. Сотні людей підходили до стін обителі, і знімаючи шапки та знаменуючи себе хресним знаменням, проходили крізь відчинені ворота. Монастир являв собою маленьке містечко, оточене міцним фортечним муром, із дванадцятьма оборонними вежами. Із численних бійниць грізно виглядали жерла великих гармат, загрожуючи змішати із землею будь-якого ворога, що насміввся б підійти з недобрими намірами. Менше ніж сто років тому, монастир витримав шістнадцятимісячну облогу польського війська, яке домагалося завоювання московської корони. А тепер царевич Петро заховався за стінами святині, рятуючись від підступів своєї сестри Софії.

Раптом, розганяючи групи богомольців, на дорозі з'явилися вершники, перший із них тримав прапор із гербом гетьмана Мазепи. Сторожа, побачивши військових людей

на конях, відразу зачинила ворота і підняла тривогу. Дуже швидко уся площа перед в'їздом в обитель була заповнена козаками. Бойові штандарти свідчили, що тут присутні полковники Миргородського, Стародубівського, Переяславського, Прилуцького та Гадяцького полків. Крім того, свої окремі прапори з гербами тримали бунчукові генерального писаря Кочубея, генерального бунчужного Юхима Лизогуба, генерального судді Прокоповича та генерального обозного Василя Борковського. Всі були одягнені як на свято, навіть прості козаки із ескорту красувалися новими жупанами та начищеними до блиску високими чобітьми. На фортечному мурі з'явився московський офіцер, одягнений на німецький лад, у зеленій камзол та темно-синю трикутну шапку. Окинувши яструбиним поглядом новоприбулих, офіцер закричав хрипливатим голосом:

- Я Петро Апраксін, з волі всевишнього захищаю Петра Олексійовича, нашого царя. А хто ви такі, і що тут забули?

Козаки розступилися і відвели коней, а наперед них вийшов гетьман Мазепа із супроводжувачами.

- Я гетьман України Іван Мазепа, маю до царя Петра невідкладну справу.

Мазепа прикрив очі руками від сонячного світла і помітив, що Апраксін стоїть на стіні із розгубленим виглядом, не віддаючи, що має робити.

- Вибачте, ваша ясновельможносте, але цар зараз молиться в церкві і я не можу його тривожити, а впустити вас і ваших людей без його найвищого дозволу я немаю права!

Поруч із Апраксіним з'явився середніх років чоловік із густою сивою бородою. Глибоко посаджені, пронизливі очі, уважно роздивлялися гетьмана та його супровід. Зморщені пальці, покриті дорогоцінними перстнями, напружено перебирали кипарисову вервичку.

Гетьман роздратовано закричав:

- Я маю важливі відомості, що життю молодого царя загрожує смертельна небезпека, вже зараз! У цій хвилині! - обличчя Мазепа зробилося темним від гніву. Однією рукою він схопився за ефес шаблі.

- І якщо ти мене в цю хвилину до нього непустиш, я присягаюся, що ще сьогодні до заходу сонця, твоя пустопорожня голова буде відокремлена від тіла!

Апраксін злякано поглянув на бороданя, що стояв поруч, шукаючи у нього підтримки. Бородань нахмурих густі сиві брови, рішуче стиснув чотки в кулаці і сказав:

- Впустити їх!

- Слухаюся, Микито Мойсейовичу! - офіцер гукнув воротарям:

- Відчинити ворота!

Гетьман заскочив на баского коня і першим проїхав по дерев'яному містку, що опустився перед ними, а за ним уся генеральна старшина, полковники та компанійські козаки.

У дворі було повно паломників, драгунів Семенівського та Преображенського потішних полків. Назустріч гетьману вийшов бородань.

- Вибачте, ваша ясновельможносте, в смутні часи живемо, вірити нікому не можна, тому ми такі обережні. Я Микита Зотов, думний дяк і особистий наставник царевича Петра. Ласкаво прошу до храму. Щойно його святість патріарх Йоаким розпочав виголошувати проповідь. Цар також там.

Зотов запрошувальним жестом вказав гетьманові на вхід у собор Пресвятої Трійці, який своїми величезними розмірами займав третину монастирського комплексу. Гетьман, проходячи повз дяка, тихо йому прошепотів:

- Тут повно перебраних стрільців, на Петра готується замах!

У соборі було ясно від природного сонячного освітлення, проте на великих бронзових панікадилах⁹² горіло багато свічок. У повітрі пахло воском та ладаном. Суворі лики святих грізно зазирали в душі богомольцям, спонукаючи каятись у гріхах своїх, і в такий спосіб уникнути Божого Суду. Сердюки розштовхали вірян і через широкий прохід, що утворився, гетьман із старшиною пройшли до самого переду, де перед ам-

92 Панікадило - великий підвісний світильник у християнському храмі.

воном стояв юний цар Петро Олексійович із своєю дружиною Євдокією та матір'ю Наталією Кирилівною.

Зовнішній вигляд Петра справляв враження. Ріст майже три аршина⁹³, при цьому у нього була непропорційно велика голова і хворі ноги. Він завжди спирався на тростину. Проте живий, енергійний вираз обличчя, розумні очі, що випромінювали допитливість і харизму, свідчили, що це непересічна людина, обдарована численними талантами та гострим розумом.

Думки настільки швидко протікали у його голові, що це виявлялось на обличчі різноманітними гримасами. Інколи все обличчя охоплювала жахлива судома, яка настільки його спотворювала, що багато хто з острахом відвертався. Це були сумні наслідки дитячого переляку, коли збунтовані стрільці, загрожували смертельною розправою усьому царському роду Романових. Геніальність поєднувалась у цій людині із тваринною жорстокістю. Він міг, під час приступу гніву, до смерті забити винуватця, часом навіть із найближчого оточення.

93 Цар Петро мав зріст 2 метри 3 см.

Побачивши Мазепу, царевич Петро обдарував його своїм вогненным поглядом, який випромінював спочатку здивування та збентеження, а через якусь мить обличчя царя просвітліло, і він помахом руки зупинив патріарха, що саме зібрався звернутись до усіх із пастирським словом.

Мазепа і його супровід вклонились Петрові.

- Ваша величносте! Ми, ваші скромні слуги, приїхали розділити разом із вами цю воскресну молитву та висловити свою вірність та відданість царському престолу у вашій особі.

Численні дворяни, що оточували царя з усіх боків, очікувально поглянули на свого володаря, чекаючи його реакції. Петро підійшов і обійняв на голову нижчого гетьмана, гаряче промовляючи:

- Ми безмежно радіємо, що ви і ваші люди відвідали нас у цей важкий час. Ми вам цього ніколи не забудемо.

Після цього всі стали на свої місця, гетьман і його люди почесно розмістилися у правій частині храму. Патріарх, осінивши всіх золотим із самоцвітами розп'яттям, сказав:

- Господь наш Ісус Христос, коли проходив берегом Галілейського моря, зустрів двох рибалок: Симона, що потім звався Петром, та брата його Андрія. Вони якраз закидала свої сіті у море. Ісус промовив до них: "Ідіть за мною, а я вас зроблю рибалками людей". І ті одразу покидали сіті і пішли слідом за ним. Це для нас, дорогі браття і сестри, є прикладом вірності та послуху Господній волі та символом покори, яку майбутні апостоли виявили нашому Господу та Спасителю Ісусу Христу.

Патріарх Йоаким, будучи уже в старечому віці, перевів на мить подих і продовжив:

- Так і ми, дорогі мої, покидавши свої сіті, а це вигоди нашого життя, зручні місця під сонцем, похвалу від сильних світу цього, зреклися і відвернулися від цього блудного шляху, а саме: служіння узурпаторці царівні, що незаконно возсіла на троні Романових, чим і наразила себе на смертельну небезпеку. Але всемогутній Господь все бачить і покарає безбожників лютими карами, а правдивого царя Петра, возвисить і укріпить своєю милістю та благодаттю. І буде воістину наш Третій Рим ще міцніший, ніж раніше, нашим ворогам на острах і посоромлення!

Генеральний осавул Гамалія легенько нахилився до гетьмана і прошепотів:

- Авжеж, вже три роки, як Київську митрополію заграбастали і нам свого митрополита нав'язали, а тепер ще - Третій Рим!⁹⁴ - він кисло скривився.

Мазепа підняв брови і важко зітхнув.

⁹⁴ У 1686 році, шляхом політичних маніпуляцій, Київську митрополію було підпорядковано Московському патріархату, замість Константинопольського до якої вона завжди належала.

Між тим патріарх продовжував:

- Пізнайте правду, каже Господь, і вона вас визволить. А правдою є те, що як єдині між собою Отець, Син та Святий Дух, так неподільними є народи нашої святої Русі, під владою законного монарха Петра Олексійовича. Нехай Всевишній примножить його роки життя і поширить його царство на всі народи.

- А чи не забагато він хоче? - не вгавав Гамалія. - Ось об татар зуби поламали, а це ж ще навіть не турки!

- Та цить вже! - не стримався гетьман. - Мовчання - золото! Ніби я без тебе цього не знаю.

Андрій Гамалія насупився, проте більше не промовив жодного слова. Престарілий патріарх благословив усіх і повернувся до вітваря. Літургія продовжувалася.

Більшість козаків та компанійців до собору не потрапили, а залишились стояти у центрі широкої площі, оточеної монастирськими будівлями та фортечним муром. Крім українців перед собором перебувало купа московського люду. Молились мало, все більше гомоніли між собою, часто було чути навіть веселий сміх та жарти. Григорієві, за службовим обов'язком, доступ до царської молитовні був відкритий. Віддавши свого коня під опіку сотникові гетьманської охорони і привівши до ладу свій зовнішній вигляд, молодший бунчуковий товариш вирушив до входу у Троїцький собор.

Московити до козаків ставилися з підозрою та прохолодою. Свіжі в пам'яті ще спогади про походи Сагайдачного на Москву та розгром московського війська гетьманом Виговським під Конотопом. Проте всім відомо, що москалі не люблять нікого, навіть самих себе, своїх одноплемінників. Тому насторожені та ворожі погляди у свій бік Григорій вже давно звик сприймати спокійно, можна сказати, навіть дипломатично. Але підходячи до головного входу, він вловив краєм ока на собі чийсь цупкий погляд, сповнений ненависті та презирства. Обличчя сорокарічного, чорнобородого здорованя, було йому абсолютно незнайоме. Коли Григорій у відповідь озирнувся, то останній швидко зник за дверима коридора, що вів на хори та балкони храму. Все внутрішнє єство юнака захвилювалося, сповнилося тривоги та напруги. Як сказав би його духовний наставник Нікколо Молінарі: збурилась хара - енергетичний центр сили ці. У Григорія виникло настирливе відчуття, що йому за всіляку ціну слід піти за чоловіком з неприємним поглядом, що зник за дерев'яними дверима. Закривши на мить очі і декілька разів

глибоко вдихнувши та видихнувши, він рішуче потягнув на себе дверну клямку.

Круті, кручені сходи підіймалися вверх і зрадницьки скрипіли. Старі облуплені стіни вже давно ніхто не білив, від чого вони справляли гнітюче враження. Григорієві згадалась Євангельська притча про гробниці, зовні красиві, а в середині повні занепаду та нечистот. На другому поверсі був вхід на хори. Легенько відчинивши двері, юнак побачив десятки ченців, що під орудою диригента співали: “Свят, Свят, Свят Господь Саваоф, ісполнь Небо і Земля слав Твоєя; осанна во вишніх, благословен Грядий во ім’я Господнє, осанна во вишніх!”

Григорій зачинив двері. Сходи піднімались вище на третій ярус, де були якість допоміжні приміщення та дзвіниця. Зайшовши туди, він завмер на порозі. У невеликій кімнатці з дощатою підлогою стояли троє: злобний бородань, його незнайомий товариш і добре відомий Григорієві, піддячий Таємного приказу, Юхим Дурнов. Останній обернувся і ошкірився рідкими, жовтими зубами.

- А ти маєш талант вляпуватися у лайно. Ну що ж, звідси живим ти вже не вийдеш!

Порив вітру з гуркотом зачинив за ним двері. Григорій помітив, що Юхим і його поплічники стоять над декількома бочками з порохом із закладеною, просякнутою жиром мотузкою.

Отже, вони готуються все тут підірвати.

- Так, ти все вірно зрозумів, - сказав бочкоподібний коротун, підпалюючи смолоскип. - Зараз цар зі своєю свитою буде виходити із собору у двір, а тут бабах!!! І все це склепіння звалиться йому на голову!

Дурнов вказав рукою на товстенні вимуровані з каменю стіни.

- Але ти цього вже не побачиш. Вбити його!

Григорій не став очікувати нападу, а сам кинувся на чорнобородого, який стояв найближче. Поки той потягнувся рукою за шаблею, Старосельський скочив йому під ноги, на ходу дістаючи свій палаш. Коли чорнобородий замахнувся шаблею, то в цю ж мить був проколений гострим лезом і зі стогоном повалився на підлогу. Інший московит, не менш кремезний,

рубонув шаблею, та наткнувся на захисний блок. Дурнов, побачивши, що один із його товаришів загинув, почав запалювати гніт, а коли той почав потроху тліти, дістав свою шаблю і кинувся в бій.

- Рубай його, в нас мало часу!

- Безбожники і кровопивці, - вигукнув Григорій, - храму Господнього побійтесь!

Вороги своїми спритними нападами загнали юнака в кут, але це заважало їм обом одночасно завдавати ударів. Вловивши момент, і відбивши палашом удар шаблі стрільця, Григорій з усієї сили заїхав ногою Дурнову в обличчя, подумки вклавши в удар усю енергію ці, яка у ньому була. Від удару піддячий миттєво звалився з ніг і не подавав жодних ознак життя. Краєм ока хлопець побачив, що промаслена мотузка, коптячи чорним димом, догоріла до середини своєї довжини. Потрібно поспішати. Даючи можливість супротивникові атакувати, і у такий спосіб більше розкрити свій захист, Григорій деякий час тільки захищався. В якусь мить, це ледь не коштувало йому життя. Рубаючий удар шаблі просвистів за пів вершка⁹⁵ від скроні. Наступний випад стрільця став для нього останнім. Ухилившись в бік, Григорій проштрикнув відкриті груди нападника. Захлинаючись власною кров'ю той впав додолу.

Одним точним ударом козак перерубав тліючий гніт і полегшено видихнув повітря. Через маленьке віконечко він побачив, що патріарх, цар і всі вельможі виходять із собору у двір. Підійшовши до Дурнова він побачив, що мерзотник живий, тільки без свідомості. Нашвидкуруч привівши його до тями і взявши за барки, вийшов із ним у сходовий коридор.

На дворі цар з патріархом залишились стояти на високих сходах, а всю центральну частину площі зайняли козаки гетьмана Мазепа. Сам ясновельможний вийшов уперед і зупинився за декілька кроків перед Петром. Одним рішучим рухом він вихопив свою шаблю і високо підняв над головою.

- Ваша величносте! Зі мною тут триста моїх вірних побратимів, загартованих у багаторічних боях та війнах. Ми готові покласти життя, щоб захистити вас та ваших рідних.

95 Вершок - давньоукраїнська міра довжини. 1 вершок = 4,4 см.

В цей час одночасно підняли шаблі всі триста мазепинців - полковники, осавули, прості козаки. Це справило на всіх грандіозне враження. Хвилину на площі панувала суцільна тиша, а потім могутній крик: “Ура!!!” залунав з усіх боків. Люди обіймалися, підкидували шапки і славили царя, царицю Євдокію та гетьмана Мазепу.

Цар спустився до гетьмана і обійнявши його, сказав:

- Ви виявились найвідданішим другом, і, що важливо, несподіваним. Тепер бунт проти нас немає жодних шансів. На знак нашої особливої подяки, ми переглянемо Коломацькі статті 1687 року. Відтепер ми наділяємо вас правом розпоряджатися одноосібно усією землею гетьманської України. Дарувати її, повертати назад, все, як вашій милості буде завгодно.

- Спасибі велике, ваша величносте!

- І ще одне, - цар поклав свою руку Мазепі на плече. - Ви завжди бажаний гість у нашому домі. Пам'ятайте про це.

- Це для мене велика честь! - Мазепа схилив голову.

Після цього цар запросив усіх дворян та старшину на святковий обід. Атмосфера торжества та свята охопила весь народ. Всі раділи та співали пісні. Йдучи до трапезної палати, генеральний осавул Андрій Гамалія порівнявся з гетьманом:

- Це велике досягнення сьогодні. Ще трохи і повернемо собі всі наші вольності, які ще за батька Хмеля козацькою кров'ю були завойовані.

- Ех, Андрійку! - тихо сказав Мазепа. - Ми все вірно вчинили підтримавши Петра. Інакше б зараз разом з князем Голіцином на заслання їхали, або ще гірше, як Шакловитому, голову б знесли - і все. Одну гідру задушили - мерзенну Софію, проте чує моє серце, що на її місці постане щось набагато страшніше та небезпечніше. Щось таке, що примусить пів світу ридати гіркими сльозами.

- На все воля Всевишнього, - відповів Гамалія, і обійнявши гетьмана, повів його у монастирські палати.

ЕПІЛОГ

Батурин.

Церква Покрови Пресвятої Богородиці.

11 листопада 1689 року.

- Чи береш ти, Григорію, цю Оксану за жінку, і чи прирікаєш їй любов, вірність і подружню чесність, і не залишиш її аж до смерті?

- Так. У цьому мені Боже допоможи, в Трійці Святій єдиний, і всі святі.

- Чи добровільно береш ти, Оксано, Григорія за мужа, і прирікаєш йому любов, вірність, чесність і послух подружній, і не залишиш його аж до смерті?

- Так. Допоможи мені у цьому Боже, у Трійці Святій єдиний, і усі святі.

Священник, який здійснював чин вінчання, благословив молодят хрестом і сказав:

- Що Бог з'єднав, людина нехай не розлучає!

У храмі горіли усі свічки та лампади. Гетьманський хор, немов сонм ангелів, небесними голосами виводив святкові тропарі. Синювата, прозора димка, від запашного ладану зависла у повітрі, створюючи навколо обряду містичний казковий серпанок. Осіннє сонце, своїми скупими променями, пробивалося крізь маленькі шибки у куполі і вигравало яскравими сонячними зайчиками на фресках із біблійними сюжетами.

Іван Мазепа, який стояв поруч із своєю дружиною Ганною, розчулившись, змахнув з обличчя скупку сльозу. Біля гетьмана перебував Андрій Гамалія із дружиною Анастасією. Позаду них із світлими та радісними обличчями стояли Нікколо Молінарі, Ян Барановський, Гнат Клименко та Василь Кривоzub. Сестра Віра із маленьким Грицьком примостились неподалік, а разом із ними молодший брат Василько, який нещодавно переїхав із Києва до гетьманської столиці.

Повернувши молодят обличчям до людей, священник проголосив:

- Нововінчанам рабам Божим, Григорію та Оксані Старосельським, сотвори, Господи, у здоров'ї та спасенні, многії та благії літа.

- Многая літа, многая літа, многая літа, - тричі проспівав хор.

Першим привітати молоде подружжя пішов гетьман.

- Діти мої! Любіть один одного, шануйте і дбайте. Цінуйте кожную хвилинку, коли ви разом, адже роки летять швидко і вони не завжди наповнені лише радістю та веселощами. Буває і смуток та випробування. І навіть якщо такі до вас прийдуть, ви їх зустрінете міцно взявшись за руки і єдністю ваших люблячих сердець. Міцна сім'я - це запорука могутньої держави. Московські царі вимагають від нас, щоб ми заохочували змішані шлюби, між московитами та українцями. Задля укріплення дружби між нашими народами. Та козацька кров не потребує чужинського вливання, і ви є для всіх нас добрим прикладом любові та вірності рідній землі, віками окропленої українською кров'ю та обробленої дбайливими роботящими руками. Ви всі - моя близька родина, тому я можу промовляти щиро та відверто. На таких, як наші Григорій та Оксана, буде будуватися майбутнє нашого народу. Народжуйте якнайбільше молодих козачат і виховуйте їх справжніми патріотами своєї Батьківщини. А ми, ваші батьки та наставники, будемо вам у цьому допомагати. Ось ключі від вашого нового будинку у Батурині, віднині ви будете там мешкати на Божу славу і нам на радість!

- Слава! Слава гетьману Мазепі! - закричали гості. - Молодятам многая літа!

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ПЕРША.....	4
ЧАСТИНА ДРУГА	37
ЧАСТИНА ТРЕТЯ.....	97
ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА	163
ЕПІЛОГ.....	121

Пригодницький роман

Юрій Грешко

**Посланець його
ясновельможності**

Дизайн та верстка Любомири Куськів

Підписано до друку 05.09.2019
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman
Зам. 256 аа.

**Відруковано у друкарні МПП «ТАЛЯ»
смт. Брошнів-Осада, вул. Шкільна, 2.
тел./факс: (03474) 46-8-98, 46-4-38, 2-06-44
e-mail:pp.talya@ukr.net**